

vigilia

BOHUMIL HRABAL
A varázsfuvola

A szegénységről

**SULYOK ELEMÉR,
LENGYEL LÁSZLÓ,
LEVENDEL LÁSZLÓ,
JÓKAI ANNA,
FERENCZ GYŐZŐ**
és RÓNAY LÁSZLÓ írásai

MINDSZENTY JÓZSEF
Az egyház szabadsága

Beszélgetés Václav Havellal

1989
9

Szegénységünk áldozatai és bűnrészesei

...	641
SULYOK ELEMÉR: Boldogok a (lelki) szegények	642
MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS: Születőben a szegények egyháza	648
LENGYEL LÁSZLÓ: A sosem jövő hajóra várva?	652
LEVENDEL LÁSZLÓ: A szegénységről	656
JÓKAI ANNA: Szegényben élni	664
FERENCZ GYÖZÖ: Töredékek a hiányról	667
RÓNAY LÁSZLÓ: „A szegények iskolája”	670
BENEY ZSUZSA: Versek a labirintusból	673
HANKO B. LUDMILLA: „... a szükségben megszületnek az új istenek...”	675
BOHUMIL HRABAL: A varázsfuvola (elbeszélés, Kiss Szemán Róbert fordítása)	676
MINDSZENTY JÓZSEF: Az egyház szabadsága	682
MÉSZÁROS ISTVÁN: Mindszenty bíboros, a lelkipásztor-főpap	685
TÖRÖK JÓZSEF: Historia est ancilla potestatis	694
FERDINANDY GYÖRGY: Idegen nyelvű magyar írók	697

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

VÁCLAV HAVELLAL (H. V.)	701
-------------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

VÁCLAV HAVEL: Kísérlet az igazságban élni (K. M. fordítása)	707
---	-----

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

KRZYSZTOF ŚLIWINSKI: A pápa Európa útjain (Éles Márta fordítása)	709
--	-----

NAPLÓ

Szociográfia Levendel László: A humanista orvoslás (R. Takács Olga)	712
Film Mózes — a küldetését teljesítő ember (György László)	713
Színház Pilinszky János: Élképek (Erdődy Edit)	714
Zene Bach: h-moll mise (Fáy Miklós)	715
Pszichológia E. Kübler-Ross: A halál és a hozzávezető út (Furka Tamás)	716
Képzőművészet Macsvai Milits kiállítása (Naszlady Ágnes)	717
Művelődéstörténet Harmat Pál: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis (Erdei János)	718
Kulturális krónika (Rónay László)	719

A cím- és hátlapon Tóth István felvételei

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szedte: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készíti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Index szám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 177—246. 173—933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37—343—VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekkszámára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes szám ára 40,— Ft. Megjelenik: havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

A szegénység és a gazdagság, miként a test és a lélek kölcsönösen feltételezi egymást: egyik sincs meg a másik nélkül — és viszont. A nyelvi elszegényedés legújabb kori folyamata vezetett abhoz, hogy a szegénység és a gazdagság fogalmai kizárólag a (tárgyi) ellátottság fokozati megkülönböztetésére szolgálnak és ezáltal egymást kölcsönösen kizáró ellentétekké váltak, jóllehet eredetileg ennél jóval többről van szó: a szegénység a hiány, a gazdagság a túláradás állapotjellemzője. A szegény eredendően nemcsak a megfosztott, hanem a sóvárgó, a hiánya tudatában teljességre törekvő, a gazdag pedig a túláradása tudatában a magáéból osztó, adakozó, szétárasztó.

A szegénység és a gazdagság az emberben eredetileg egyként van jelen: kezdetől fogva mérhetetlenül szegények és roppant gazdagok vagyunk. Testünk, lelkiünk és szellemünk ínsége a másakra, a világra, a fényre, a szerves életre, a tér és a teremtés teljességére szorít és szomjaztat. Gazdagságunk: létünk, személyre szabott adottságaink és lehetőségeink tágassága, bármilyen történeti, társadalmi és személyi körülmények között, az élet egész idejében.

A szegénység és a gazdagság viszonylagosságának tudása az újkor hajnaláig nyilvánvaló és köztudott volt. A javakban gazdag emberről az evangéliumtól áthatott világban ismeretes a szegénysége: szívének szabadsághiánya, figyelmének egyoldalúsága, érdeklődésének és érdekeltségének korlátozottsága. A szenvedés és a lélek szegényei pedig boldognak mondtak ínségükben, gazdagnak hiányaik közepette is. Az ember a teljesség meghívottja a teremtésben. A Teremtő túláradó adakozásában az egészben való részesedésre hívta meg. Gazdagságunk így a teljesség átértett hiányából forrásozik. Szegénységünk tudása és meg nem szűnő átértése az, ami a teljesség gazdagságára való meghívottságunkat táplálja. A szegénységet, a hiányt, a teljesedtlenséget, a megfosztottságot és a mindezekben érzett szomorúságot személyes sorsukként hordozók ezért neveztetnek boldognak és adnak tanítást és tesznek tanúságot a teljességről.

Későújkori tájainkon az összetartó kötelékek szétestek: a gazdagság elkülönült a szegénységtől, a szegénység levált az elemi gazdagságról, távoli földekre, vagy városrészekbe szorult vissza, gettókba vonult, vagy odakényszerítették. Új gazdagság és új szegénység született.

A baladás mítoszának bitvallói, működtetői és haszonélvezői a bibetetlen tárgyi gazdagsággal együtt soha nem látott nyomorúságot és szegénységet is teremtettek. És nemcsak a harmadik világban, az elsőben sem sokkal kevésbé — legfeljebb másként —, mint a másodikban.

Dialektikus és történelmi nyomorúsággal sújtott második világunkban mindez különösen szembevető. A gazdagság helyi változata barsányabb, mint másutt, jobban látszik rajta az az ár, amit testükből-lelkükből fizettek érte. A nyomorúság egyenlő elosztásának kísérlete miatt a szegénység is nagyobb, a társadalmi működésképtelenség és a tárgyasult hiány általános-sága folytán a szegények itt nagyobb megfosztottságban élnek, helyzetüket alig enyhíti az intézményes segítségnyújtás és az együttérzés.

A gazdagság és a szegénység is szegényebb lett. Enyhítésének és átformálásának feladata előttünk áll.

j.a.

Boldogok a (lelki) szegények

Éljünk akár szegényedő, akár gazdagodó világban, Jézus szavai szegényekről és gazdagokról korántsem egyértelműek. A bizonytalanságot, úgy látszik, évszázados beidegződések és gyanakvások is fokozzák. Hiszen pártállástól, anyagi helyzettől függően, ma is képesek előcsalni némelyeket égbe emelő, másokat alvilágba taszító indulatokat. A tudat ellenőrzése alól ki-kiszabaduló szenvedélyektől kísért és értelmezett, gyakran a Biblia szövegösszefüggéséből előrángatott idézetek az óvatosságnál is többre intenek: *tárgyszerűsége*. De az előítéletektől megszabadító tárgyszerűség követelményének úgy tehetünk eleget, ha megbízható szövegelemző módszerre lelünk.

R. E. Brown amerikai biblikus a Biblia szövegeinek háromféle értelméről, megértési módjáról szól.¹ Az első a szó szerinti értelem: az, amire a szerző gondol, és aminek megértését olvasótól várja. A második a kanonikus értelem, melynek megragadása az egész Biblia számbavételével válhat valóra. A harmadikat az egyházi értelemnek mondja, amely az egyház igehirdető, hitoktató tevékenységéből kerekedik ki. Vagyis a mindenkorai keresztények változó életkörülmények között végzett íráseértelmezésére gondol, melyet aktualizálásnak is nevez.

A szegények és gazdagok bibliai életmódjában, üdvösségének háza táján eligazodni kívánó szándék megtorpanni kényszerül, amikor a szinoptikusokban, kivált Máté és Lukács evangéliumában Jézus egy-egy mondanak más-más hangsúlyú változatával találkozunk. Nyilván erre céloz B. van Iersel, amikor a következőket írja: „Szerfelett rabul ejtő azt látni, hogy Jézusnak ugyanazon szavai különböző változatokban mindig különböző módon rögződhettek az emlékezetben. Kötve vagyunk-e a kétféle magyarázat valamelyikéhez? Mindenesetre ezzel a kétfővel rendelkezünk, és mindkettő Szentírassá vált.”²

A Forrás szegényei

B. van Iersel észrevétele és R. E. Brown módszere arra sarkallhat bennünket, hogy a Máté és Lukács evangéliumában kétféle formában rögzült úgynevezett *boldogság-ígéret*ek pusztá regisztrálásán túl arra is választ keressünk, miként hangzottak e kijelentések (makarizmusok, melyek a boldogok jelentésű makarioi görög szóból vették nevüket) Jézus ajkán? A forma-, illetve szerkesztéstörténeti módszerek a Máté és Lukács közös kincséül szolgáló — feltehetőleg Antiochiában Kr. u. 50 körül keletkezett görög nyelvű Forráshoz nyúlnak, hogy Jézus közelébe kalauzolják az érdeklődőt. A Hegyi beszéd beköszöntőjéül elhangzó ünnepélyes boldogság-ígéret legősibb szövege Mt 5, 3–11 és Lk 6, 20b–23 összehasonlításából állapítható meg. Ez a közös hagyománykincs az előbb említett Forrásból ered, és három rövid, azonos alakú és szerkezetű, görög p-vel kezdődő kulcsszó (ptochoi = szegények, peinantes = éhezők, penthountes = szomorkodók) köré fonódó költői mondanást tartalmaz. Kénytelen-kelletlen lemondva a szövegváltozatok összevetéséből az alapszöveghez vezető filológiai út kalandjáról, csupán a feltételezett végeredmény közlésére szorítkozunk:

1. Boldogok a lelki szegények, mert övék az Isten országa. (Mt 5, 3, vö. Lk 6, 20b).
2. Boldogok, akik éheznek, mert majd kielégíttetnek. (Passivum divinum: Isten majd kielégíti őket.) (Mt 5, 6, vö. Lk 6, 21a).
3. Boldogok, akik szomorkodnak, mert majd megvigasztaltatnak. (Passivum divinum: Isten majd megvigasztalja őket.) (Mt 5, 4, vö. Lk 6, 21b).

A három legősibb boldogság-ígéret hasonlósága részletező magyarázat nélkül is szembeötlő: mindegyikük rövid, többes szám harmadik személyű, kéttagú mondatból áll. Az első tagmondat az emberi nyomorúság jelenlegi helyzetét mondja ki, a második viszont

ennek a helyzetnek a megváltozását helyezi kilátásba, s megemlíti azt a motívumot („mert”), amiért a szegények, éhezők és szomorkodók már most boldognak mondatnak. Az ószövetségi makarizmusokkal rokon kijelentések első fele az „édes mostoha” féle oximoronokra emlékeztető paradox feszültséget teremt: boldogok a szegények, s majd csak ezután, a mondat második részében oldódik fel a szándékolt disszonancia.

Kik ezek a szegények? Általánosan elfogadott vélemény szerint semmi sem hatalmaz föl bennünket arra, hogy bármiféle vallásos csoporthoz vagy szociológiai réteghez tartozóknak tekintsük őket. I. Hermann a következő szavakkal jellemzi őket: „Kiket is illet a -szegény- szó? Akiknek nincsenek anyagi eszközeik és hatalmuk? Igen! A szöveg itt megkívánja gondolkodásmódunk megváltoztatását, hogy alkalmazkodjunk a bibliai gondolkodás egyik jellemző vonásához, ahhoz, hogy Isten a szegények pártján áll. Az az üdvösség, melyet Jézus bejelent, prófétai üzenet a szent Istenről, aki megvigasztalja a szegényeket, kiemeli őket, létük porából és szennéből (Zsolt 113, 7), és megvidámítja őket, -felállítja trónját- közöttük, az elnyomottak és megszegényítettek között (Iz 57, 15 vö. 49, 13). Istennek a szegényekről való gondoskodása az egész Ószövetségben nyomon követhető. Aki bensőségesen meg akar ismerkedni Isten bibliai fogalmával, annak komolyan tudomásul kell vennie, hogy Isten alig rejtett módon gondját viseli ennek a társadalmi osztálynak.”³ A megszólítottak tehát anyagi értelemben vett szegények. De nem azért boldogok, mert ágrólszakadtak, és nem is azért, mert belső igény, vallási nyitottság jellemzi őket.

A hangsúly másra esik. Arra, hogy Jézusnak ezekben az új világot megnyitó kijelentéseiben valójában nem az emberről és teljesítményéről van szó, hanem Isten szabad ajándékáról. Isten és az ember ügyében Istené a kezdeményezés. Isten Jézusban szóhoz jutó szeretetét. S ez a szeretet szuverén döntés, szabad tett. Ha nem az volna, akkor megszűnne szeretet lenni. Ezt a szeretetet tehát nem lehet megelőzni. Nem lehet erőszakkal kicsikarni, teljesítménnyel kikényszeríteni. Nem lehet fondorlatos csellel kiprovokálni. Jogigényt sem lehet rá támasztani, még erkölcsi erények és kiválóság árán sem. Hiszen a legkülönb erkölcsiség is mindig a bűn stigmáját magán viselő emberhez tartozik. És ha őszinte az ember önmagához, nem tagadhatja: tökéletességre való törekvésében mindig ott lappang — még ha titokban is — az öntetszelgés vagy legalábbis az önkeresés esélye. Az, amit Szent Ágoston „concupiscentia”-nak, Luther „cor incurvatum in semetipsum”-nak, önmagába vissza-visszahulló szívnek, mai átültetéssel „Ich-süchigkeit”-nek (önösségnek) nevez.

Azaz Isten már jelen van, mielőtt az ember még bármit is teljesítene. Vagy a biblikusok között elterjedt kifejezéssel szólva: Isten indikativusza, kijelentése megelőzi az ember imperativuszát, felszólítását. „Az indikativusz az evangélium közepe” — mondja P. Hoffmann.⁴ Isten előzékeny kegyelme tehát nem függ az ember erkölcsi minőségétől vagy vallási érzékenységtől. „Azon motívumok, amiért itt az emberek boldogoknak mondatnak, egyáltalán nem vallási vagy erkölcsi természetűek. Jézus olyan emberekhez fordul, akik szegények, akik éheznek, akiknek gondjaik vannak. Valójában mindez egy és ugyanazon téma konkrét változatai. Itt minden egyes esetben olyan emberekről van szó, akik bármiféle szempontból szánandó állapotban élnek. És ezeket az embereket Jézus boldogoknak mondja, nem esetleges erényük, belső magatartásuk vagy Isten országára való nyitottságuk miatt, hanem egészen egyszerűen azért, mert ők a szegénységnek, szükségnek, bánatnak és aggodalomnak ebben a helyzetében élnek.”⁵

Istennek ez az új kezdeményezése jut kifejezésre Jézusnak a *gyermek*ek iránt tanúsított magatartásában. Nem véletlen, hogy Jézus Isten országa példás befogadójául a gyermeket említi. Mert mint *Pilinszky János* írja, „a gyermekek az ábrándok teljességében élve tudják magukat oly alázatosan kiszolgáltatni a pillanatnak. Az ő belső világukat még nem parcellázta fel, szabdalta szét a személyes érdek, ezért lehetnek birtokosai mindennek! Ezért érezhetik magukénak az egész teremtett világot. -Szegénységükben- övék minden, amit kezükkel elérnek, s az is, amit el se érnek: a teljes égbolt, a csillagok minden ragyogása. Milyen szánalmas hozzájuk viszonyítva a felnőttek, s kivált a gazdagok birtoklási vágya, milyen barbár, szerezve egyre szegényebb, gazdagodva egyre nincstelenebb állapota a léleknek!”⁶

De miben is áll a szegények boldogsága? Nem az emberi lét határhelyzetében. „A nyomorúság és a szegénység éppen úgy baj és kín, mint a vakság, bénaság, belpoklosság és halálraszajtság (Mt 11, 5). De a határon túl Isten várakozik, sőt Isten meggyenesen eléjük azoknak, akik reá várnak. Ha az ő királyi uralma követendő, akkor ez a jövőendő a „Boldogok vagytok!” sokrétű szózatának ragyogó sugarain át már másvilági élettel vigasztalja az embert, éppen úgy, mint ahogyan a jelenbeli szegénységet sem önmagáért nevezi boldogságnak. Boldogok vagytok! — ez nem azt jelenti: a mennybe juttok, nem is ezt: ha jól értitek, akkor már most is a mennyben vagytok, hanem ezt: Isten királyi uralma eljön hozzátok” — írja G. Bornkamm.⁷

Sőt, Isten királyi uralma már most „van”, de nem statikus zártságban, hanem dinamikus eseményyszerűségben. Azok, akik számára Isten felkínálja országát, még nem érzékelik a maga teljességében, de azért ez az ország már „van”, már az ő örökségük. Boldogok, de nem egyszerűen azért, mert ez a királyság egykor majd elérkezik, hanem azért, mert jövelele küszöbön áll: a jelenbe betörő jövőként, a *kronos*ba belépő *kairos*ként. Ezek az emberek joggal érezhetik magukat boldogoknak. Mégpedig most, mert Jézus fellépésével ez a nap már beköszöntött. Elérkezett az Izajás megjövendölte ígéretek megvalósulásának pillanata: Isten nekilátott, hogy végérvényesen felállítsa királyságát minden nyomorult ember javára. „Mi volt az öröm? Rádás a jajra” — írja G. Apollinaire.⁸

Ha rádás, akkor ajándék. Ha ajándék, akkor boldogság. Ha boldogság, akkor kegyelem. Kegyelem a „jaj”-ba foglalt életű szegényeknek.

A Forrás tanúsága szerint Jézus Galileában, nyilvános működése kezdetén kibontja Isten királyi uralmának eszkatologikus zászlaját. Megfellebbezhetetlen teljhatalommal hirdeti ennek az országnak a „magna chartá”-ját. Ezért a szakemberek helyes érzékeléssel mutatnak rá e proklamáció krisztológiai vonatkozásaira. „Már maga a makarizmus is az evangélium üzenete, örömhír, annak az ígéhirdetésnek első konkrét alkalmazása, hogy az ország közel van. És mivel Isten közelsége lényegileg összefügg azzal a ténnyel, hogy Jézus most fölép, ezért ezeket a makarizmusokat végül is krisztológiailag kell értenünk, még ha rejtélyesebben és áttételesebben is, mint a későbbi, üldözötteknek szóló boldogság-ígéretben.”⁹ W. Trilling szerint Jézusnak ez a beköszöntő ígéhirdetése az „üdvösség feltétlen ígérete” és „Isten korszakfordító kinyilatkoztatása”. P. Hoffman úgy jellemzi e boldogság-ígéreteket, mint „Isten új rendjének proklamációját a világ nyilvánossága előtt”. J. Dupot pedig megállapítja: „A boldogság-ígéretek mindenekelőtt az irgalmat és az igazságot nyilatkoztatják ki, melynek Isten uralmát kell jellemezniük.”¹⁰

Máté lelki szegényei

Máté az örökségül kapott Forrás boldogság-ígéreteit nem betűhív formában idézi, hanem a körülötte megváltozott egyházi életet szem előtt tartva úgy teremti újjá őket, hogy olvasóinak útmutatást adjon. A legősibb három makarizmust, akárcsak Lukács, kiegészíti a Forrásból vett — talán Jézus életének végén elhangzott, de Húsvét után kijegecesedett — negyedik, prózai stílusú ígérettel, mely az üldözötteknek szól. Az eredeti logionokat egy-egy szó betoldásával bővíti ki: a „szegények”-et a „lélekben” (Mt 5, 3) jelzővel minősíti, az „akik éheznek” ígét pedig a „szomjaznak az igazságra” szavakkal egészíti ki. Sőt öt boldogság-ígérettel — szelídek (Mt 5, 5), irgalmasok (Mt 5, 7), tiszta szívűek (Mt 5, 8), békét teremtek (Mt 5, 9), az igazságért üldözöttek (Mt 5, 10) — toldja meg a Forrás eredeti négy mondását. Máté csodálatot ébresztő szerkesztő tevékenységének most azonban mégsem stilisztikai és tartalmi vonásait kívánjuk megvizsgálni, hanem az átdolgozás következtében megváltozott szemléletmódját. Az egy-egy szavas betoldások és a kiegészítések mind-mind arról árulkodnak: az evangélista az ember belső, lelki magatartását akarja hangsúlyozni. A szegények mellé tett „lélekben”, az „éheznek” mellett szerepeltetett „és szomjaznak az igazságra” szavak lelki magatartásra, megvalósítandó életmódra és erkölcsi erényre utalnak.

A boldogság-ígéretek első része, a „Boldogok a ...” már nem egy adottság (hogy anyagilag szegények, hogy éheznek, hogy szomorkodnak) megállapítását fejezi ki, hanem

az üdvösséghen való részesedés *föltételét*. A címzettek, a boldogok már nem a paradox értelemben vett kiváltságosak (szegények, aki örökölni fognak stb.), hanem az erkölcsös emberek (lelki szegények), akik morális eszményekhez igazítják életüket. Más szavakkal azt is mondhatnánk: Máté a negatív élethelyzetet (szegénység, éhség, szomorúság) átalakítja pozitív magatartássá (*lelki szegények, éheznek és szomjaznak az igazságra*), az élet fonákját átfordítja a színére. Keze között a boldogság-ígéretet olyan erénygyűjteménnyé állnak össze, melyet a keresztényeknek követniük kell a gyakorlatban. Oly nagy mértékben érdeklődik a „lelki” iránt, hogy szinte szem elől veszti az „anyagi”-t. Lelki szegények (kiegészíthetjük: szelídek, irgalmasok, tiszta szívűek, békét teremtők) jómódú keresztények között is akadnak. Tény, hogy az első három boldogság-ígéret a még nem keresztényeknek szól, Máté azonban már keresztény hitsorsosainak címzi őket, buzdító szándékkal. Az eredeti Forrásban kitapintható messiási proklamáció — Isten országa közel van, s az ország Isten kiérdemelhetetlen ajándéka — már nem időszerű a kortársai számára. Ők tudják is ezt. Ezért Máté megszelídíti a boldogság-ígéretet messiási vonását, hogy ezáltal az éppoly szükséges *emberi választ* sürgesse. Jóllehet Isten országa Isten szabad ajándéka, mégis alapvető emberi magatartást feltételez. S a helyes válasz, amely egyben az üdvösség alapföltétele, a lelki szegénység és szinonimái (szelídség, irgalmasság stb.).

A *lelki szegény*, a gazdaggal ellentétben, az, aki teret enged át önmagából annak, ami nem az övé, aki helyet készít annak, amit ajándékba kap, miközben kezéből fokozatosan kihullik mindaz, amihez eddig görcsösen ragaszkodott. Metaforája a kitárt kéz, az üres tenyér, mely nemcsak elfogad, hanem tette is kész. A gazdagé pedig az ökölbe rándult kéz; az ököl, melynek „igazsága” a megajándékozhatatlan zártság, az a sok minden, ami marokban tartható; legyen az kalapács vagy könyv, fizikai, szellemi vagy éppen vallási teljesítmény. Szegény az, aki elégtelen önmagának, aki másra szorul, aki megtapasztalja, hogy élete nem a saját kezében van, hanem máséban: Istenében és felebarátaiban. Ezért „anyanyelve” a párbeszéd. Ellenpárja a gazdag, az önmagával eltelt, az önmagát ünnepeleltető szavak ökörnyálában élő ember. Ezért „anyanyelve” a monológ. A szegény bibliai képviselője a mellét verő vámos, a gazdagé pedig a gőgös farizeus (vö. Lk 18, 9—14). „Az *evangéliumi szegény* *organikusan* birtokolja a világot, a *gazdag* viszont *anorganikusan*; szervetlen, sőtét masszában rákosítja el maga körül az életet” — írja *Pilinszky János*.¹¹

Máté evangéliumában a boldogság-ígéretet *etikai* hangsúlyozása egészen nyilvánvaló. De nem feledkezhetünk meg arról, hogy lehetetlen figyelmen kívül hagyni e boldogság-ígéretet *krisztológiai* megalapozását. Hiszen Máté evangéliumának Jézusa az, akit a makarizmusok leírnak. Ő az, aki megvalósítja a „keresztény” programot. Galileából származik, az ortodox júdeaiak és Jeruzsálem vezető rétegei által mélységesen megvetett Izrael „Viharsarká”-ból. Rádásul a közmondásosan átkozott Názáretből (vö. Jn 1, 46: „Jöhet-e valami jó Názáretből?”) érkezik. Ezért Máténak hosszabb szakaszt kell idéznie Izajásból, hogy megmagyarázza Jézus galileai származását (vö. Mt 4, 13—16). És amikor Jézus családjának Egyiptomból való visszatérését követő názareti letelepedéséről beszél, körmondfont filológiai okoskodásba kell bocsátkoznia (vö. Mt 2, 23), hogy „szalonképeessé” tegye Jézus neveltetésének színhelyét.

Jézus szegény volt, lélekben is, ezért szólhatott így: „Jöjjetek énhozzám mindnyájan, akik megfáradtatok, és meg vagytok terhelve, és megnyugvást adok nektek. Vegyétek fel az én igámat, és tanuljátok meg tőlem, hogy szelíd vagyok és alázatos szívű, és megnyugvást találtok lelketeknek. Mert az én igám kedves, és az én terhem könnyű” (Mt 11, 28—30). E lelki szegénység egyik vonását, a szelídséget Máté több alkalommal is kidomborítja: „Íme, az én szolgám, akit kiválasztottam, akit én szeretek, akit kedvel a lelkem! Lelkemet adom neki, és ítéletet hirdet a népeknek. Nem szít viszályt, és nem kiáltoz, senki sem hallja hangját az utcán. A megrepedt nádszálat nem töri el, és a füstölő mécsest nem oltja ki, míg győzelemre nem viszi az igazságot. És az ő nevében reménykednek majd a népek” (Mt 12, 18—21). Amikor virágvasárnap győzelmesen bevonul Jeruzsálembe, akkor is a meghirdetett „szelíd” (Zak 9, 9) király marad: „Mondjátok meg Sion leányának: Íme, királyod jön hozzád, szelíden és számaron ülve, igavonó állat csikáján” (Mt 21, 5). Ez a Jézus van jelen a névtelen, éhező és szomjazó emberekben, az idegenekben, a mezítelenekben, a betegekben és foglyokban (vö. Mt 25, 31—46). És ez a szegény élet a

keresztfán teljesedik ki, amikor Jézus egy-egy fohászba (vö. Mt 27, 35. 43. 46) sűrítve idézi fel, és foglalja össze Jahve minden szegényének imádságát. A híres Krisztus-himnusz (Fil 2) Jézus szegénységét kiüresedésnek mondja. Mivel Jézus a szegénységben egészen a kiüresedésig ment el, örökségül kapja a 2. zsolnában ígért valamennyi népet és birtokul a földkerekséget. Mivel fenntartás és feltétel nélkül átengedett magából mindent, részesült Atyja dicsőségében, és vált az általa meghirdetett „Boldogok a szegények!” paradoxonának egyetlen és megismételhetetlen példájává.

Máténak éppen e mellőzhetetlen krisztológiai szempontja miatt nem láthatunk az általa összeállított és átértelmezett boldogság-ígéretben merő erénykatalógust, netán „notae ecclesiae”-t, és a lelki szegénységet sem azonosíthatjuk teljesen az erkölcsi tökéletességre törekvő vallási teljesítménnyel. Hiszen a boldogság-ígéretet etikai hangsúlya olyan fontos és alapvető kontextusba került, mely az üdvösség szuverén ajándékát hirdeti minden ember számára. Tehát az etikai szempont kiemelése nem Máté egyházának vagy a szerzőnek önkényes tette, hanem a Jézus meghirdette eszkatológia újraértékelése, és mélyebb értelmének fölszínre hozatala. Az átértelmezés magyarázható az anyagilag szegényektől a Máté egyházaig húzódó időszak hallgatóságának megváltozásával. Mindenestre Máté egyháza számára a boldogság-ígéretet, így a szegények is, nemcsak *paraklészisz* (vigasztalás), hanem *parainézis* (buzdítás) is.

Lukács szegényei

A biblikusok egységes nézete szerint Lukács a Forrást követve Jézus szellemében mondja boldogoknak a szegényeket, vagyis az anyagilag nélkülözőket és rászorulókat (Lk 6, 20). Máténál hűségesebben ragaszkodik Jézus szó szerinti igehirdetéséhez; megőrzi a makarizmusok eredeti számát és sorrendjét. Ugyanakkor ellentétként négy „Jaj nektek gazdagok!” mondást csatol hozzájuk. Talán a Mózes Törvénykönyvének 27–28. fejezetének „áldás–átok” egymást követő mintája lebeghetett a szeme előtt. Ehhez bátorításul szolgálhatott a boldogság-ígéret és a jaj-fenyegetések összefonódása a Krisztus előtti, kései zsidóságnál.

Érdemes arra is felfigyelni, hogy Lukács két ízben is (6, 21), a második és harmadik boldogság-ígéretbe, majd a 25. versben, az ellenkező előjelű jaj-fenyegetésekbe egy-egy „most”-ot illeszt be. A „most” e négyszeri betoldása tudatos szerkesztői és értelmezői munka eredménye lehet. Mi lehet ennek az oka? A kérdésre adandó válasz keresésében figyelembe kell venni a *R. E. Brown* említette kanonikus értelmezést; vagyis az eligazítást a Biblia egészétől kell várnunk, amint ezt Máté esetében is tettük. Miként az egész Újszövetségben, úgy Lukács evangéliumában is kifejeződik az a felfogás, hogy Jézus beteljesítette az ószövetségi várakozásokat. Az ígért ideje tehát elmúlt, és Jézus eljövételével beköszöntött az üdvösség ideje. Ezért nemritkán szembekerül a „most” a „volt”-tal. Lukács szerint az evangélium azzal kezdődik, hogy Jézus föllép a názáreti zsinagógában: „Az Úr Lelke van énrajtam, mert felkent engem, hogy evangéliumot hirdessek a szegényeknek; azért küldött el, hogy a szabadulást hirdessek a foglyoknak, és a vakoknak szemük megnyílását; hogy szabadon bocsássam a megkínzottakat, és hirdessek az Úr kedves esztendejét.” (Iz 61, 1–2) A felolvasás után Jézus elmondja legrövidebb igehirdetését: „Ma teljesedett be ez az írás fületek hallatára” (vö. 4, 18–21). Ez a pilianat a napja, a „mál”-ja, a „most”-ja az íménti ígéretek *messiási* beteljesedésének.

Persze a Lukács boldogság-ígéreteiben és jaj-fenyegetéseiben említett „most”-nak közelebbi jelentése is van. A jelenlegi életet és szenvedést, vagy éppen mulandó boldogságot szembeállítja azzal, ami a halál után következik, a jutalommal vagy büntetéssel. A „most” tehát nem a múlttal, hanem a jövővel kerül szembe. Mert végső soron a halál az, ami szétválasztja, két részre bontja az időt. Ezzel a gondolattal és szemlélettel gyakran találkozunk a profán és vallásos bölcsességi irodalomban. Következésképp ezt a „most”-ot nemegyszer „*bölcsességi most*”-nak hívja a szakirodalom. A jelen és a jövő szembeállítása Lukács evangéliumában alig észrevehető hangsúlyeltolódást idéz elő. A Forrás Jézusa Isten eszkatologikus jelenlétét hirdeti, Lukácsé viszont inkább *tanít*, eszmélkedésre ösztönöz.

A „Boldogok a szegények!” kijelentéssel Lukács félreérthetetlenül tudtul adja: miként Jahve az Ószövetségben a szegények oldalán áll, akként Jézusnak is elsődleges küldetése és gondja, hogy az élet és a világ peremére szorult emberek pártjára keljen. Jézusban Isten végérvényesen az ő védelmüket vállalja. Lukács szerint Jézus ezért kíván teljes lemondást a meghívott tanítványoktól: „Mire kivonták a hajókat a partra, és *mindent* ott hagyva követték őt” (Lk 5, 11). „Az (Lévi) ott hagyott *mindent* (Mk-ban és Mt-ban másképp), felkelt és követte őt” (Lk 5, 28). És így érthető, hogy Jézus szánja a gazdagokat. Nem a vagyon miatt, ami önmagában nem bűn, hanem veszélyei miatt. Amiatt, hogy a gazdagnak nagy a kísértése a keményszívűsége; a szegényekkel, özvegyekkel, árvákkal szemben tanúsított közömbösségre, mint például a névtelen düsgazdagnak, aki oly mértékben merül el saját fényűzésébe és fogyasztói lázába, hogy egyszerűen érzéketlen a szegény Lázár nyomora iránt (Lk 16, 19–31). Valami hasonlóról esik szó az esztelen gazdag példázatában is (Lk 12, 16–21). E gazdag ember csalfa önámításában nagy terveket kovácsol és élvezni akarja vagyonát: végre pihenni kíván, nagyokat enni és inni, ám sem a saját halálát nem veszi számításba, sem annak lehetőségét, hogy amije van, az nemcsak a maga hasznát szolgálja, hanem másokét is. Mert a teli csűrök nemhogy életbiztosítást nem nyújtanak, hanem egyenest elhibázzák az életet: „Bolond, az éjjel elkérik tőled a lelkedet” (12, 20a). „Így jár az, aki magának gyűjt, és nem Isten szerint gazdag” (12, 21).

Lukács evangéliumát a „szegények evangéliumá”-nak is szokták nevezni. Nem alaptalannul. Az előbb említett néhány példából is kitetszik Jézus radikalizmusa. Ám ez a radikalizmus semmiképpen sem jogosít fel arra, hogy Jézust egyszerűen egy szociális forradalom előharcosaként szemléljük. Mert igaz ugyan, hogy a gazdag ifjúval történő találkozások végös tanácsként minden vagyon eladását és szétosztását ajánlja — talán azután érdeklődve, hogy a fiatal ember miért is tartotta meg a parancsokat zsenge korától; neveltetésből, szokásból, vagy pedig a főparancstól, Isten és az ember szeretetétől indítva —, mégsem lép föl a vagyonról való általános, mindenkire egyformán érvényes lemondás követelményével. Hiszen láthatólag jól érezte magát Márta betániai házában vendégmarasztaló légkörében (Lk 10, 38). Jézus nem határozza meg „receptszerűen”, hogy mennyit birtokolhat az ember, és mikor lesz a vagyonból vagyon-szeretet, sőt vagyontól való teljes függés. De azt világosan kimondja, hogy a vagyon nem válhat az ember bálványává; ha az ember megnyeri is az egész világot, önmagát elveszítheti vagy önmaga kárát vallhatja (Lk 9, 25). A gazdagok a nyilvánvaló veszélyek, kísértések, buktatók ellenére sincsenek kirekesztve az Isten országából, de tudniuk kell — Mátéval szöve — : „ahol a kincsed, ott lesz a szíved is” (Mt 6, 21), „Senki sem szolgálhat két úrnak...: nem szolgálhattok Istennek és a mammonnak” (Mt 6, 24). Mert minden attól függ, hogy hol az ember szíve. Szíve ugyanis nem függhet egyidejűleg a földi és a mennyi kincsektől. Tehát a tehetős embernek is van esélye az üdvösségre, ha vagyonával Jézus ügyét szolgálja, mint „Johanna, Kuzának, Heródes egyik főemberének felesége, és Zsuzsanna, de sok más asszony is, akik szolgáltak neki vagyonukkal” (Lk 8, 3). Vagy felebarátját segíti, mint az irgalmas samaritánus. Magatartásának példája nem abban rejlik, hogy mindenét odaadja, hanem éppen abban, hogy anyagi, pénzügyi eszközeivel talpra állítja a rablók áldozatául esett szerencsétlen embert. Kimossa a sebeket, mert van bora és olaja. Bekötözi a sebeket, mert van miből tépést csináljon. Felülteti a nyomorultat barmára, mert van számára. Elviszi a fogadóba, és viseli a költségeket, mert van két dénárja (Lk 9, 30–37). Azt teszi, amire a lehetőségeiből futja. Nem többet, de nem is kevesebbet. Az embernek tudnia kell, hogy vagyonát jól kell használnia. A pénz sosem lehet cél, hanem a samaritánus lába nyomában járva másokat szolgáló eszköz. „Aki kér tőled, annak adj, és aki elveszi a tiedet, attól ne követeld vissza” (Lk 6, 30). Ezért kell a szegényeket is meghívni a lakomára (Lk 14, 12k). S talán ebben az értelemben érthető ez a tanítás is: „szerezzetek magatoknak barátokat a hamis mammonnal, hogy amikor elfogy, befogadjanak titeket az örök hajlékokba” (Lk 16, 9). Ezenközben érdemes emlékezetbe idézni az özvegyasszonyt, aki nem fölöslegéből ad pénzt a templom perselyébe, hanem a szükségesből (Mk 12, 41), és így a mennyiségi kevéssé minőségi többet tesz. Az ajándékozásban ugyanis nemcsak az számít, amit az ember ad, hanem az is, amit megtart. Mert a szegénység és gazdagság dolgában is a mindent megelőző és felülmúló norma: a szeretet parancsa.

A „boldogok a (lelki) szegények”-hez fűzött néhány megjegyzés szándéka az volt, hogy érzékeltesse az evangéliumok megegyező és különböző — szemléletben jelentkező — vonásait. A *Forrás*ban az első három boldogság-ígéret úgy jellemezhető, mint *messiási proklamáció*, mely minden nélkülözőnek és ínségben szenvedőnek szól. *Máté* átdolgozásában e felszólítások *parainetikus*, buzdító felszólításokká válnak, és megfogalmazzák az eszkatologikus üdvösségben való részesedés feltételeit. *Lukács* ismét másként, a *bölcsességi tanítás* műfajában teremti újjá a makarizmusokat, és a földi élet végességére, valamint a túlnani jutalomra oktat.

Jézus Isten kezdeményező készségét hirdeti ki, az evangélisták az ember választát fogalmazzák meg. *Máté* a belső készségekre utal, *Lukács* pedig a lemondásra. Bár a különbségek nyilvánvalóak, de mégsem szüntetik meg a folytonosságot Jézus és a későbbi szerkesztői tevékenység között. Az evangélisták műve, Jézus szavait bátran újjáteremtő vállalkozása mércéül és például szolgálhat a mai egyház és keresztényei számára. Idők és helyzetek változásaitól függően adódhatnak alkalmak, amikor elsősorban a messiási örömhírt kell meghallani: Isten elfogadja az embert, mielőtt bármit is tenne, mint a *Forrás*. Más alkalommal inkább az Istennek adandó választ kell megtalálni, mint *Máté*. Ismét máskor meg éppen a tovatűnő „most”-ot kell észrevenni a maga hamis biztonságával és gazdag önteltségével. Persze mindezt egyszerre nehéz megtenni. De boldogok, akik szabadsággal és leleménnyel újra meghallják és megvalósítják a (lelki) szegénységet. És boldog az az egyház, amelynek ilyen kezdeményező kedvű hívei akadnak.

Jegyzetek: 1. R. E. Brown: The Meaning of the Bible (Theology Digest 28, 1980, 305–320.) — 2. B. van Iersel: Zalig de armen (van geest) (Het Heilig Land 19, 1966, 9. old.) — 3. I. Hermann: Encounter with the New Testament. An Invitation. (New York, P. J. Kennedy and Sons, 1965, 116–117. old.) — 4. P. Hoffmann: V. Eid, Jezus von Nazareth und eine christliche Moral (QD 66, Freiburg—Basel—Wien, 1975, 56. old.) — 5. G. Schreiner: De acht Zaligheden (Verbum, 32, 1965, 257. old.) — 6. Pilinszky János: Szög és olaj (Vigilia, 1982, 55–56. old.) — 7. G. Bornkamm: A Názáreti Jézus, Debrecen, 1978, 56–57. old.) — 8. G. Apollinaire: A Mirabeau-híd (Vas István fordítása) — 9. G. Schreiner: i. m. (277. old.) — 10. J. Lambrecht: Ich aber sage euch (Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart, 1984, 55. old.) — 11. Pilinszky János: i. m. 97. old.

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS

Születőben a szegények egyháza Szegények a felszabadítási teológiában

Földünkön 500 millió éhező ember él.

1 milliárd abszolút szegény.

2 milliárd ivóvízellátás nélkül.

1,5 milliárd nélküli a legalapvetőbb orvosi ellátást.

500 millió munkanélküli vagy évente 150 dollárnál kevesebbet keres.

814 millió írástudatlan.

E tények elemzése során a latin-amerikai egyháznak fel kellett tennie a kérdést, vajon elegendő-e a szegényeket adakozással és jótékonykodással szeretni? A válasz az egész világegyház számára döntő, talán korszakos jelentőségű. Az egyház a történelem folyamán sokféleképpen foglalkozott a szegényekkel, de velük kapcsolatos magatartása sohasem vált ennyire központivá. Észak és Dél konfliktusa azt a kérdést veti fel a keresztényeknek, hogy mint az északi féltekéhez tartozó egyház nem bűnrészes-e a Dél nyomorában. A világ

túlélésével kapcsolatban a béke, az igazságosság és a teremtet világ megőrzésének feladatait egyenlő hangsúllyal és egymástól el nem választva kell látnunk és vállalnunk. Az úgynevezett éhségbomba legalább olyan súlyos következményekkel jár, mint az atombomba. A természet kizsákmányolásának következményei sem kevésbé fenyegetőek. Ez a globális válság az emberiség gondolkodásának gyökeres átalakítását sürgeti. Ebben nagy szerepet vállalhat a világ kereszténysége, s az a felismerés, melyet a harmadik világ egyházai a szegényekkel folytatott párbeszédben szereznek.

De Európa keresztény egyházainak is szembe kell nézniük ezekkel a kérdésekkel. E nélkül ugyanis nincs esélye annak (sem), hogy egyházaink megújuljanak.

Szegények az egyház történetében

Az egyház mindig gondoskodott a szegényekről. Ezt mutatja az a meg nem szakadó láncolat, melyben a legkülönbözőbb állapotú keresztények valóban hőiesen váltották tettekre a szegények iránti szeretetüket. Igen fontos szerepet játszottak a remeték és a kolduló szegények abban, hogy az egyház képe a szegényekről átalakult. A szegénységmozgalmak messianisztikus és apokaliptikus vezéralakjai a szegény-politika megvalósítására törekedtek. A 13. században zajlott a „felebaráti szeretet forradalma” a szegénygondozó egyházi tisztségek, a laikus testvérközösségek és az ispotályok kialakulásával. A reformáció fellépésével ez a folyamat megszakadt és csak a szociális enciklikákkal kezdődött újra.

Az egyház a legnagyobb igyekezettel törekedett *megoldást* keresni a szegények problémájára. Ez azonban nem adatott meg neki. Ma már jobban látjuk, hogy miért nem. A jótékonyág legnagyobb igyekezete is csak morzsákat juttatott a szegényeknek a kevesek jólétére berendezkedett gazdasági rendszer asztaláról. *A szegénységet okozó struktúrák nem változtak meg.* Ezért az egyház története a középkor derekáig a szegény Lázár és a jószívu gazdagok történeteként írható le. Az egyház talán leginkább a tudatformálással járult hozzá a szegények felszabadításához. Nem engedte elfelejteni a szegényeket, és nem hagyott fel a személyes és intézményes jótékonykodásra szólító buzdítással. A szegénységet újratermelő és állandósító struktúrák felszámolásáig azonban nem jutott el.

Mégis „miért tűnik a -szegények melletti elkötelezettség- újdonságnak? Azért, mert a régi döntés ma új formában jelenik meg, nevezetesen mint *stratégiai* elkötelezettség. Ma a szegények *barca* melletti döntésről van szó, arról, hogy velük mint a történelem új, cselekvő alanyaival szolidárisan együtt meneteljünk, nem pedig arról, hogy irgalmas szamaritánusként fölējük hajoljunk. Döntő a *politikai* szempont: csatlakozni az elnyomottak menetéhez.”¹ Ez nem jelenti azt, hogy fel kell hagyni a jótékonykodással. A Latin-amerikai Püspöki Karok két nagy jelentőségű dokumentuma (Medellín, 1968; Puebla, 1979) azonban a szegénység strukturális okaira mutat rá, és az egyház magatartását e *strukturális bűnnel* szemben határozza meg.

Ki szegény ma?

A pueblai dokumentum elevenen festi le a latin-amerikaiak szegénységét: „A szegények arcában Krisztusnak, a mi Urunknak, szenvedő arcát kell felismernünk, (...)

A *gyermek*ek arcában, akiket már megszületésük előtt sújt a szegénység, mert önmegvalósításuk lehetőségét gyógyíthatatlan szellemi és testi fogyatékoság gátolja. De azok arcában is, akik csavarogva és sokszorosan kizsákmányolva bolyonganak városainkban. Ők a szegénységnek és a családok erkölcsi tájékozatlanságának áldozatai.

A *fiatalok* arcában, akik nem tudják, mi lesz velük, mert nem találnak helyet a társadalomban, és ez szorongással tölti el őket. Különösen vidéken és a külvárosokban hiányzik a képzés és a foglalkoztatottság.

Az *indiánok és afro-amerikaiak* arcában, akiket a társadalom embertelen életkörülmények közé taszít. Ők a szegények legszegényebbjai.

A *földművesek és kisparasztnok* arcában; az ő társadalmi csoportjukat az egész földrészen figyelmen kívül hagyják. Telek és termőföld nélkül, külső és belső függőségben, kizsákmányoló piaci rendszereknek kiszolgáltatva kell dolgozniuk.

A *munkások* arcában, akik alulfizetettek és nem szerveződhetnek jogaik védelmére.

A *lecsúszottak és nyomorgók* arcában, akik az elővárosokban összeverődve háznak, kettős terhet hordoznak: nemcsak a szükséges anyagiakat nélkülözik, hanem közben mások gazdagságát is látniuk kell.

Az *öreg*ek arcában, akiknek száma napról napra növekszik, akiket kirekeszt magából a társadalmi fejlődés, mert a nem termelő alanyokat haszontalannak tartja.” (31–40.)

A dokumentum a *társadalmi-gazdasági* értelemben vett szegényeket sorolja fel. Jelentős részüknek szegénységét a kizsákmányolás okozza, amit II. János Pál is elítélt. A társadalmi és gazdasági viszonyokból következik a faji, vallási stb. alapon történő hátrányos megkülönböztetés, ami szintén a szegénység egy formája — mondja Leonardo Boff.² *Evangeliumi* értelemben azonban azok a szegények, akik egész létükkel Istent és a felebarátaikat szolgálják. Vannak olyanok, akik a szegények hatékonyabb szolgálata érdekében teszik magukat szegénnyé. „A felszabadítás teológiája arra törekszik, hogy minden keresztyén, a társadalmi-gazdasági értelemben vett szegény is evangeliumi értelemben váljék szegénnyé.”

A szegények melletti elkötelezettség

Az egyháznak a szegények mellé kell állnia! Az egyház legyen a szegények egyháza! Ezeket a felszólításokat az egyház társadalmi rétegződése teszi érthetővé. Latin-Amerikában ugyanis az egyház hivatalos képviselőinek többsége nem osztozik a szegények életében. Ez szükségképpen azt is jelenti, hogy nem úgy érznek és gondolkodnak, mint a szegények. A szegények melletti döntést a felszabadítási teológia három lépésben fogalmazza meg: az egyház a szegényekért, a szegények között és a szegény egyház. Az egyházi tisztségviselőknek le kell mondaniuk a szegényeknek nem járó szociális biztonságról, a társadalmi elismertségről, és azonosulniuk kell azokkal, akiknek semmijük sincs. A szegények szövetsége csak az lehet, aki maga is szegény. A harmadik lépésben a szegények egyháza az istenismeret sajátos helyévé (*locus theologicus*) válik.

L. Boff említi, hogy a világ egyik legszörnyűbb éhségzónájából, Brazília északkeleti részéből a püspök egyszer lesújtva tért haza. A katedrális előtt egy asszonnyal találkozott. Mellette három apró gyermeke, a negyedik a karján — a szomszédjától holtra váltan. Miért nem ad neki enni? — kérdezte a püspök. Nem tudok — felelte. Próbálja csak meg! — ösztökölte a püspök. Akkor az asszony szétnyitotta blúzát. Melle vérzett. A halottsápadt csecsemő elszántan tapadt anyja keblére — vért szopott. Akkor a püspök térdre esett és megfogadta Istennek: életében nem múlhat el nap anélkül, hogy legalább egyet a legkisebbek közül meg ne etessen.

A szegények melletti elkötelezettségnek az egész egyházat át kell hatnia. Ez ugyan nem az egyház egyetlen feladata, de át kell hatnia minden cselekedetét. Természetesen a püspökök, papok és szerzetesek azok, akik meghatározzák az egyház alapmagatartását. Körleveleikkel, tanításukkal vagy életmódjuk megváltoztatásával szakíthatnak eddigi magatartásukkal és áthidalhatják azt a szakadékot, mely közöttük és a szegények között tátong. „A szegények és elnyomottak iránti elkötelezettség, valamint az újonnan keletkező bázisközösségek segítettek az egyháznak abban, hogy felfedezze a szegényekben rejlő evangelizációs lehetőséget; ők állandó kihívást jelentenek az egyháznak, felszólítják a megtérésre...” (Puebla, 1147.) Örömdetes látni a sok szent életű püspököt és papot, amint felfedezik a szegényekben a

szenvedő Krisztust, és vele örök életszövetségre lépnek, mint például Oscar Arnulfo Romero, az 1980-ban mártírhalt San Salvador-i érsek.

A laikusok különösen a keresztény bázisközösségekben munkálkodva csatlakoznak a szegényekhez — azokhoz, akik az egyház megújulását indíthatják el. Ezekben a tudatos átalakító közösségekben válik a tömeg néppé. Olyan földrészen, ahol milliók nélkülöznek a legminimálisabb szociális ellátást és biztonságot, ahol a nép érdekeit csak a legbátrabbak merik képviselni, a bázisközösségek egyszerre jelentik az egyház és a társadalom újjászületését.

Az egyház a szegényekért vívott harcában szembekerül az erőszak és a gyűlölet kísértésével. A püspöki karok látják az erőszak ördögi voltát és felszólítanak az erőszakmentes stratégiák választására. „Az evangélium ellentmond az erőszaknak, de a tétlenségnek is, sőt: éppen az elnyomó struktúrákkal való cimborálás és tétlenség kényszerít némelyeket arra, hogy utolsó lehetőségként, kétségbeesésükben erőszakhoz folyamodjanak.”³

Isten „pártossága”

A szegényeket előnyben kell részesíteni, mert Isten is így tesz.

Istennek megesett a szíve az egyiptomi rabszolgaságban szenvedő népen, és kiáltását meghallgatta. Melleje állt és kivezette egy új föld ígéretével. E felszabadító küzdelem vezére Mózes. A Tízparancsolat pedig a szabadság alapokmánya. A bálványok helyett az Egyetlent, a Kivezetőt kell imádni (vö. 2., 3. parancsolat). Erre az úgynevezett *egzodus paradigmára* építve végigelemezhető az egész Biblia.⁴ Megtaláljuk benne Istent, a szabadítót, a szegények pártfogóját. Jézusban pedig azt, aki azért jött, hogy a szegényeknek hirdesse az evangéliumot (Lk 4, 18—19) arról az Úrról, akit Mária így dicsőít hála-énekében: „hatalmasokat elűzött trónjukról, / kicsinyeket pedig felmagasztalt; / az éhezőket minden jóval betölti, / a gazdagokat elbocsájtja üres kézzel” (Lk 1, 52—53)

A szegények Isten üzenetének *elsődleges* címzettjei. Isten és a szegénység elválaszthatatlan egységet alkot, amint Jézus egygyé tette az istenszeretetet a felebaráti szeretettel (Mt 22, 34—40). Jézustól pedig az Őt követő nemzedék azt tanulta, hogy közösséggé kell kovácsolni a szegényeket. Ez tűnik ki a jeruzsálemi egyház és Pál közösségeinek életéből. Megértették, hogy a gazdag ifjúnak Jézus nem a jótékonykodásban jelölte ki a megtérés útját, hanem abban, hogy csatlakozzék a szegények társadalmához.

Azt jelentené ez, hogy aki nem szegény, arra nem tekint az Isten? Amelyik egyház nem a szegények mellett kötelezi el magát, az nem Isten egyháza? Azt jelenti, hogy a kereszténység csak akkor hivatkozhat Jézus Krisztusra, csak akkor gondolhatja magáról, hogy kapocs az ég és a föld között, ha a szegények mellé áll? Vajon ez az új szemlélet nem borítja-e fel az eddigi keresztény önértelmezést, és a megváltáson alapuló kegyelmi közösség egyházának helyébe nem állít-e egy másik egyházat, melynek alapja a szegény, kizsákmányolt kisparaszti és proletárréteg? — teszi fel az alapvető kérdést a Hittani Kongregáció első dokumentuma a felszabadítási teológiáról. Az ilyen és hasonló kérdések azt jelzik, hogy a hagyományos európai keresztények számára gyakran felháborítóan, sőt felforgatóan tűnik a felszabadítási teológia elkötelezettsége a szegények mellett.

Mindazonáltal a szegényekkel folytatott teológiai és gyakorlati párbeszéd erősen hatott az európai egyházak keresztényeire. Öröndetes, hogy a merevsége miatt sokszor megbírált Hittani Kongregáció is mennyire közeledett a harmadik világ teológusainak álláspontjához. A magyar egyház sem nélkülözheti e párbeszéd tapasztalatait, ha itthon is értelmezni próbálja az „idők jelei”-nek kihívását.

Jegyzetek: C. Boff—J. Pixley: Die Option für die Armen. — 2. L. Boff: Kirche, Charisma und Macht, Patmos, 1985. — 3. R. Antonchio—J. M. Munnariz: Die Soziallehre der Kirche, Patmos, 1988. — 4. E. Dussel: Das Exodus-Paradigma in der Theologie der Befreiung, Concilium 23. 1987.

A sosem jövő hajóra várva?

„Nekik van egy szavuk erre, gondolom, a Szei, amit mi csak így felsorolva, Szabadság, Egyenlőség, Testvériség, tudunk felfogni. Márpedig így külön-külön ezek ütköznek. A három közül bármelyik kettő ellentmondhat egymásnak. Holott a háromnak egyszerre, és egymástól függetlenül kellene megvalósulnia. Ez volt az alapgondolat. Hogy ez így nem megy, felsorolásban: ezt is csak a mi legnagyobb költőnk vette észre, és felállított legalább egy elsőbbségi sorrendet köztük: Szabadság, Szerelm kell neki, s ha szükséges, ő feláldozza az életét a Szerelméért, aztán a Szerelmét a Szabadságért, mondta. A helyzet az, hogy ezeket a mi (dán) fogalmainkat ki—ki aszerint szűkíteti vagy tágíthatja, amilyen elsőbbségi sorrendet kíván adni nekik. Mind a batféle sorrend jogos (bár merőben önkényes). De egyik sem az, amiről akkor szó volt. Nézzük például, hogy fest, ha az Egyenlőséget tesszük a másik kettő fölé: érte némileg korlátoznunk kell a Szabadságot, a Szabadságért pedig elbanyagoljuk kissé az utolsó helyre tett Testvériséget. Nobát, biztos, hogy nem ilyen csorbult Szabadságért és hágyatag Testvériségért indultunk a Bastille ellen. Jól emlékszem, hogy mind a három sértetlen meglétére gondoltunk. Olyasmire, amit a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség különválasztása nélkül egyvalaminek érzünk.”

Ottlik Géza: Hajónapló

A magyar társadalom hajóárbocáról körbetekintve egyre csak morajló és végtelen vizet látni. A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség földjét nem rikoltja messzepillantó matróz, nem ismétli elgondolkodó kapitány, s nem öleli egy érzelembé a fedélköz utasait. A hajón van már hangoztatott, szócsöves Szabadság, de unt és fakult zászlóként levonták az Egyenlőséget, és a fedélközi szegényekre hagyták, hogy legyen övük a Testvériség a szalmazsákokon, ha akarják.

A hajónaplóban még alig olvasni hírt arról, hogy az alsóbb régiókban mi történik, hogy itt az éhínség, a betegségek s a reménytelenség. Itt vannak az Új Szegények.

A magyar társadalom a hatvanas évek közepe óta felemás módon polgárosodott, középosztályosodott. Az addig fennálló tömeges szegénység, ha tetszik a hagyományos, fél-ázsiai szegénység új megvilágításba került. A hatalom lehetővé tette, hogy az erős alkuképes csoportok, túlmunka és ügyesség bevetésével többletjövödelmekhez jussanak, s cserébe egy egyre inkább európaizálódott fogyasztói ellátást biztosított. A szegénységnek az a hagyományos formája, amely jelentős, meghatározó rétegek tömeges szegénysorban tartásán vagy odalökésén alapszik, fokról fokra megszűnt. A 30-as vagy az 50-es évek tömeges szegénysége, amikor a társadalom döntő többségének súlyos nyomorát csak még jobban kiemelte egyes néposztályok előnyös helyzete, megváltozott. A szegény, a rászoruló egyértelműen az alkuképtelen, többszörösen hátrányos helyzetű rétegekből került ki, az iskolázatlan, a szakmát nem tudó, a rokkant, a pályakezdő, az elaggott, a hátrányos regionális helyen lakó, aprófalvakba kényszerült népcsoportokból. A hagyományos szegénység könyörtelen éhezésre, hidegre, lakástalanságra kényszerített iskolázott, szakmával rendelkező, ereje teljében lévő, előnyös helyen lakó értelmiségi, vagy agrárfoglalkozású rétegeket is. A 70-es évek szegénysége már nem ilyen természetű. Az individuális középosztályosodás, polgárosodás azzal jár, hogy az erősebb csoportok társadalmi szolidaritása megfogyatkozik, erőfecsérlésnek tűnik az alkuképtelenek, a peremre szorítottak támogatása, esélyeik javítása, s e csoportok a szociális gondoskodást a mindenbe beavatkozó államra hagyják. A bővülő, immár többséget kitevő középosztály

igyekszik magát megkülönböztetni lefelé, elhatárolni magát a peremre szorultaktól. Hinni kezd abban, hogy „mindenki saját szerencséjének kovácsa”, „aki dolgozik, boldogul”, hogy túlmunkával megszerezhetők a felzárkózáshoz szükséges jövedelmek. Mindenki tegye meg a szükséges erőfeszítést, ahogy én is, építse meg a házat, bútorozza be, ruházza, etesse, iskoláztassa becsülettel a gyermekeit, lásson világot. Ez a középosztály és a hozzá hasonlítani kívánó városi és falusi munkásság szigorú határt vont a szegények és maga közé, életmódjával, erkölcsével, szokásaival. Az ismét hierarchizálódott társadalom területileg és személyileg — az állami foglalkoztatás- és szociálpolitika segítségével — peremre szorította mindazokat, akik sem a nagy állami és szövetkezeti monstriumok műhelyeiben, irodáiban, sem a második gazdaság finom szerkezetében nem bizonyultak nyomásra, alkura képesnek, nem rendelkeztek a képességek, az iskolázottság, a kapcsolatok, a születési előnyök tőkéjével. Az alkuképes társadalom nagy munkaráfördítással emelkedett, szegényei pedig jól-rosszul részesedtek az általános gazdagodásból. A válság már elérte a társadalmat a 70-es és a 80-as évek fordulóján, ám a hatalom viszonylag sikeresen hárította tovább a terheket részben a külföldi hitelekre, részben a beruházások visszafogására, s nem csekély részben az alkuképtelen csoportokra. 1979 óta súlyos nyomás nehezedik a nyugdíjasokra, a pályakezdő fiatalokra, a csökkent munkaképességűekre. Helyzetük állandóan rosszabbodott, miközben a társadalom nagy nyomáscsoportjai még alig érezték a válságot. Furcsa és tragikus szituáció: bányászoknak és kohászoknak, vállalati menedzsereknek és pártmunkásoknak kellett volna jövedelmeik csökkenésével érzékelnük, hogy válság van, hogy azután új és más típusú teljesítményekkel kihúzzák a társadalmat a válságból. Ehelyett 70 év feletti nyugdíjasok, 14 és 25 év közötti fiatalok, fizikailag és szellemileg visszamaradtak jutottak nyomorúságos helyzetbe, vették magukra a válság terheit és nehézségeit, akiknek semmiféle, vagy nagyon kevés lehetőségük volt a válság megoldására, meghaladására. Természetesen a középosztálynak is nagyobb munkateljesítményt kellett bevetnie, de ennek révén még mindig jutott annyi többletjövedelemhez, hogy a válságot ne, vagy kevésbé érezze. A magyar társadalom sajnálatos módon ekkor még belenyugodott öregjei és fiataljai szinte reménytelen sorsába, még mindig reménykedett abban, hogy a többletjeljesítményekkel minden rendbe hozható. Ahogy nem akart azonosulni az elnyomóródó lengyel társadalommal, a lecsúszó környező államok polgárainak szomorú sorsával, úgyannyira igyekezett távol tartani magát saját szegényeitől. Ez a nem vállalt sorsközösség még nem tudható, hogy mekkora szakadékot hasított nemcsak a magyar társadalom és a közép-európai nemzetek között, hanem e társadalmon belül is. Az áldozatvállalások elmaradása, a társadalmi szolidaritás értékeinek és intézményeinek hiánya jelentős belső meghasonlást okoz. Paradox módon az erős csoportok 1986 novembere körül ébrednek rá arra, hogy minden túlmunkájuk, erőfeszítésük hiábavaló volt, ennek fokozása nem értelmes stratégia. Képzelnék magunk elé azt a szakmunkást, aki immár 12—14 órát dolgozik naponta, s 1986 végén megtudja, hogy miközben erejét megfeszítve dolgozott, az országnak sikerült az adósságait megdupláznia. Kádár János ez idő tájt tett televíziós megnyilatkozása arról, hogy mennének itt a dolgok, ha mindenki rendesen dolgozna, nem véletlenül volt megvilágosító erejű. Egyszeriben kiderült, hogy a kormányzat elfecsevelte a lakosság többletráfördítéseit, s a felelősséget a lakosságra akarja hárítani. És fenyegetően a felkészületlen társadalom elé állott az Új Szegénység.

Új Szegénység

Az Új Szegénység három égtájáról érkezik. Egyrészt a leromlott, rozsdás, didergető, külvárosi, faluszéli holt vidékről. Ők a 70-es évek vegetáló szegényei, akiket sem a kormány, sem a társadalom nem akart látni — még nevüket is tiltotta, a konferenciákon

halmozottan hátrányos helyzetűekként emlegették őket. A perifériára sodródtak, a magyar buldózerpolitika áldozatául esett aprófalvakba szorítottak, az alkoholizmus, a fizikai és lelki nyomor betegségeivel megverték nem emelkedtek fel. Melléjük sorakoznak a most leszakadók, akik csendesben szegényednek el, fokozatosan hanyatlanak a társadalmi létminimumról a fizikai létminimumra. Nyugdíjasként lemondanak a kimozdulásról, a moziról, a könyvről, a húsevésről (majd eszem a fiaméknál, aztán már ott sem), később a melegről (nem szabad többet pazarolni a fűtőanyagra, lefekhetem én felöltözve is), legkeservesebben a gyermekek támogatásáról, az unokák megajándékozásáról mondanak le. Csönd, hideg, sötétség. Tisztos, alig lázongó szegénység, amely még igyekszik betartani a korábbi normákat, de nem megy. A harmadik csoportba tartoznak a váratlanul leszakadók, magasról zuhanók csapata. A munkanélkülivé váló értelmiségi vagy szakmunkás. Mintha szakadékba zuhanna családjával együtt. Tegnap még azt gondolta, hogy minden rendben van. Ha jövedelméből most nem is jut egy nagyobb lakásra, új bútorra, de a mindennapira biztosan. És most, kezében a munkakönyvével, semmire sem kötelező ígérekkel a fülében, felrémlik előtte, hogy egyetlen álma sem valósulhat meg. Nem taníttathatja a gyermekét, nem mehet nyaralni, nem lesz hús az asztalon, s reménye sincs arra, hogy a városban munkát kapjon. Nincs hová fordulnia, nem tudja, hogy kinek-minek köszönheti mindezt. Nem volt élhetetlen, teljesítette környezete valamennyi kíváncsiát, nem kocsmázott, nem kerülte a munkát, nem ütötte és verte a gyermekeit, és most ugyanott van, mint az, akivel nem akart szóba állni, akinek lakóhelyét messze elkerülte, akitől mindig megkülönböztette magát. Szegény lett. Ez a törés szinte megemészthetetlen. A vegetáló szegénységnek van élettéchnikája. Ez lehet alázatos alkalmazkodás vagy hajszolt ellenállás. A váratlanul leszakadt új szegény nem rendelkezik ilyen élettéchnikával, sőt megveti, elutasítja azt. Csakhogy a középosztálybeli élettéchnikák nem illeszthetők ebbe az új keretbe. És nemcsak az a baj, hogy az individuális felhalmozás és fogyasztás értékeit továbbra is őrző régi csoportjával ütközik, hanem önmagával, saját korábbi felfogásával is. „Tisztességes ember nincs munka nélkül.” „Becsülettel meg kell szerezni a gyerekeknek azt, ami nekem megvan.” „Itt csak az beszéljen, aki letett valamit az asztalra.” „Aki szegény, maga tehet róla.” „Mit vétettem én?” — kérdi most önmagát. Nagy nevetség, hogy nem vétett többet, mint vétettek neki.

Az egyre terjedő szegénységgel nem tud mit kezdeni az állami szociálpolitika. Nem azért, mert mára elfogyott a pénz, hanem mert sohasem volt társadalompolitikai intézményrendszer, amely a szegénnyé válás mechanizmusát feltárta, enyhítette volna. A 80-as évek végén, a 90-es évek elején egy gazdasági válsággal küzdő országban kellene behozni a korábbi évtizedek lemaradását. A tragikus helyzetnek tökéletes megfogalmazását adta Havas Gábor egy rádióinterjúban: „Ha a szociálpolitikában az eseti elbírálású juttatásokkal szemben az állampolgári jogon járó juttatások kerülnének túlsúlyba, akkor ez sokkal elfogadhatóbb lenne az egész társadalom számára, mint a jelenlegi helyzet, amikor a meglévő szűkös erőforrásokért folyó helyi versengésben olykor gyilkos indulatok keletkeznek. Az azonban biztosra vehető, hogy a konszolidálódott társadalmi rétegek — a társadalom zöme — nem néznék jó szemmel, ha jövedelmüket a jelenlegi romló helyzetben tovább csonkítanák azért, hogy a náluk még rosszabb helyzetben lévők pillanatnyilag katasztrofálisnak nevezhető életkörülményeiben érdemi változás következessen be.” (Kell-e és ha igen, akkor milyen legyen az új szociálpolitika? In: Györffy Miklós: Bagoly nappal 156—157. old.)

A magyarországi cigánykérdés nem szegénykérdés, de a szegénykérdés nagyon is cigánykérdés. És a cigánykérdés lesz az a mérce, amelyen a magyar társadalom demokratikus átalakulása megmérettetik. Ha a középre tartó, konszolidált társadalom szakított a cigánysággal szembeni korábbi paternalista, noha elfogadó értékrenddel, és áttért a kitaszító, megkülönböztető értékrendre, akkor nemigen várható, hogy a

középosztály hanyatlásakor vállalná a befogadást, az előnyöket adó felzárkóztatást. Félő, hogy ezen az önkormányzati önállósodás sem javít, mert a helyi középosztály liberalizmusa jóval kisebb, mint egy felvilágosultabb központi hatalomé. Az viszont a legrosszabb megoldás lenne, ha a liberális állam — egy reform utáni állapotot feltételezve — a helyi önkormányzatokat akaratuk ellenére külön szegénység-, illetve cigánypolitikára kényszerítené. Az egész fejtegetésből az következik, hogy ha nem akarunk gettósítást és ezzel járó lázongásokat, akkor az elmaradott térségek modernizációs programjában az oktatási, az egészségügyi és szociális rendszert úgy kell módosítani, hogy ötvöződjön a cigány népesség más irányú igényeivel, illetve annak történeti hagyományokon is alapuló vállalkozásaira épüljön.

A kérdés valóban az, hogy hogyan hangolható össze egy piaci gazdaság- és foglalkoztatáspolitikával a társadalompolitikával, hogyan illeszthető ehhez a társadalmi önkormányzatok, egyesületek, az egyházak szociális politikája, s végül, milyen új állami társadalompolitika teremthető meg. Mindez akkor, amikor a konszolidált középosztály még nem döntötte el, hogy foggal-körömmel ragaszkodik-e előjogaihoz és a szolidaritást, a testvériséget háttérbe szorító értékeihez, vagy az együttes kilábalás érdekében próbálkozik-e a munkahelyteremtés, az iskolázás és a szociális gondoskodás javításával. De ha maga nem is döntötte el, rövidesen eldöntik a gazdasági és társadalmi folyamatok, amelyek azokat is szegénysorba taszítják, akik ma még erre egyáltalán nem számítanak. Lehet, hogy a felemás polgárosodásból csak a felemáság marad. Egy piaci mechanizmusokat nem lerontó esélyegyenlőségi rendszerre, pozitív diszkriminációra volna szükség, amely megpróbálja kiegyensúlyozni, de nem eltüntetni a regionális, a szakmai, az iskoláztatási, és életkori és nembeli hátrányokat. Ehhez elkerülhetetlen négy terület sürgető reformja: 1. az adórendszeré; 2. a társadalombiztosítási és nyugdíjrendszeré; 3. az oktatási rendszeré; 4. a foglalkoztatáspolitikáé. A kormányzat elszánta magát a sikertelennek bizonyult személyi jövedelemadó felülvizsgálatára, és a családi jövedelemadó szorgalmazására. (Félelmem csak az, hogy az új adóformát éppannyira megalapozatlanul fogják bevezetni, mint a mait, vagyis anélkül, hogy ismernék a családok belső jövedelemmegoszlását, a különböző adótípusokra való reagálását, végül a bevezetett adó hatásmechanizmusát. Ahelyett, hogy előbb egy statisztikai-szociológiai felvétel, mikrocenzus elemzésével, egy közvéleménykutatás feldolgozásával, majd ezekre épülő pénzügyi modellekkel operálnánk, időhiányra hivatkozó apparátusok előbb találják ki az elméleti modelleket és vezetik be, azután elkésve, egy felháborodott társadalomban mérik le, hogy mit csináltak.)

A költségvetési reformmal párhuzamosan a társadalombiztosítás és nyugdíjrendszer reformja is napirenden van. Kíváncsún lenné a társadalombiztosítást jól értékesülő, önálló tőkealapra helyezni, és a nyugdíjas esélyegyenlőtlenséggel szemben, egy az életpályát figyelembe vevő, a létminimumot biztosító nyugdíjrendszer kialakítása. Az egyenlőtlenségek legfőbb újrászülője a mai iskolarendszer. A torzóban maradt oktatási reformot újra kell gondolni. A szegénység szempontjából csak három kérdést emelnék ki. Az egyik az elmaradott térségekben, illetve a központosítási hullámban eltűnt iskolák egy részének a helyreállítása, a „mi falunk, mi iskolánk” társadalmi mozgalmának ösztönzése. (Az iskolaközpontosítás vezetett az egyenlőtlenségek fokozódásához, sőt megoldásának ellehetetlenüléséhez.) Az elmaradott térségek, aprófalvak, tanyák iskoláinak „visszatérése” megindíthatná a visszaáramlást ezekbe a közösségekbe, megállíthatná az elszegényedést. Ezzel nem kényszerítenénk karitatív tevékenységre az államot és a társadalmat, hanem visszaadnánk a falvak, tanyák önálló fejlődőképességét, eltartóképességét. Másodszor, az iskolázatlan vagy alig iskolázott szülők gyermekeinek tanulását és továbbtanulását ösztönző ösztöndíj- és visszatérítési rendszert kell teremteni. Végül, ki kell dolgozni egy összetett cigány nevelési programot, amely magában foglalja a felnőtt- és a televíziós

oktatást, a nyelvi óvodát, az állampolgári és vállalkozási technikákat tanító tanfolyamokat, az esélyegyenlőtlenség csökkentését.

A foglalkoztatás és a munkanélküliség problémája a legveszedelmesebb gondok közé fog tartozni a 90-es években. A ma még gyáron belül lapuló munkanélküliséget, és az itt-ott már nyíltan is megjelenő munkátlanságot egy kialakulatlan és megalapozatlan szabályozás fogadja. Ma a megyékre marad a munkanélküliek kezelése, azokra a megyékre, amelyek önmagukon belül semmilyen átcsoportosítással sem tudják a tömeges munkanélküliséget kezelni. Nincs központi munkanélküliségi politika. Nem tudni, hogy milyen viszonyt alakít ki a kormány az infláció és a munkanélküliség, illetve a hiány között. Mikor és melyiket váltja a másikra. A mai inflációs politika, amely még a vállalatoknál tartja a főlöszleges munkaerő nagy részét, a lakosságra rótt terhek miatt egyre elviselhetetlenebb, viszont a munkanélküliségre való átállásra ugyancsak felkészületlen a társadalom. Ez a kiszámíthatatlan politika a legveszedelmesebb, mert létrejön egy olyan helyzet, melyben egyszerre van munkanélküliség, infláció és hiány, amelyek egymást erősítik.

Persze sok múlik azon, hogy egy-egy régió, város konkrét programjába mi kerül, és hogy az új pártok és mozgalmak tevékenysége mire terjed ki. Nem lévén szociálpolitikus, csak annyit mondhatok, hogy amennyire igaz az, hogy nem lehet gazdasági reformot véghezvinni politikai reform nélkül, úgy nem lehet politikai reformot sem véghezvinni társadalompolitikai—szociálpolitikai reform nélkül.

Vajon nem éppen az egyházak egyik feladata-e, hogy a szegények és megalázottak oldalára álljanak, s a középosztály lelkiismeretére hassanak? Mint ahogy minden becsületes szocialista, vagy szociális érzékű mozgalom is csak akkor hihet Szabadság, Egyenlőség, Testvériség egyesítésében, ha van elképzelése arról, mit tesz a szegényekkel és megszorítottakkal. Hogy fiainknak azt hagyassuk örökül, amit Benedek Elek a Testamentumában: „Vedd ki részed minden igaz, becsületes, jogos küzdelemből. Állj a védtelenek, gyengék közé; az erősek, hatalmasok oldalán harcolni nem virtus.”

LEVENDEL LÁSZLÓ

A szegénységről

Ki a szegény — ki a gazdag?

Édesanyám karácsonykor lesz kilencvenöt éves. Soha nem beteg, soha nem panaszkodik. Néhány éve combcsonttörés miatt operálták. A baleset szövődményeként elvesztette járóképeségét. Karosszékekben tölti napjait. Feleségemmel felváltva járunk fürdetni s ahogyan korábban az étkezés, most a fürdetés közben beszélgetünk. Lehet, hogy a témák ismétlődnek és szűkülnek, de igazán „testközeliakké” váltak. A napi eseményekkel szemben nagyobb teret kap beszélgetéseinkben az emlékezés. — Én is fürdettelek téged, fiam, de nem ilyen sok évig — mondja anyám, s kisgyermek-korom elfelejtett vagy elhomályosult emlékeit idézi. Nem egy most válik fontossá számomra. Négyéves lehettem. Anyám hazavágyott, és azon a nyáron a négy gyerekével egyhetes nyaralásra indult. Beregszászban, Lajos bátyámnál találkoztak a testvérek. Onnan mentek nagyanyámhoz a szülőfaluba, Kisbégányba, Lajos bácsi a sok gyerek és felnőtt közül, akit csak tudott, felrakott szekerekre. Anyám és én lemaradtunk azzal, hogy majd csak feljutunk egy arra

tartó szekérre. Azonban szekér nem jött és végig gyalogoltunk a nagy melegben a földúton. Anyám többször kérdezte, hogy fáradt vagyok-e? — Nem, mondtam, nem vagyok fáradt. Majd újabb kérdésére — így emlékszik — azt válaszoltam: — Nem vagyok fáradt. Öreg vagyok. „Öreg, mint a kabátom.” Kérdően nézek anyámra és ő emlékeztet. Nővérem kinőtt kabátját adták rám. Én ezt sérelmeztem, mert lányosan, fordítva gombolódott és nem volt új. Most egyszerre megvillan, hogy hányszor ismétlődött fiatal koromban a „másoktól levetett ruha” rossz érzete! Apámnak az volt a nézete, hogy ugyanazért a pénzért jobb és tartósabb ruhát vehet magának, családjának a Telekin, a Kazár utcában, a használtruha-piacon. Nekem ezzel szemben valami önérzeti bajom volt. Valahogy megéreztem, hogy a szegénység kínját önérzettel lehet enyhíteni. Tizennégy éves koromtól bejáró diák voltam, jómódú, bukdácsoló gyerekeket korrepetáltam. Korán reggel elindultam Felsőgödrről két nagy karéj zsíros kenyérrel. Estig ezt ettem. Egyik tanítványoméknál — igen szép lakásuk volt — mindig le kellett vennem a bakancsomat. Pedig vigyáztam, hogy tiszta legyen, ha sáros volt, vízzel mostam le. Mégis harisnyában kellett tanítanom és az ahhoz szükséges „tekintélyért” harisnyában megküzdennem. Nagyon kedvesen kínáltak újra meg újra, de bármilyen éhes voltam, azt mondtam: köszönöm, már ebédeltem. Ugyan hol?

Az érettségi előtt megkaptuk az előírást: zsakett nadrág, fekete zakó, fekete cipő kötelező. Összegyűjtött pénzből csak a Telekire tellett. A szomszéd szabó bácsi vállalta, hogy kifordítja, újjávarázsolja a ruhát. A fekete félcipőt bakancsom tűkőrfényesre kefelésével és a nadrágom hosszabbra engedésével kívántam pótolni, „leplezni”. Mikor megjelentem az iskolában, kitört a röhögés. Az akkor divatos, kitömött vállú zakók közt az én falusi szabó bácsim kreációja nem keltett elismerést. A kifordított ruhán még a szivarzseb is jobb oldalra került. Talán a kinevetésnek is köszönhetem, a feltámadott dacnak, becsvágynak — Sík Sándor volt az érettségi biztosom —, hogy színjelesen érettségiztem. A befizetett érettségi bankettre már nem mentem el, „sértett önérzetem” visszatartott.

Ugyanez a ruha még azon a nyáron újra megkínzott. Marit, aki ugyancsak Felsőgödrről járt be vonattal, régóta nézegettem, s ezen a nyáron — már 15 éves volt — szívdobogatóan szépnek láttam. „Megismerkedtünk” a Duna-parton, és a nyár végén már meghívást kaptam kis gödi házukba. Nagyon kiöltöztem — a fekete érettségi ruhámba, nem éppen a helyhez és alkalomhoz illően. Leendő apósom nagyon kedves volt, botanikai és örökléstani tanulmányaim iránt is érdeklődött. A beszélgetés során azonban célzást tett egy könnyű nyári ruhájára, amit ő már nem használ, s ami biztos jó volna rám. Vervörös lettem, újra rámtört a használt, a levetett ruha komplexum!

A háború utáni medikus éveimben a használt ruháknak is örültünk. Már szigorló orvos voltam, mikor a centenáriumi országos pályázati díjat elnyerve először vásároltam magamnak olcsó, de új ruhát.

Másik alkalommal anyám arra emlékszik: kisgyerek koromtól rögeszmésen hangoztattam, hogy orvos akarok lenni. Ica húgom nagyon beteg lett. A doktor bácsi tüdőgyulladást állapított meg, és nagy odaadással kezelte a már elkékült, meghalni látszó kisbabát. Húgom meggyógyult és apám erején felül honorálta az orvost. Anyám emlékszik, mennyire kifaggtam őt a család számára izgalmas történés körülményeiről. Igen, orvos leszek, fogadkoztam, de én a szegényeket fogom gyógyítani. Gyermekek szentimentalizmus, vélem most, majd eszembe jut Bálint Bandi festő barátom és több évtizeden át kezelt betegem csúfondáros élcélődése: „Az még hagyján, hogy összeszeded osztályodra a súlyos tüdőbetegeket, alkoholistákat, prostituáltakat, cigányokat, de hogy még a művészeket is...” Most, orvosi pályám vége felé egyre inkább a csavargó, csöklakó, börtönviselt, alkoholista, tbc-s betegek orvosa lettem. Így elszegényedtem? Vagy gyermeki fogadkozásom beteljesítését is megengedve magamnak — ilyen gazdag vagyok? Ki a szegény, ki a gazdag?

Anyámat meglátogatják unokái, dédunokái. Szívesen viszem magammal öt éves Sára unokámat. Ő segít megmosni a dédnagymama hátát. Hazamenet kérdezi, miért kell fürdetni anyukádat? Elmagyarázom. Gondolkodik, majd megszólal: „Ha nagyon öreg leszel, én is meg foglak fürdetni.” — Ebben biztos lehetek.

A szegénységet, annak sokféle, olykor feszítően ellentmondásos összetevőit, tehát nemcsak szociológiai tanulmányokból, vagy fél évszázadnyi egészségügyi-orvosi munkám mindennapjaiból ismerem. Látom persze, hogy a bevezetőben felvillantott kis mozaikok, emlékek megválasztásában, leírásában mindenütt ott bújik az önértzet, az önbecsülés, az önmutogatás, az önszeretet. Ön-ön-ön. Mondjuk ki: önzés, sajátos, humanizált önzés, amihez fogható csak a legodaadóbb szerelemben fedezhető fel. A szegénységet tudatosan vállaló, de a boldogságot makacsul kereső ember erőssége ez az önzés és önbecsülés, amiről beszélnek. A szegénység sok keservének megtapasztalása vezet el a felismeréshez: az önértzet, az önbecsülés a szegény ember rejtett, erőt adó biztonsága, ha úgy tetszik: gazdagsága. A szegénység leghatékonyabb ellenszere tehát nemcsak a pénz, az anyagi javak nyújtása vagy megszerzése. Segíthet a személyes boldogság akarása, az elégedetlenség mások szegénysége, megfosztottsága, kiszolgáltatottsága miatt. A szegénység gyűlöletes, mert megaláz, elembertelenít. Ne biztassunk ezért másokat a szegénység elviselésére, és ne kívánjunk senkinek nagy gazdagságot. Magamnak és mindazoknak, akiket szeretek, nem a „tisztességet”, nem is a gazdagságot kívánom, hanem a *gondtalanságot*, képességeink kibontakoztatásának emberhez méltó állapotát.

A szegénység — itt és most

A szegénység egyidejű a társadalmiasult ember történetével. Az emberi élet minősége a vegetatív állati létből kiemelkedve a jóléti, a fogyasztói társadalom pazarló gazdagságáig ívelt, de szegények mindig mindenütt voltak. Magyarországon ugyan az ötvenes évektől nem volt ildomos még a szegénység fogalmát sem használni, hiszen az csak kapitalista rendszerben létezett. A politikai tiltásnál is nagyobb kárt okozott azonban szegényügyünk korszerű és szakszerű kezelésének megkésettisége. Már a múlt században tudósok, szociológusok kutatták a szegénység sokrétű kérdéseit a polgári fejlődés nagy gazdagságot teremtő országaiban, mikor nálunk a szellem emberei közül elsősorban az írókat, a nagy műveltségű, de inkább filozófiai, mint szociológiai képzettségű szakembereket foglalkoztatta a szegénység gondja. A szociológusok — mindvégig gyanús egyének — csak halkán, óvatosan szólalhattak meg, és akkor is hátrányos helyzetükről, halmozottan hátrányos helyzetükről beszéltek.

Miért nem lehetett köznapi néven nevezni a szegénységet? Mert felhívás lehetett volna az azonosulásra, az önszerveződésre, érdekvédelemre? A politika „szemérmességén” túl bizonyára erről is szó volt és van. Mert ha a szegény tudja és vállalja a szegénységet és nem szégyenli, az eleve felszólító erejű, érdekérvényesítésre ösztönöz, szolidaritásra biztat. A szakemberek, a szociológusok is némileg idegenkednek a szegénység kifejezéstől. Attól tartanak, hogy a bonyolult, soktényezős jelenséget ez leegyszerűsíti a rossz jövedelmi és anyagi viszonyokra, noha ez a szemlélet — bárhogy is nevezzük a jelenséget — mindig előtérbe került. Ezt ragadják meg a statisztikai felmérések és — sajnos — a társadalompolitikai intézkedések, például kompenzációk is többnyire erre a redukált, olykor dehumanizált módon kiemelt adatra vonatkoznak.

A szegénység valóban hátrányos, többszörösen hátrányos helyzetet jelent. Ezt idézheti elő az alacsony jövedelem és fogyasztási szint, rossz lakáskörülmények és lakókörnyezet, nagy laksűrűség, iskolázatlanság, nehéz, egészségre ártalmas munkakörülmények, a család és főleg a gyermekek veszélyeztetettsége, deviáns családtagok és a családon belül

ismétlődő agressziók; idült betegség, testi vagy szellemi fogyatékoság, idős kor, elmagányosodás, elhagyottság, kilátástalanság, depresszió, súlyos neurotikus, mentális zavarok; alkohol- és gyógyszerfüggőség; bűnözés és mindezek következményei. Nem nehéz észrevennünk, hogy e tényezők többsége valamilyen hiányt, megfosztottságot tartalmaz. Jogosan használja az angol szociálpolitikai iskola, elsősorban Peter *Townsend* a depriváció fogalmát. A sokáig szemmel tartott hazai szociológusok is szívesebben beszéltek a depriváltokról, mint a szegényekről. Ilyen értelmezés jelzi a szegények kizártságát a teljes jogú állampolgárok köréből. Az amerikai szociológusok, elsősorban *Miller* és munkatársai még világosabban utalnak a társadalmi egyenlőtlenségre, a gazdasági egyenlőtlenségen túl, amikor megállapítják, hogy a szegénység nem csupán gazdasági szűkösség, elégtelenség, hanem politikai és társadalmi kizártság is. *Bourdieu* elemezte az ilyenfajta társadalmi egyenlőtlenségek szinte törvényszerű újratermődését. Az ő eredményei nyomán fejt ki *Turjáni* József, hogy a felsőbb osztályoknál jól kimutatható a reprodukív viselkedésben a rekonverziós stratégia, ami azt jelenti, hogy a státus megőrzéséhez szükséges és az utódoknak is biztosított tudás, műveltség, viselkedési kultúra újra tökévé, privilegizált helyzetűvé váltható át, a hátrányos helyzetűek, szegények kényszerű tudatlansága, iskolázatlansága, viselkedésbeli csiszolatlansága hasonlóképpen vezet el interakciós zavarokhoz vagy éppen identitásproblémához. Ilyen értelemben beszél a szegényeknél „rekonverziós kényszerről”. Éppen ebben találhatjuk meg a szociálpolitikai interakciók, különösen a karitatív jellegű segélyezés gyenge hatékonyságát, átmeneti, olykor csak problémát elodázó jellegét. A szegénység a modern társadalmakban is mélyen gyökerező, összetett jelenség. A szociológiai lexikonban *Hobsbawm* a pauperizmust is említi. Olyan emberek csoportjáról szól, akik külső segítség nélkül képtelenek önmaguk fenntartására. Sokan ezekben látják a szűkebb értelemben vett szociálpolitika, inkább szegénypolitika alanyait. *Ferge* rámutat, hogy a szegénység strukturálható, elkülönítve a pauperizmus mellett a munkásság és szegényparasztság szegénységét, sőt politikai manipulációs céllal ezek szembeállíthatók, mint ahogy ezt a két világháború közt a hatalom meg is tette.

Bárhogy is nevezzük — a szegénység a mai magyar társadalomban már meglévő súlyos társadalmi gond. Adatai, tényszámai ismertek. A magyarországi népesség száma 1988. január 1-jén 10 604 360, 16 760-nal kevesebb, mint előző évben. 48,2% férfi, 51,8% nő. A csökkenés a 80-as években folyamatos — 7 év alatt a lakosság 1%-kal csökkent. Ha ez a tendencia folytatódik, az ezredfordulóra 200 000-rel kevesebben leszünk. 1987-ben 142 000 volt a halálozás. Halálozási mutatóink, különösen a férfi népességre — európai viszonylatban — a legrosszabbak. A születéskor várható átlagos élettartam — férfiaknál 65,7 év, nőknél 73,7 — ugyancsak nagyon rossz. A lakosság elöregedése folyamatos. 1988-ban 1 370 500 volt az öregségi nyugdíjasok száma. A hatvan évet meghaladó népesség száma: 1 965 892 (férfi 790 841, nő 1 175 051); a 70 éven felüliek 888 948 (férfi 325 655, nő 563 293). A keresők életszínvonala romlik, 1988-ban a reálbér a tíz évvel előttemek 80%-a volt. Az életszínvonal romlása fokozottabb az idősebb, illetve a nyugdíjas népességben. Több mint 1 millió ember él a hivatalos létminimum szintje alatt. Nagy a szegénység az elnéptelenedő, elöregedő kis községekben (több mint 1000 község van, ahol a lakosok száma nem éri el az 500-at). Jelenleg is a szociálpolitikai juttatások kétharmadát az idősekre, egynegyedét a gyermekekre fordítják, a többi korosztályra mindössze 10 százalékot. A szociálisan veszélyeztetett rétegekbe kerülők száma is növekszik. Jelenleg a lakosság 18,5 százaléka 60 éven felüli. Közismert az alacsony jövedelmű, több- vagy sokgyermekes családok, a cigány népesség, az állami gondozottak, a veszélyeztetett fiatalok, a fogyatékosok, a krónikus betegek, a deviánsok — elsősorban alkoholbetegek — halmozottan hátrányos helyzete, nyilvánvaló szegénysége. Szociológiai vizsgálatukkal *Ferge* Zsuzsa, *Szalai* Júlia, *Bokor* Ágnes, *Kemény* István, *Beluszky* Pál,

Enyedi György, Kolosi Tamás, Solt Ottília, Szilágyi Izabella, Boross István, Vértessy Péter és még sokan foglalkoztak. Ez évben készült el a *Bánfalvi* István elnöklétével működő 25 tagú Szociálpolitikai Távlati Fejlesztési Bizottság „Útkeresés és szociális biztonság” című kétkötetes, vitairatnak szánt tanulmánya, mely sokoldalúan foglalkozik a szociálpolitika, így a halmozottan hátrányos helyzetűek gondjaival. De a nyilvánosság meghirdetése óta nemcsak a tudományos munkák, hanem a napisajtó témája lett a szegények, a kis nyugdíjból élők, az öregek, a pályakezdő fiatalok nehéz, szinte kilátástalan helyzete. Jogosan vetődik fel a kérdés: van-e a jobbító szándékoknak, a társadalmi cselekvésnek — itt és most — esélye?

Jobbító szándékok — reális lehetőségek

Kiss Lajos írja 1939-ben „A szegény emberek élete” befejező soraiban: „Az örökös gond, baj megedzi a lelket. Minden napnak megvan a maga élménye. Haszontalan dolgokkal nincs ideje foglalkozni. De éppen sokféle és naponként más-más foglalkozása és környezete következtében lelke olyan finomságokat is felvesz és gyűjt össze, melyre jobbsorsú emberek nemigen képesek. . . . A földről az égi mezőre veti szemét. Fölfelé néz, onnan várja az áldást, ahonnan a csapás jön.”

Elmúlt ötven éve, hogy az egészségügy szolgálatába léptem. E fél évszázadban töméntelen bajt, szenvedést, emberi nyomorúságot láttam. Talán azért is, mert mindig a legsúlyosabb, legtömegesebb népbetegségek foglalkoztattak: az akkor még gyógyíthatatlan tuberkulózis, vagy most a népet pusztító alkoholizmus. Sokszor jutottam holtpontra, talán mert kicsi volt a tudásom. Soha nem szégyelltem tanácsot, segítséget kérni. Ha az sem segített — belső parancsot követve tudtam: nem szabad feladni — és újra kezdtem, ha nem is a megoldás, de legalább a jobbítás keresését. A „holtpontok” idején mindig oda fordultam, ahonnan a baj jött, magához a beteg emberhez. De most már a bajmegállapító orvosétól némileg eltérő logikával. A diagnosztizáló orvos lényegében a bajt, annak okát keresi és azt kívánja tudománya szerint „lege artis” megváltoztatni a beteg javára. De ha a baj olyan súlyos és összetett, hogy „lege artis” már nincs esélyem, akkor a diagnosztikus munkámat tágitom. A beteg szervezetében, személyiségében, miliőjében fellelhető bajokon túl a pozitívumok, a kapaszkodók után kutatok. Amikor a „lepusztult”, otthontalan, börtönviselt, csölakó, csavargó, fertőző tüdőbeteg alkoholisták kerülnek nap nap után osztályomra, szinte már csak azt vizsgálom, kutatom, mi maradt a tüdejéből, légzési teljesítményéből, személyiségéből, családi, emberi kapcsolataiból. Életútját vizsgálom, hogyan jutott ide, mert az okokat kell megértenem. Talán paradoxonnak tűnik ez a lezüllött embernél — azt keresem, mi maradt emberségéből?

A bajok halmazát már nem kell kutatni, azok nyilvánvalóak. A gödörbe esett ember a kapaszkodókat keresi. És ha már megint a személyes megközelítés bűnébe estem, jelzést adok e problémamegoldási mód fejlődéséről is. A városi, az angyalföldi szegénységet gyermekkoromtól, belülről ismerem. A falusi szegénység másságára a falukutató irodalom olvasása figyelmeztetett. Húszéves koromban botanikai munkám vitt Kárpátaljára. A szegénységéről hírhedt Verhovinára kíváncsiságom hajtott. Közel ötven év távlatából talán már megengedhető, hogy magamat idézzem. A Földrajzi Társaság lapjában megjelent útleírásomból két részlet: „A Mencsulról már vígabban gurulunk le a Verhovina egyik legszegényebb községe, *Felsőverecke* felé. A szegényes faházikók közt azonban ezen a vidéken szokatlan pompás harangtorony ragadja meg figyelmünket, mely összefügg a templom régebbi épületének bejáratával. Sokáig érdeklődtem e harangtorony építője, a gazdag és előkelő mecánás után. Végre sikerült megismernem Demján Jánost, a felsővereckei kántort, aki mezei munkáról hazatérőben elmondotta, hogy a harangtoronyot

az ő tervei szerint és vezetésével a falubeli mesterekkel együtt építették, a maguk erejéből. Az iskolázatlan, szegény földműves emberek lelki emelkedettségének, vallásos buzgóságának megnyilvánulása, *Demján* János különös, vonzó egyénisége, érthetően mély hatással volt reám. Felsővereckéről borókával teleszórt hegyeken át, nehéz, de szép úton közelítettük meg *Ábránkát*, ezt az eldugott kis verhovinai falut. Visszatérünk Felsővereckére, de hamarosan folytatjuk utunkat. A falu felső határánál megállunk. Három hatalmas, legendás történetű hársfa tövében kőkereszt, kis kápolnácskával, benne színes szobrokkal. Kétoldalt vascsövek a felfakadó, ciszternában felgyülemlett, gondosan megszürt forrásvíz számára. Mindezt Demján János, a földművelő, kántor, halottkém, kőműves, címfestő, földmérő, a növények barátja és ismerője, hét gyermek édesapja gondolta ki és valósította meg.

Tovább megyünk... alig negyedóránnyira Alsóvereckétől, útjelző mutat: Zagyilszka, 1 km. Már a falu neve is felkelti érdeklődésünket (Zagyilszka magyarul -hegymögötti-). Átvergődünk az útnak nevezett sártengeren, hogy bejussunk a kis falucskába. Mindössze 60 háza, 340 lakosa van a falunak. Ma is dicsérem eszünket, hogy ide betértünk. A *verhovinai népviseletet* legeredetibb alakjában ismerhetjük meg az ilyen eldugott kis falvakban. Vasárnap reggel volt. A hívők ünneplőben sietnek a kis fatemplomocskába. A tanító és a bíró társaságában sokáig gyönyörködünk a házilag készített és díszített ruhákban. Ingeiket maguk szőtte, napon fehéritett, durva vászomból készítik. A férfiak inge magas nyakú. Díszítő elemeikben a mértani idomok uralkodnak. Díszítő motívumaik gyakran ismétlődnek, de mindig más elrendezésben és más változatban. Kedvelt kézimunkájuk a keresztöltés, melyet gyakran a fonákról varrnak. A férfiak, de a nők is viselik a bőrrel szegett, *halinából* készült *ujjast*. A nők inge is dűsan kézimunkázott. Színes szoknyát, kötényt és főkötőt viselnek. Az asszonyoknak főkötőjük alatt már egy kisebb piros kendővel -be van kötve a fejük-. Mármarosban az idősebbek még viselik a bocskort. Erre csizmában és cipőben járnak. A nők kedvelik a színes üveggyöngyből fűzött, szalagszerű nyakéket. A ruszin népviseletet minden év augusztus 28-án a *Mária-napi nagy körmenet* alkalmával is megismerhetjük. Ekkor minden faluból, olykor három napig tartó gyalogúton vonulnak a hívők, Mária-dalok éneklése közben, Klastromaljára, a Basilrend kolostorához, a búcsú színhelyére." (*Levél Kárpátaljáról. Ifjúság és Élet* 16./10. 122—126. 1941. január 15.)

Ezt írtam 1940-ben a megvetett, lenézett, koldusszegény ruszinokról, a nemzetiségi türelmetlenség, a háborút megelőző feszültségek idején. Közel negyven év után jutottam el újra Kárpátaljára. A szabad mozgást korlátozó, szigorú rendelkezéseket kijátszva mentem el Felsővereckére, Zagyilszkára. Demján János már meghalt, hiába kerestem. Házában felidéződött bennem az egykor nála töltött éjszaka. A szoba, a konyha tele volt gyerekekkel. Útitársamnak, a szentmihályi ruszin tanítónak is alig tudtak helyet szorítani. Valamiért (farkastól, rókától féltek?) még a kecskét is be kellett vinni a konyhába. A szénapadlás volt a szállásom. Elavás előtt azon tűnődtem: vajon valóban olyan szegény ember Demján János? És főleg a puliszkán élő, de népviseletüket maguk készítő és megőrző verhovinai parasztok olyan egyértelműen és reménytelenül szegények? Fiatalkori írásomon nem nehéz felfedezni a falukutató irodalom hatását. De van benne egy felfedezés, élmény, amely maig kísér. A legnagyobb szegénységben is megelhet az a sajátosan emberi érték, mely elviselhetővé teszi az enélkül reménytelen helyzetet. Innen eredeztettem azt a „szociálpolitikai elvemet”, cselekvési kalauzomat, hogy a változtatáshoz, a jobbításhoz nem az elpusztultból, azok újra és újra elsorolásából kell elindulni, hanem a még megmaradt, megszerzett, megedzett — egyedileg nagyon különböző — emberi értékekből. És ilyeneket a szegények is birtokolnak! Ezért nem hiszek az általános, mindenkire érvényes, kincstári ihletésű szociális intézkedések hatékonyságában, sokkal inkább az egyedi emberismereten alapuló szolidaritás erejében. Ezért tartom mindennél

fontosabbnak a szemléleti változást, az államosított és elidegenedett, paternalista szociálpolitika humanizálását. (*Levendel L.: A szociálpolitika humanizálása. Társadalmi Szemle* 43. 8—9. sz. 83—92. 1988)

Mit javasolnék a mai nehéz — felemás vagy látszatreform esetén tovább nehezedő — helyzetben. Bátor, határozott változtatást: *tudati, szemléleti, strukturális* szinten.

Ki kell mondani, hogy állam atyánk — ha nem halt is meg — de beteg. Korábbi ígéretei ellenére sem tud megvédeni bennünket a sokasodó bajoktól, biztonságunkat nem tudja garantálni. Felnőtté kell válnunk. Vigyáznunk kell egészségünkre, úgy, mint régen a szegény embernek. Szemléljük fenntartással a minden állampolgárnak biztosított magas színvonalú, teljesen ingyenes orvosi ellátás nyilatkozatát és vessük össze a gyakorlattal.

Ne keressük problémáink megoldása helyett a betegségbe menekülés illúzióját, a „leszázálekolás” szorgalmazását. Már csak azért sem, mert inflációs időben a munkaképes leszázálekoltak anyagilag is rosszul járnak. A kisembereknek a nyugdíj láthatóan nem nyújt teljes öregkori biztonságot. Úgy kell élnünk, hogy munkaképességünket megőrizzük, ne csak az anyagiakkal takarékoskodjunk. Jó családban az a legjobb befektetés, amit gyermekeinknek, a fiataloknak adhatunk. De a fiatal és közép korosztályokban is tudatosulnia kell, hogy az öreg szülők nyugdíja mellett a korábbi segítség viszonzása várható anyagiakban, érzelmekben egyaránt. A kis nyugdíjasok helyzete már ma sem azon múlik, hogy két-, három- vagy akár ötszáz forinttal több-e a nyugdíjuk, hanem hogy milyenek családi, emberi kapcsolataik. Úgy kell élnünk, hogy soha ne szoruljunk könyörödományra, de igenis számíthassunk korábbi erőfeszítésünk viszonzására. Sok rendezett, sőt jómódú embert ismerek, akik — különösen ha nincsen gyerekük — félnek az öregkori életszínvonal-csökkenéstől. Pénzt, aranyat, értékesíthetőnek vélt műtárgyakat gyűjtenek, de nem gondolnak arra, hogy egy rokon gyerek vagy tehetséges fiatal kitaníttatása esetleg jobb befektetés anyagi, emberi szempontból egyaránt.

Sokat hallunk a pályakezdő fiatalok gondjairól. Ez gyakran lakáskérdés, de nem csak az. Az alapprobléma, hogy ma a serdülők biológiailag hamarabb érnek, szociálisan viszont jóval lassabban. Hosszabb a tanulási, a felkészülési idő, és ha védettséget, szülői túlvédettséget éreznek, meglehetősen egyoldalúan szemlélik a felnőtté válás kettősségét. A felnőtt jogait, szuverenitását előbb igénylik, mint az azzal járó felelősséget és egzisztenciális önállóságot. Az önálló lakás igénye érthető. A jó családban könnyebben meg is valósítható családi összefogással. De az igény — hevesen — éppen a diszfunkcionális családokban jelentkezik. Jó, ha a gyerekek már serdülőkorukban kigyógyulnak az állami lakás-juttatás, a „lakásigénylés” megtévesztő illúziójából. Ilyen szempontból mihamarabb szükség van a felnőtt gondolkodásra, a realitások ismeretére és a felkészülésre. Az állam apára hagyatkozás sok serdülő fiatalban növelte a felnőtté váláskor szinte természetes függőségi—függetlenségi konfliktust.

Alapvető változást kell elérnünk a szociálpolitikai *szemléletben*. A szegénység csak tünet — a hátrányos helyzet, a különbözőségek ellenére is. A baj lényege az ember és a környezet (családi, munkahelyi, társadalmi) igen bonyolult viszonyában rejlik. Lehetőleg ezt kell feltárni és javítani. A segélyezés enyhíthet, de csak tüneti, átmeneti értékű „gyógymód”. A szociális gondoskodás tehát ne a tünetre, hanem az érintett emberre irányuljon, és úgy, hogy ebben az ő együttműködését is igénybe vesszük. Ez sokszor nehéz, éppen a legelestebbeknél a legnehezebb.

Az ember sajátos tulajdonsága a másik ember iránti érdeklődés, a másik helyzetébe való beleélés, vagyis a képesség az együttérzésre, a törődésre. Ennek ősi formája a jótékonyság, a karitás. Ebben a kapcsolatban azonban nyilvánvaló a helyzeti egyenlőtlenség, mert a jótékonyságot gyakorló és a jótékonyságra rászoruló nem egyenrangú. A társadalmiasított, még inkább az államosított karitás nem javít a helyzeten, sőt a kapcsolat elszemélytelenedése még ronthat is, hiszen az érzelmi oldal lefoszlik és csupán az anyagiakra

redukálódik. A bajbajutottak segítésében fejlettebb, megbízhatóbb, az emberi méltóságot nem sértő, a személyiséget inkább erősítő kapcsolati forma a *szolidaritás*: az egyenrangú, azonos helyzetű, azonos sorsú, esetleg azonos bajban, veszélyben lévő emberek aktív, cselekvésben is megnyilvánuló együttérzése. A mi szociálpolitikai munkánk döntően a karitászból eredeztethető közületi gondoskodás síkján folyik. A szegényeken az „államosított alamiznaosztásnál” többet segít a szolidaritás erősítése, a társadalmi összefogás, az önségítés, az egymás segítése.

Az államosított, központilag vezérelt szociálpolitika jóakarátú, segítő szándékú vezetői szenvednek a költségvetési források elégtelenségétől. Mind világosabbá válik, hogy irreális a szociálpolitikai ráfordítások növekedését várni a jelenlegi gazdasági helyzetben. Meglévő forrásainkat legjobban akkor hasznosíthatjuk, ha az önségítő, önfinanszírozó mozgalmakat támogatjuk, indulási nehézségeiken segítünk.

Változtatnunk kell a segélyezés módján is, ha már más megoldást nem találunk. Nem sújtani, hanem emelni kell a szegények önérzetét. Ennek is számos kihasználatlan lehetősége van. Nálunk korán mennek nyugdíjba az emberek. Tevékeny, munkaképes ember nyugdíjazása nemcsak presztízs-, de szerepvesztéssel is jár. Arra kellene törekednünk, hogy a nyugdíj melletti foglalkoztatás ne csak jövedelemkiegészítő célt szolgáljon, hanem az egyéni képességeket, hajlamokat is ismervé, a hasznos tevékenység örömét is nyújtsa. Az öreggondozásban, a szociális munkában is sok fiatal nyugdíjas volna foglalkoztatható. Ne segélyt, hanem — ha lehet — ilyen munkát adjunk. Az a szegény, aki a másoknak, a rászorultabbnak tud segíteni, már nem is olyan szegény. Ilyenfajta változást azonban központi intézkedésekkel nem lehet megszervezni. Ez csak emberközelben vihető keresztül.

Végül a szociálpolitika és az egészségügy integrációját nemcsak formális és felelős, minisztériumi szinten kell megvalósítani, hanem az alapellátásban is. Az együttes ellátásban nemcsak kihasználatlan lehetőségek, de anyagi tartalékok is rejlenek. Változtatást kell sürgetnünk a szociálpolitika *strukturális* szintjén is. A szociálpolitikai struktúra követi a centralizált intézményhálózatot. Ha jelenleg nincs is mód arra, hogy „rendeletileg” áttérjünk az önkormányzati, alulról felfelé építkező szociálpolitikai hálózati rendszerre, és még jó ideig együtt kell a korábbi struktúra ma még nélkülözhetetlen intézményeivel élnünk, arra kell törekednünk, hogy e vegyes, eklektikus struktúrában fokozatosan és minél jobban erősödjön az önkormányzati elem. A strukturális változás csak a politikai-intézményi reformmal és különösen az egészségügyi organizáció átalakításával képzelhető el. Több helyen javasoltam már a helyi Népjóléti Bizottságok életre segítését. A közösségek a számukra leginkább hiteles, közösségi szellemű és hozzáértő emberekből választanák meg a bizottságokat, az orvos, a pedagógus, a népművelő, a lelkész, az agronómus, a tapasztalt, intelligens, helyi emberek soraiból. Ez is segítené a szociálpolitika és egészségügy demokratikus fejlődését.

Számunk szerzői

Sulyok Elemér bencés, teológiai tanár
Lengyel László közgazdász, Pénzügykutató Rt.
Levendel László orvos-író
Ferencz Győző költő, műfordító

Szegybenben élni

„A szegénység nem szegyen”; a közmondás tapintatos. Hogy akkor hát mi a szegyen — nem mondja ki. Bizony a gazdagság a szegyen; a szűk körű gazdagság a széles körű világnyomor közepén. S mivel a gazdagság viszonylagos: többé-kevésbé szegyenben élünk mind. De mivel a szegénység is viszonylagos, szegyenünket ritkán ismerjük fel. Minden nemzet a szegényeit titkolja, s a gazdagjait reklámozza. A képeslap szállodasort — nem nyomorbeteggyedtet mutat. Ami kellemetlen, ami zavarja az elképzelést, ami büntudatot ébreszthet, arról a legjobb tudomást sem venni. Úgy tetszik, még a hazugságot is könnyebb elviselni, mint a szegyent. Magyarországon nincsenek szegények — ki lett itt hirdetve, évtizedeken által —, s aki mégis észreveszi, az gyanús. Az a félvak-félsüket, langyos közmegegyezés bomlasztója. Ha pedig megpróbál *tenni* is valamit, az már egyenesen veszélyes. A „törvénytelen” jót cselekvő, a személyes felelősségű, a „hivatalosság” mögé nem búvó: már-már ellenség. Így volt ez mindmáig.

S hogy most mi van? A nyomorúság kinőtte a ráborított cifra takarót — leplezetlenül és leplezhetetlenül *mutatkozik* úton-útfelen. Mert egyre többen jutottak oda, ahol már büszkeség nincs, mert a tét már nem az elviselhetőbb élet — hanem a pusztá fennmaradás maga. Nincs előlük menekülés — pedig nem üldöznek. Csak ott állnak a patikában, tehetetlenül a kiválthatatlan recepttel; — ott állnak a közért pénztárgépe előtt fél liter plusz tej miatt filléreket guberálva; — ott ülnek a hideg és sötét szobákban, igaz, erre még most nincs tanú, hacsak nem a „sajgó szívé”, de azért a „kötelességét híven teljesítő” díjbeszedő. Sokasodnak a napközben éhes gyerekek — az iskola a kezeit mossa. Fiatal emberek koldulnak: normális munkáért, egy akármilyen saját zugért, amiből és ahol — ha csak egyik napról a másikra is — el lehet kezdeni az „önállóságot”. Középkorú szülők robotolnak, a leghajmeresztőbb dolgokat is elvállalják a nyolc órán túli második nyolcban, hogy fiukat-lányukat sínre állítsák valahogy — s közben szüntelenül bocsánatot kérnek, hogy az ígéretekből csak ennyire futotta. S ez a *pénz* hiánya miatti szegénység gyakran megduplázódik az *egészség* hiánya miatti szegénységgel. Újrateremtük a „szegénybetegeket”. S bár kiállíthatja önmagának is az imigyen megvalósult eszme a „szegénységi bizonyítványt”, a felelősség alól még sincs társadalmi felmentés. Mert igaz, hogy a gondoskodás elsősorban az állam anyja feladata. De az nem igaz, hogy az ellökött, küszöbre kitett csecsemőt ezért nekünk szabad ott hagyni. Aki elnézi, vállvonogatva, sajnálkozással azt, ami van: bűnrészes. S mert *bizonyos fokig* mindannyian elnézzük, *bizonyos fokig* mindannyian bűnrészesek vagyunk. Ki nagyobb, ki kisebb mértékben. S ez alól a lelkiismeret-altató apró „megcselekvések” sem mentenek fel: a félkézzel is odavethető gesztusok, a lényegi áldozatot nem kívánó látszat-önzetlenségek. Persze, ez is több, mint a semmi. A *semminél* minden több. Csak éppen tudni kell — elégtűtség nélkül —, hogy ez a semminél több valójában még milyen kevés.

A szegyenben élő, valamelyest is jómódú, valamit is „birtokló” ember azonban leleményes. Hamarost megtalálja az indokokat, amelyek alapján önmagát az ítélet alól kivonhatja. „Ha mindenemről lemondanék, akkor sem tudnám az összes nyomorúságot megszüntetni.” Így — a „logika” szerint. És mit mond erre Terézia nővér? „Tudom, hogy ez a segítség csak egy csepp a tengerben — de enélkül egy cseppel kisebb lenne a tenger.” Így — a „logosz” szerint.

Az egyik beszéd háritás — a másik beszéd vállalás. A „hiába tenném”: önigazolás. A „magukra vessenek” érvrendszere ennél is rosszabb. Megbélyegzés. Cinizmus. „Nálunk,

aki dolgozik, nem lehet szegény.” Vagy: „Az ő hibája. Iszik, dorbézol, lusta, pazarol.” Az első — mindig is hamis állításon ma már csak keserűen nevetünk... De ez a második, ez az esetenként „ügy kell neki, megérdemli” — kárörömmel is fölhabosított butaság! Ez az undokabb. Talán azért, mert az erényekkel már rendelkező ember — éppen, mert ilyen — nem vetheti meg az erényekben még szűkölködőt. Ha *részvétlen és azonosuláson kívül* mást is érez az „alávetettek” iránt, akkor valami baj van — saját magával is. A felebarát — felebarát. A mocskokban is. Késsel a kezében is. Akkor is felebarát, ha megjelenési formájában, szörnyűséges tartalmaiban elborzaszt — mert *potenciálisan* minden, amit én elértem (vagy elérni véltem!), benne is ott szunnyad. Ráadásul Magas Bérletárrsal szunnyad ott. Inci-finci ember; akkor te finnyáskodol? Hiszen a krisztusi megnyilatkozás („... amit közületek a legkisebbel megcselekesztek, velem cselekszitek azt”) nem tesz kivételt. Kibúvót se hagy. Nem mérlegel, nem okoskodik: ki érdemli, ki nem? Oka-e valaki vagy nem oka annak, amibe jutott? Bizony, az az említett „legkisebb” közülünk nem mindig szimpatikus. Nem mindig ártatlan. Sőt, talán néha nem is ő az áldozat. Úgy túl könnyű volna. Szeretettel érdem szerint osztani, s a takarosán beszédett hálát mindjárt praktikusán zsebre gyűrni: jó lesz az még valamire! De a világnak nem erre az üzleti jellegű, korlátozott, fegyelmezett szeretetre van szüksége, hanem igenis, a „szeretet túlkapasáira” (Simone Weil kifejezése), ez az az energia, ami a leragadt pályáról képes talán még ezt az egészet továbblendíteni. Mégis: ha valaki annyira „reális”, amikor a kérő fél ott áll előtte, legalább azt ne felejtse: az általa „vétkesnek”, „érdemtelennek” minősített ember holdudvarában talán ott szenved egy csomó vétklen és érdemes személy. Ezeknek a sorsát emelhetjük meg, ha előítéleteinkről lemondunk, „beavatkozunk” mégis.

Ki a szegény? Hol kezdődik a szegénység? S ki számít tehetősnak? Ha valakinek nincs pénze, hogy egy számára fontos színházi előadást megnézzon, és ugyanarra nekem van; ha én megnézhetem háromévente egyszer a tengert, és ő ugyanazt soha, de soha nem engedheti meg magának; ha a mi családjuk minden másnap húst találhat, amíg az ő családjuk hétszámra se; ha neked minden idényben jut egy pár cipőre, s neki bizony nem telik, csak sarkalásra — már indokolt a homályos, lappangó szégyenérzet. De még elhessegethető a lelkiismeret tompa sajgása; elhessegethető a *viszonyítással*: egy harmadikhoz, negyedikhez képest mi vagyunk szegények. S ez amennyire bosszantó, legalább annyira megnyugtató is. Azt hisszük, ez az „egyensúly”, pedig ez az, ami már a kibillent állapot. Azt hisszük, ez a „rend”, pedig ez csak a bomlott hálón találmányra kötött csomók aszimmetriája. Azt hisszük, hogy ami velünk történik, s ahogy velünk cselekszenek, az felmenti az alól, amit nekünk kéne mások érdekében tenni. Részvét és azonosulás: két testvérindulat. Ha megértenénk — ha teljes mélységében megérthetnénk —, hogy az az emberroncs az utcasarkon, akin éppen undorral átlépni készülünk, mi magunk is lehetnénk, sőt, *lebetünk* a következő vagy „hétmérföldes” létpillanatban — a közöny és érdektelenség megszűnne. A *szellemünk személyes érdekeltsége* is működne bennünk, amikor azt a másikat a hóna alá nyúlva felemelnénk s legalább megpróbálnánk beemelni az embertársi kollektivitásba. De nekünk — nézzünk szembe! — ennél sokkal „egyszerűbb” dolgokra sincs erőnk. Nem arról van szó, hogy az egyetlen takarónkat vonakodunk a fázóval megfélelni — hanem még csak arról, hogy a fél tucattól is fájó szívvel nélkülözzük azt az egyet, amitől olykor-olykor (külső tetszelgés vagy belső kényszer miatt) a fagyoskodók javára mégis meg kell válni...

Az adakozónak ritkán van méltósága. Az adakozó a „megajándékozott” méltóságát is nehezen tűri. A körömmollóval körbenyiszált papírrózsát — száz forintunkért cserébe — el kell fogadni. A jókívánságot meg kell köszönni. Hatásában hinni. A hálát meg kell előzni. Egyenlő partnereként kezelni azt, aki kényünk-kedvünkre kiszolgáltatott: ez az igazi ajándék, *ezt adjuk igazán*, ez az, ami tőlünk függ, ez az, ami külön-értékké teszi az egyébként természetesen.

„Boldogok a lelki szegények...” Hányszor értették félre! Milyen csonkán idézgették! Milyen gúnyos hangsúllyal „mondogatták oda” a „naiv” hívőknek a „kitanított” ostobák! Az *üzenet* egyébként kétkamrájú — kettős lakatra jár. Boldogok *az elsősorban lelkükben élők*. Akik a *lelküket* gazdagítják. De akkor boldogok igazán, akkor fogják „meglátni” Őt, ha a lelkük *egy bizonyos irányban nem teng túl*: káprázatok között, fölépített szenvédelekben, taszításokban verődve. A lélek ál-gazdag, elburjánzott élete is rejthet csapdát, sokszor ravaszabbat, mint a test csapdái. Nem minden szegény „minta”. Nem minden szegény él tiszta életet, de minden szegény — *belyzeténél fogva* — a valószínű Istenhez közelebb van. Mert amiye itt nincs, s amit majd a határon túl *eredeti formájában* valószínűleg rögtön megajánlanak neki — azt könnyebben felismeri. Hiányait tévesztés nélkül töltheti be. Sóvárgása csömör nélkül kielégszik. (Nagy utazás, fürdőzés, fényes ruhák; áradó szeretet, megkülönböztetett figyelem; meghívás a Felső Társaságba, ragyogás és lakoma: övé lesz mind.)

A gazdagról és a mennyek országáról szóló példabeszéd sem azt jelenti — gondolom —, hogy aki gazdag, *az eleve ki van zárva*. Csak azt jelenti: hátrányosabb helyzetű. A teve *előbb* csúszik át a tű fokán, mint ő a Kapun. Mert az „enyémhez” való ragaszkodást, a szerzés tapadókorongos szüleményeit nehezebb leválasztani, mint a teve hájáról a púpot... Az „ügyesség” eredménye, a „színes anyagiak”: átrésselhetetlen málha. Ezért a masszív, komolyan vett tulajdon: hosszú, kínos agónia. Amíg csak a csupaszra sűrlődő lélek egyenként be nem dob mindent a zúzdába. És aztán, végre az új közegbe lépve: ez a földi javakból frissiben kiforgatott „érkező”, „idegenesen” tájékozódik. Nem találja föl magát. Amit a *lentiért* kínálnak neki: a magas kárpótlást föl sem fogja; elszalasztja. Ez a mértéktelen birtoklás kockázata. A *belebonyolódás* abba, amit inkább tisztázni és oldani kellett volna. Az anyaggal való egyesülés nemző-kísérlete után tehetetlenség a szellemi nászra. Az a „sikeres” gazdagság átka, *hogy olyanná válsz, milyenné*, miközben szép csendesen „gazdagodol.” A gazdagságod a rejtkehelyre is besurran és módszeresen kifoszt téged.

Akkor hát *rossz* a gazdagnak és *jó* a szegénynek?! Ha szegény mondja: részben igaz, részben vigasz. Ha gazdag mondja: káromlás és ízléscsúcs.

Sem a sok, sem a kevés nem megoldás. Mindenből az az *éppen annyi* kéne.

Különbözik is: az áldozat megsajnálhatja a hóhért. De a hóhér nem sajnálhatja meg önmagát. A síró hóhér vagy paranoid — vagy már nem hóhér többé.

A szegénység — itt és most — fáj. Irigyni csak a *fölvállalt szegénységet* lehet: az érvényét nem veszítő, másfajta gazdagság érdekében történő *tudatos* leszegényedést. Példáztatul a sokgyermekes családok lépcsőzetes szegénységét, amit „ők maguk idéztek elő maguknak” — s ezért nincs a földön náluk bátrabb.

Van, aki azt vitatja, mi „jogos” és mi nem. Mi az, ami „jár” valakinek; osztásának, juttatásának az aktuális „jogosság” az alapja. Persze, a jog is valami. De a jogban nincs szeretet. A jog maximum korrekt. A jogban nincs rugalmasság. A jog gyorsan kilyukad. A jog változik; csűrhető-csavarható. Az igazság örök; egyértelmű. *Ezért az igazság több a jognál*. Simone Weil jól tudta ezt. Ha egy öregasszony hónap huszadikán zsemlét lop — a jog szerint tolvaj. Az igazság szerint az állam lopta meg őt.

Minden rendszernek szégyene, ha a jog bőrét nem az igazság dobja fészéti. A *rendszerünk* szégyene a kukában turkáló, amúgy ápolt ruhájú idős házaspár bocsánatkérő tekintete. *Európa szégyene* az éhező, fázó, rettegő, megerőszakolt Románia. És a *fehér faj szégyene* valamennyi homokba fúló, fekete csontváz-kisgyerek.

Világszegény — hogy amit kellene, annak egy parányát sem tudjuk megcselekedni. Világszegény, hogy az igazságosságtól át nem hatott „államiságot” az igazságtól legalább megérintett „személyek” ellenállása még mindig nem törhetette meg. Mert még mindig nem vagyunk képesek bizonyos javakat a magunk számára *nem* elfogadni, és ugyanakkor *nem* megengedni, hogy bizonyos javaktól másokat megfosszanak.

A szegényből, egyelőre — úgy tetszik — nem tudunk teljesen kikapaszzkodni. Szmog borult ránk. Egyre csak ülepszik. (Vagy nagyon lassan vékonyodik már?) Ki tudná azt közülünk, *ezzel* a tüdővel, „egy levegővel” szertefűjni? De van, ami rajtunk áll: a bármily kis hatósugarú szellemiköd-mentesítés. És a környezetigazítás napi gyakorlata, csapatban vagy magányosan — akár „jegyzik” ezt valahol, akár nem.

Mindenesetre kevesebb dikció, több akció. Fontos a kérdés következetessége is: gyöngüljön meg bennünk az, ami *még erős*, hogy erősödhessen, ami *még gyöngé*.

Addig? Talán ahogy Hamvas mondja. Addig „marad saját szegénységünk”.

FERENCZ GYÖZŐ

Töredékek a hiányról

*Ha veszteség is, a vagyonomat
gyarapítja; viselem, mint a szeplőt,
fogytán vagyok, kevesebbtől leszek több.*

Vimádjomuk ez szegin ember lilkiért, kit ur ez nopun homus világ timnucebeleul mente. Szegény az, aki szükségét lát, nélkülözik. Ha az az egykori szegény ember azért volt szegény, mert hamis világ tömlöcében élt, és nem azért, mert kimentette onnan az Úr: mit nélkülözött? A való világ szabadságát? (Amiben végül, föltehetőleg, részesült.) Vagy a könyörgés elhangzásakor, már szabadságában, mégis tömlöcét, az életet? Lehet, hogy a fordulat nélkülöz minden különösebb jelentést. Szegény öregasszony, már csak nyűg neki az élet. *Szegény atyánk! Ha ő úgy nem bízik az emberekben.* Szegény bolond. Szegény szerencsétlen. Szerencsétlenség-e a szegénység? Esetleg szégyen? *Scegenul scepssegud.* Szegényül vagy szegényül: fizikai vagy erkölcsi fogyatkozás a teremtés szépségét elveszíteni? Ha ugyan elválasztható. Akárhogy is, valaminek a hiánya, nem-léte — a semmi. A gazdagság, ha elfogadhatnánk a szegénység ellenképének, még csonkább. Hiányzik belőle, teljességén csorbítva, a hiány. És ha nem hiányzik, ha *van*, akkor mi van? Valami *belyett* van, ami mégis hiányzik? A szegénység akkor válik értékke, a hiány akkor pozitív, ha betölti a tudat. Hiányt szenvedünk; létünk a hiány szenvedése. A szegénység mint hiány a lét eredeti önellentmondását hordozza, a teremtés rejtvényét. A lemondás során a hiány kitöltődik önmaga ellenanyagával; a semmiből úgy lesz valami, hogy nincs. A lemondás, az adakozás a teremtést ismétli meg, létrehozza a pozitív hiányt.

Folyton fázik. Fekszik az ágyban, rongyokat húz magára; fűtenek vagy besüt a nap, de nincs az a meleg, nincs az a vastag takaró, ami elég volna — fekszik és fázik. Egyszer elesett a szobában, fölsértette a lábát. A seb begyulladt, az egész lába barnáslián földagadt. Aztán kiütéseket kapott valamitől, a karja, válla, fél arca, füle lángolt; a bőre megvastagodott, hámlani kezdett. Kenni kellett, kenés előtt mosni, de a karját nem tudta odáig emelni, az ujjja is ügyetlen. Viszolyogtató látvány, tudta, mondta is, ha valaki búcsúzáskor tartózkodóban hajolt felé, hogy nem kell őt megcsókolni, nem kell.

„Tudd meg — mondja Eckhart mester —: bármikor is a magadét keresed, Istent mindaddig nem találd meg soha, mert nem egyedül Isten az, amit keresel. Te Isten segítségével keresel valamit, s pontosan úgy jársz el, mintha Istenből gyertyát csinálnál, hogy vele keresd meg azt a valamit; s mikor aztán az ember megtalálja, amit keresett, akkor a gyertyát sutba hajítja. Éppen így jársz el te is: keressél Istennel bármit is, semmi az, legyen akármi is — haszon vagy jutalom, bensőségesség vagy bármi; *Semmit* keresel, ezért találni is *Semmit* találsz. Hogy *Semmit* lelsz, annak az az oka, hogy keresni is *Semmit* keresel. Minden teremtmény a merő Semmivel egyenlő. Nem azt mondom, hogy csekélyek volnának, vagy hogy egyáltalán valamik is; a merő Semmi egytől egyig mind. Aminek nincs léte, az semmi.” (3. prédikáció, Adamik Lajos fordítása.)

Szegénység és gazdagság éppúgy aszimmetrikus ellentét, mint teremtés és pusztítás. Ha a teremtés az ős-lélek önkiterjesztése, fölmerül a kérdés, hogy az mennyiben nevezhető teremtesnek. Ha viszont a Teremtő, aki per constitutionem mindent betöltött, önmagán kívülit teremtett, akkor a teremtés önfelszámolás. A teremtő erő részleges önfelszámolása során hozza létre azt, ami nem volt. A teremtett pedig abban él, ami nem volt; azt próbálja elképzelni, ami — részlegesen — kívül van. Amiben nincs. Szegények vagyunk, mert vagyunk, de ha nem volnánk, se lennénk gazdagabbak. Ha már lettünk, csak úgy gyarapodhatunk, ha folytatjuk a műveletet, adunk, veszünk — míg végre hiányunkkal egyesülve leszünk teljesekek. De gazdagok nem.

*Hogy tied legyen az, ami nem a tiéd,
A nincstelenség útján kell járnod.
Hogy elérj abhoz, ami nem vagy,
Azt az utat kell járnod, ahol nem találd magadat.
És amit nem tudsz, az az egyedüli, amit tudsz,
És ami a tiéd, éppen az nem a tiéd,
És ahol vagy, éppen ott nem vagy.*

(T. S. Eliot: Négy kvartett, East Coker, Vas István fordítása.)

Éhes. De nem krumpli kell neki, sem főzelék, csak hús. Hús és cukor. Egyébként cukorbeteg. A hallókészüléket nem kapcsolja be. Elfelejtí. Minek meghallani, amit nem akar; amit meg akar, úgyis meghallja. Rég nem a fülével hall. Örökösen megszégyenül. A csirkecsontot szórakozottan visszarakja a hűtőszekrénybe, a zsírpapírt és a parizerhéjat is. A vécé olyan messze van, sokszor el sem jut odáig.

„Alkottad ugyanis az eget és a földet — mondja Szent Ágoston. — Nem magadból, mert akkor egyenlő volna Egyszülött Fiaddal és következőleg egyenlő Vele. És semmiképpen nem volna méltó, hogy Vele egyenlő legyen, ami nem Benned van. Rajta kívül még semmi sem létezett, amiből ezeket megteremtsd, én Istenem, egyetlen Háromságom és hármas szent Egységem. Tehát a semmiből alkottad az eget és a földet. Nagy dolog az egyik és kicsiny a másik. Mindenható és jó vagy ugyanis minden jónak megteremtésére, a nagy ég és a kicsinyke föld megalkotására. Te voltál és más semmi sem volt, amiből alkottad volna az eget és a földet, e kettős valamit. Majdnem te vagy az egyik és majdnem semmi a másik.” (Vallomások, Városi István fordítása.)

A tér egyre szűkül körülötte. Nem lelki hatóköre, bár bizonyára az is. Létezésének a tere. Ritkábban utazott Badacsonyra, ment föl a Széchenyi-hegyre, járt temetőbe, uszodába, fürdőszobába, maradt a szobája, ágya. Jó, ha fölült benne. Alig hall, lát, emlékezik. Alig van. Hol? Hová lett? Visszahúzódtott önmagába? Mintha csak részlegesen volna jelen. Mintha a részleges teremtből részenként vonulna vissza, oda, ahonnan tekintve ittléte a testet öltött hiány. Kilencvenöt évével, pénztelenül, roskatag bútorok közt, szűkülő szobájába szorulva, magatehetetlenül, kiszolgáltatva, szegény, ebből az itteni semmiből. Hangyarajok vonulnak át a falon szüntelenül, megszüntethetetlenül; nehéz, rossz szag üli meg a szobát.

Victor Weisskopf a *The New York Review of Books* hasábjain nemrégiben — 1989 februárjában — fejtegetést tett közzé a világegyetem keletkezésének újabb hipotéziséről. Eszerint kezdetben volt az űr, a légüres tér. Most ne kérdezzük, honnan volt a vákuum, a hiány. A szerző, aki egyébként négy másik tudós, a „genezis négy új apostolának” elméletét kivonatolja, itt bevezeti az álvákuum (false vacuum) fogalmát. Az álvákuumban nincs az, amit közönségesen anyagként ismerünk, de van valamilyen — hétköznapi tapasztalatainkból nem ismert — energiaforma. Az álvákuum jellemző tulajdonsága, hogy nagy gyorsasággal tágul. Minthogy a természetben semmi sincs tökéletes nyugalmi állapotban, elég a „semmi” egy kis fluktuációja, hogy álvákuum alakuljon ki. Ennek gyors tágulása az Ősrobbanás, amelyet fény- és hőjelenségek kísérnek, s a fokozatos kiterjedés — lehűlés folyamán jelenik meg az „anyag”. Hogy a tér több pontján, más-más időben is létrejöhetett, létrejöhet álvákuum, csak akkor tudnánk meg megnyugtatóan, ha világegyetemünkbe beletárgulna egy másik. Vonzó gondolat, még ha bizonyítatlan is, hogy nem vagyunk egyedül. Furcsa, hogy a több világegyetem gondolatával mennyire nem találkozni. Gondolataink betöltik saját világegyetemünket. Weisskopf Haydn oratóriumának, *A teremtnak* a földézésével zárja írását. Az angyalok kara lágyan (lágyan fluktuálva, egészíteném ki) éneklí, *És monda Isten: Legyen világosság.* És a szavakra: *és lőn világosság,* kórus és zenekar hatalmas C-dúr akkordba tör ki.

„Azt mondtam valamikor: ami voltaképpeni értelme szerint szavakkal elmondható, annak belülről kell jönnie s a belső formán át kell kijutnia, nem kívülről hatolnia be, hanem: belülről kell jönnie. Az ilyen igazában a lélek legbensőjében lakozik. Ott minden dolog jelen van, bensődben él és keres, bensődben jut neki a legjobb s legmagasabb hely. Miért nem veszel mindebből semmit sem észre? Mert nem vagy otthon a lelkedben.” (Eckhart mester: 3. prédikáció, Adamik Lajos fordítása.)

Nem volt hatalmas, mások fölött nem rendelkezett soha. Őt viszont megmosolyogták, lenézték. Nem volt hatalma, most már önmaga fölött is alig. Fogatkozik. Mégis, magában van, most is, eltéveszthetetlenül önmaga. Ahogy mohón sonkát eszik, bort kér, fecseg. Mindig is otthon volt a világban. E hamis világban, e hiány-világban; elég jól kibírta. Van, aki kifordul önmagából. Nem bírja. Bizonytal az, aki soha benne sem volt, csak magára kapott valamit. De az soha nem illik pontosan, nem fed. Nem lehet megfordítani a sorrendet, *itt* senki nem lehet büntetlenül lélektelen, üres. Ő azonban, szegény, csak rongyokat, párnákat húz magára, hogy ne fázzon *e hamis világ tömlőcében* a szabadulás előtt, az igazi vákuum huzatos vonzásában. Szegény.

„A szegények iskolája”

„Hogy koszorús költőink nem zengenek a népnek ajkain, csak az lehet az oka, hogy hazánk népének legnagyobb része nem lett nemzetté, hogy nincs hazánk érdekeivel összeforruva, s zsellériül lakva honában, kinek a házbér fizetésén kívül alig van egyéb, mi emlékeztesse lakára, ismeretlen honja érdekében.”

Madách Imre: Művészeti értekezés

A cím Márai Sándortól származik. 1933-ban jelent meg szatirikus esszéje — legalábbis ezzel a műfaji megjelöléssel illette a meglehetősen ironikus aforizmák sokaságát Bálint György —, s alapos felháborodást keltett a kritikusok között, akik cinizmussal, fölényességgel, hűvös távolságtartással vádolták az író.

Valóban Márai volt a cinikus? Vagy netán az a társadalmi rendszer, amely álságos könnyeket hullatott a gazdasági világválság hozzáuk is „begyűrűző”, általános elszegényedést, állatalanságot és nyomort okozó következményei miatt?

Márai Sándor életében megtapasztalhatta a gazdagságot és a szegénységet is. Amikor első emigrációjába vonult, súlyos megpróbáltatásokat kellett elviselnie, mígnem Alexander Márai néven megtalálta helyét a német irodalomban. Az *Idegen emberek* című regényt részben ekkor szerzett tapasztalatai alapján írta, benne nemcsak az emigrációs létforma gyökértelenségét, értelmetlen és távlat nélküli „lebegését” akarta megjeleníteni, hanem a szegénység, az egzisztenciális veszélyeztetettség fájdalmas következményeit is. Napról napra találkozott Európa országútjain a nyomorultakkal, a kivetettekkel, akik arcukon viselték a szegénység kínos bélyegét és lelkükben a reménytelenség bénító érzését. Láta a gazdagokat is. Hírt adott a nagy kártyacsatákról, amelyek során milliók cseréltek gazdát egy-egy éjszakán, de figyelte azokat is, akik rettegve, a munkanélküliség árnyékában termelték ezeket a milliókat.

Boldogok a lelki szegények és a tisztaszívűek. De boldogtalanok, akiket a megélhetés küszöbére vagy az alá kényszerít létük, mert nincs módjuk érintetlennek maradniok.

Kora egyik legnagyobb művészenek nevezte a nagy filmszínészt, Chaplint, az esett kisember halhatatlan megjelenítőjét, aki toldozott-foldozott ruháiban, oly gyakran földre hulló keménykalapjával, kínos udvariasságával millióknak és millióknak mutatta meg a szegénység groteszk igazságtalanságát. Szemében Chaplin volt a vigasztaló, aki még ebben a szájalomra méltó élethelyzetben is megőrizte a mosolyt, a derűt, azt az életérzést, mely kínjainkban is egy tisztultabb létforma esélyét, lehetőségét rejti. Ezt a magatartást állítja ideálul *A szegények iskolája*. Ahogy a könyv előszavában mondja: „*Abból indulva ki, hogy a szegénység, mint valami járvány, vagy mint egy középkori rögeszme, elképzelhetetlenül elterjedt korunkban, s az általános, iparszerű, batóságilag engedélyezett koldusság mellett újabb és újabb osztályokat is bűvkörébe vonz, sürgős szükségét látom egy kézikönyvnek, mely a meglepett, orvul megtámadott s a szegénység kazamatáiba hurcolt újszegényeket, akik változott helyzetükben, első elképedésükben éppen oly kevésbé tudnak értelmesen és ízlésesen viselkedni, mint például az újjazdagok, kitanítsa az új állapotok igazi művoltára s az életöröm lehetőségeire, melyek, mondjuk, egy kazamatán belül rendelkezésre állanak.*”

Forgatta-e ezt a kézikönyvet utolsó éveiben, amikor ismét a legszegényebbek közé süllyedt? Amikor teljes és kiszolgáltatott magányában újra a társadalom legmélyebb bugyraiban, a „kazamatákban” tudhatta és tudta magát? Vagy ekkor is megőrizte függetlenségét a szabad és tiszta szellem fénykörében? A kínok elől menekült a halálba, vagy szabadsága tudatában vállalta azt? Az élők és a halott közötti távolság túlságosan nagy ahhoz, hogy e szorongató kérdésre ma válaszolni tudjunk.

Az ember szegényen ment el. De műveiben gazdag és súlyos tanulságot hagyott hátra. S hogy e tanulság elemei között mily sok időszerű van, bizonyítja *A szegények iskolája*.

„Szeszélyből született könyvnek tűnik fel első pillanatra — írta Schöpfung Aladár —, de ez csak forma dolga, valójában komoly magva van: támadás az élet mai berendezése ellen.”

Ha végiglapozzuk ezeknek az éveknek irodalmi vagy irodalmi szándékú folyóiratait, azonnal megértjük Márai iróniával és satírával mesterien palástolt indulatának magyarázatát. Öltözködési, főzési tanácsok az Új Időkben. „Hogyan főzzünk olcsó ebédet?”, „Esküvő kis ráfordítással”. A menüben alternatív előételek, háromféle hús salátákkal, köretek, kétféle „olcsó” torta. És koldusok, guberálók az utcán, gyanakvó hivatalos őrszemek, akik tudják, a szegényekre diszkrétan vigyázni kell, az elkeseredés könnyen ragadja őket meg gondolatlan tettek elkövetésére.

Közben Európában „ellobbant a máglya”, megsemmisültek „az ösztönélet túlbecsülő-jének”, Freudnak könyvei, kimondták az ítéletet „a német nyelv eltorzítója”, Kerr fölött, kiebrudalták „a gög és szemtelenség képviselőit”, Tucholskyt és Ossietzkyt. Megszólt a „Messiás”, aki új kor eljövételét jövendölte a Sportpalast örjögő közönségének, az eljövendő Éden látomását hörögte, miközben odakint kirakatok üvegeit törték be, s Európa történetében, ki tudja hányadszor, ismét az erőszak vette át uralmát ezen a részen. Milyen igaza volt Márainak, amikor e máglyák baljós fényében, s a Hangot hallva ezt írta: *„Primitív és céltalan eljárás lenne, ha a szegény a világot iparkodna más milyennek elképzelni — a világot átkölni nem lehet, mert a világ akarát és elképzelés tüneménye ugyan, mint ezt Schopenhauer tanította, de sokkal brutálisabb akarát és barbárabb elképzelés tüneménye, mint amilyenre a szegény valaha is képes, s ezért nem is tudja soba megváltoztatni azt.”*

Valóban „variációk” ezek a megállapítások „egy akkord felett, természetesen a cinizmusnak és felelőtlenségnek oly hangnemében, amely önkénytelenül is emlékezteti az embert a kígyóbüvölők közismert keleti melódiájára”? Vagy mégis igaza lett volna Márainak, amikor a világban újra meg újra hódító barbár akaratról beszélt, melynek szolgálatában olyan különben kiváló szellem, mint Gottfried Benn ezeket mondta: „Egy új világ született, mintha csak az Óceán egy rég elfeledett szigete bukkant volna fel hirtelen a mélyből. Minden, ami régi mérték: a múlté. Minőség és vélemény szabadság többé nem számítanak, ma az állam egésze az, ami új tápanyagot ad a vérnek. És ennek a forradalmi erőnek az ifúság a hordozója, amelynek harci szimbóluma többé már nem lehet a ködbe vesző Bastille.”?

„Államrendünket mélyen áthatja a szociális felelősség érzése.” Milyen sokszor és hány változtatban beszéltek erről a vezető politikusok! De mit is jelent valójában a szociális felelősség? Nem azt jelképezi-e, hogy adott egy bölcs, kiválasztott, perspektívát látó réteg, s vele szemben hatalmas, „alantas” tömeg, melynek büntudatot kell éreznie, hiszen nem dolgozik elég jól és elég intenzíven? Hogy is írta *A szegények iskolájában* idézett Pintér Jenő irodalomtörténetében? — „Az utcákon tolongó rettentő csöcselék, a külvárosok elhanyagolt tömegei... elviselhetetlenné tették a város levegőjét.” *„A világ csak tűri ezeket a leprásokat — mondja maró iróniával Márai. — Aztán vannak gyakorló szegények, akik megteremtették a civilizációt, leányaik már műselyemruhát viselnek és moziba járnak s óriási trösztök világszerte az ő számukra gyártanak konzervet, rádiót,*

autót, konfekciórúbat, írók nekik írnak könyveket, ők bámulják a mozgóképeket a színházakban, képviselőket küldenek be a parlamentbe, s könnyű elbitetni velük, hogy sorsuk urai. A valóságban éppen olyan szegények, mint a jegesmedve a Lappföldön, csak sokkal több kötelezettséggel azok. Tájékozatlanságuk a világról elképesztő s a gazdagokhoz annyi útjuk van, mint a halottaknak az élőkhez.”

Boldogok a lelki szegények. De hetedízíglén boldogtalanok azok, akiket lélekben is elszegényítenek! Amikor a kultúra eldologiasodik, amikor már csak képek és plakátok segítségével ismerjük a világot, s nem a saját szemünkkel látunk, hanem mások néznek helyettünk, ők mondják meg, mi a szép, mi a rút.

Eljőhet egy szomorú kor, amikor a szegények és a kiválasztottak között már csak az üres szavak révén teremthető kapcsolat. *„Ami a szegényeknek a gazdagokkal való érintkezését illeti, ezt a problémát... a szegények régen megoldották már a gyakorlatban, mégpedig nagyon egyszerűen. Bármily különösnek tűnik is, a szegények nem érintkeznek a gazdagokkal. Nebéz lenne elemezni azt a különös gögöt és dacot, mely visszatartja őket, hogy elfogadjanak meghívásokat a követségek estélyeire, részt vegyenek jótékonyági teákon vagy kétszáz teritékes rózsadombi házszentelőkön. A gazdagok oly kínosan tudják ezt, hogy már nem is hívják őket. Ugyan ki olvasta közülnk az újságok személyi hírei között, hogy a távozó svéd követ tiszteletére adott banketten megjelent Büdösy István bélmósó is nejevel, vagy azt, hogy valamelyik élemedett korú grafomán külföldi trónő megérkezése alkalmából részt vettek a kultuszkormány teáján Krumpfli Imre vagonkezelő és bájos leányai is? A szegények, sajnos, nem érintkeznek a gazdagokkal, s nebéz elképzelni, hogy ezt az éppoly makacs mint oktalan vadócságukat belátható időn belül le tudják majd küzdeni.”*

A „gazdasági válság” a szegények számára „meghitt állapot”, melyet bensőségesen ismernek, átélnek. Belenyugszanak abba, hogy a gazdagok nem is tudják, honnan származik gazdagságuk. Nem csodálkoznak, ha netán — ez már nem Márai korának története — egy mellékhelyiségben a kezükbe nyomnak 30 vagy 50 ezer forintot. Kacarasznak, ha a pénz forrását kérdik tőlük. Ez a természetes. Időnként, egész váratlanul, hozzájuthatnak. Nem csalás, nem megvesztegetés. A dolgok rendje. Hiszen ők szolgáltatják a cirkuszi előadást a szegények számára... Sajnos azonban a bölcsességet pénzzel sem lehet megszerezni: *„... nem lehet megvásárolni például azt, hogy egy buta ember akár pénz birtokában is rendelkezék a gondolkodás képességével — s ismerjük el, hogy gondolkodni mégis csak mulatságosabb dolog, mint valamely mondén marseille-i nyilvános házban nőkkel pezsgőzni...”*

A „ködlovagok” legendás szegénysége ismétlődött 1930 körül. Egyre több volt a — Márai kifejezésével — „nemes szegény”, a kultúra robotolója. Ők nagy világirodalmi elődeikre tekinthettek vigasztalásul: a rojtos nadrághban közlekedő Knut Hamsunra, Wedekindre, akinek sosem volt egyetlen fillérje sem, s a nagy vándorlókra. Ám ezek nem azért indultak nagy útjaikra, hogy otthonra leljenek, „a szegények földrésze” vonzotta őket ellenállhatatlanul, a hozzájuk hasonlók birodalma, melyet bárhol a világon meg lehet találni. A „nemes szegények”-nek talán megmarad az esélyük, hogy lélekben függetlenek maradhatnak, mert megszerzik a sehová sem tartozás szabadságát, s egyfajta „fejlett játéktechnikát”, mely lehetőséget ad számukra, hogy a világot, az eseményeket átszűrjék képzeletükön, s játékkalkomnak tekintsék, vagy eltűrésére kialakítsák magukban a sztoa bölcsességét, annak a Marcus Aureliusnak a szellemében, aki Márainak kedves olvasmánya volt, s akit oly gyönyörűen invokált Kosztolányi is.

„A szegények iskolája” nem cinikus írásmű, hanem fájdalmas szatíra. Egy hibáiban megrögzött, a szavak jelentését meghamisító kor leleplező gúnyrajza.

Adja Isten, hogy ne legyen többé ilyen kor. De Márai szavai, sajnos, ma még időszerűek.

Versek a labirintusból

11.

*Mint ki csészéért nyúl de ujjai
besüppednek a megpuhult anyagba
akárba cserép helyett az agyagba
futnának érzékelő rostjai,*

*vagy mint a méllázó vándor, aki
homályos erdők útjain bolyongva
egyszer megcsúszik s az ösvény alatta
hirtelen mélybe látszik hajlani:*

*az érzék kettős láncza megszakad
hogy helyette tétova, ingatag
a rémesnél is rémesebb világot*

*tapintson testünk — hogy a fény helyett
tompá derengésben leljen helyet
s bomlásából gyűjtson lidércvilágot.*

12.

*Mert a balál nem életünk pecsétje
és nem cél, amely felé sorsunk vezet.
A furcsa betűk, mik az életet
írták, nem fogynak el végére érve*

*hanem anyagból hullámlebegésbe
csússzanak át. A pobár megreped
de többé már nem elfolyó vizet
őríz. A víz átcsillámlik a fénybe.*

*Az, ami felszín volt, csak csillanás,
betöltötte létét. Így fordul át
az anyag mélye az anyagtalanba.*

*Ami látszott, most látszat-láthatatlan.
Mindaz, mi kívül van, megfoghatatlan.
Csak a lélek temetődik a porba.*

13.

*Átvezetted, hiszen át Te vezetted
a balál lángjai közt lelkemet.
Most sorsukba merülve Nélküled
sorsomban mégis Téged rejtegetlek.*

*Mert bűnöm s büntetésem is Tebenned:
bogy túléltelek s túl nem éltelek.
Szörnyű súlyodnál könnyebb terheket
cipelek s mégis nebezebb keresztet:*

*e szégyellt s szégyentelen szenvedést.
Mért vetted el a velük-létezés
vállalt kínját és mért adtad helyette*

*balálukban el nem múló balálunk
rémületét és lelki-furdalásunk
bűnét, mely életünket visszavette?*

14.

*Téremtés, pusztulás felfoghatatlan
vibrálását, erő, keserűség
látszó és láthatatlan végzetét
tükrözi e város. Sikátorokban*

*kapuárnyak mélyén, szárnyas hidakban,
s hidak alatt bujkál a víz s az ég
közös párája. Madárlebegés:
• súly és csapkodás, földreszállbatatlan.*

*A balál, mely hínár közt, mind sötétebb
lagunák éjén csillog, mely a képek
borújából valósággá fogan*

*megszületik s ellobban a hiányban
víz és tűz összeférhetetlen anyagában
Isten nem tükröző tükröt-titkaiban.*

15.

*Felvonszolod magad és visszacsúszol
tizennégy grádicsán a szenvedésnek.
Eltűnnek s visszatérnek kik kísérnek,
zubanni kezd a föld míg valahol*

*megveted véres talpad. Köves hegyoldalon?
Horzsolt lábszáradon már másképp érzed
a tüskét, a csalánt, mely mint a parázs éget.
Ez már a lényedből áradó fájdalom.*

*Tükrökép-szűrése a gyomvilágnak.
Azok akik majd körülötted állnak
tömör tömegben s mindig társtalan*

*így élük meg az együtt-szenvedésben
megváltásuk: az elzubanó fényben
megválthatatlanul mélyebb balálotat.*

„... a szükségben megszületnek az új istenek...”

Bohumil Hrabal A varázsfuvola című, 1989. január 17-én keltezett elbeszélésében az írótól megszokott módon kígyóznak szemünk előtt a vég nélküli mellérendelt mondatok, ám ezúttal az oly kedvelt fanyar humorból inkább csak a keserűséget fejezik ki. Zajos magány—tökéletes üresség—végső nyugalanság; öngyilkosság—tűz—Jan Palach; könny—könnygáz; Prága—Vencel tér—1989 januárja — íme, ezekre az asszociációs láncokra épül Hrabal elbeszélése, amely bemutatja a prágai januári események első két napját. Az isteneknek valóban el kellett hagyniuk azt az országot és várost, ahol különös bátorság szükségeltetik ahhoz, hogy valaki egy diák emlékére egy csokor virágot helyezzen Szent Vencel szobrához. Nincs hozzá bátorsága a hetvenöt éves írónak sem, csak szava van, de a valóság bebizonyította, hogy a szavakkal kifejezett legnemesebb gondolat is könnyen félreseperhet.

Földoldhatatlan ellentét feszül a szó és a tett, a fiatalabb és az idősebb nemzedék között, és ezen az ellentétben keresztül jut el az író az emberi lét etikai és egzisztenciális kérdéseire. Szubjektív, metaforikus, szürrealista vallomás ez. Bevezető részében a fájdalom motívuma domborodik ki, s a halmozódó kilátástalansággal fokozódik a tragikus életérzés is, mely a büntudatba torkollik. Talán a halál, az öngyilkosság a kiút? Hrabal azonban, ahogy azt eddigi művei is mutatják, nem a halál szószólója. A halál és az öngyilkosság motívuma és az ezzel kapcsolatos asszociációk ismétlődnek ugyan a műben, de amikor az író a saját életére, illetve halálára gondol, tudja, hogy nem fogja magát az ötödik emeletről kivetni, mert hosszú élettel van megáldva (megverve?). Az élet fájdalmát többször át kell élnie annak, aki egyéni élete mellett nemzetének sorsáért is aggódik.

A tragikus januári események átélésével kapcsolatosak a halál és a tűz képei: az elgázolt galamb teteme az aszfalton, a lángoló hattyú a németországi tó felett, Salvador Dali lángoló zsiráfja mind a heideggeri életfelfogás lényegének hordozói, s a költői képek sorát behelyettesíthetnénk a „létezés”, a „semmi” és a „szorongás” fogalmaival. Hiszen az ő gondolatával kezdődik az elbeszélés fő része is: „az Istenek elhagyták ezt az országot” — állítja, s ennek bizonyítékául a prágai demonstráció apokaliptikus eseményeit eleveníti meg: a rendőrségi autókkal bekerített Óvárosi teret, a vízágyúktól eláztatott embereket, a könnygáztól síró embereket, Jan Palach abszurd és értelmetlen halálát, a törekeny virágcsokrot a lány kezében. Mindez a büntudat érzését növeszti elviselhetetlen mértékűvé az alkotó lelkében, mely csupán maró öniróniával tartható valamelyest egyensúlyban. Kétségbe vonja a heideggeri tanítás igazságát is, mert a szükségben megszületnek az új istenek, vagy megpillantjuk végre a saját lelkünkben kitaszított régi isteneket. A fiatalok segítségével talán visszaállítható a bensőségesebb kapcsolat Istennel, a legfőbb Jóval: a varázsfuvola, a gyermekkocsi a hit és a remény történelmi szimbólumai, azé a reményé, melyet a fehérhegyi vereség után fogalmazott meg Comenius, s mely 1968 és 1989 kapcsán vált ismét aktuálissá: „Hiszem, hogy dolgaidnak kormányzása újból a Te kezébe adatik vissza, ó Nép...”

A varázsfuvola

*Lángban lángban lángban lángban
Ó Uram Té kitépsz engem
Ó Uram Té kitépsz
Lángban*

T. S. Eliot: Átokföldje

Olykor arra riadok, arra ocsúdok álmomból, hogy fáj az egész helyiség, az egész szoba, fáj az ablakból vetett pillantás, hogy a gyerekek iskolába mennek, az emberek bevásárolni, mindenki tudja, hová kell mennie, csak én nem tudom, hová is mehetnék, kábán öltözködöm, támolylgok, fél lábon ugrálok nadrághúzás közben, megyek és megborotválkozom a villanyborotvával, már sok éve nem nézek borotválkozás közben a tükörbe, sötétben borotválkozom, vagy a folyosó szögletében ülök le egy székre, a zsinór pedig a fürdőszobában van bedugva, már nem szívesen nézem magam, megrémülök a tekintetemtől a fürdőszobában, fáj már a saját tekintetem is, a szememben megpillantom a tegnapi részegséget, már reggelizni sem reggelizem, vagy ha mégis, akkor kávét iszom és cigarettázom, ülök az asztalnál, időnként kifordítom összefűzött tenyerem, majd néhány-szor elismétlem, Hrabal, Hrabal, Bohumil Hrabal, hát ide jutottál, elérted a tökéletes ürességet, ahogyan azt Lao-ce tanítja, elértem az ürességet és minden fáj nekem, fáj az út az autóbushoz, fáj az egész autóbush, lesütöm vétkes szemem, félek az emberek szemébe nézni, időnként keresztbe teszem egymáson a csuklóm, előrenyújtom az öklöm, fölkinálok a kezem, hogy az emberek tartóztassanak le és vezessenek a rendőrök elé, mert bűntudatom van már csöndes magányom miatt is, mert nekem nemcsak a mozgólépcső fáj, amely a pokolba szállít, hanem fáj a fölfelé utazó emberek tekintete is, mindenkinek van hová mennie, miközben én elértem a tökéletes ürességet, és nem tudom, hová is mehetnék. Mindezzel tisztában vagyok, de végül mindig megmentenek a gyermekeim, a kismacskák az erdőn, akik várnak rám, akik az én gyermekeim, akikhez a földalattin utazom, bár a földalatti is fáj nekem, az emberek haladnak fölfelé, miközben mások, és velük én is, lefelé megyünk a mozgólépcsőn, aztán ismét fölfelé, a Florenc téri büfében bűntudattal vásárolok négy sült csirkemellet, és bűntudattal fizetek, látom, hogy remeg a kezem, mert csirkét veszek a macskáknak, amikor valahol Afrikában éheznek a gyerekek. Fáj a büfé is a Florenc téren, és fáj a forgalmas utca, ellentétes irányban keresztezik egymás útját a teherautók és a gépkocsik, vezetőik tudják, hová kell menniük, egyes-egyedül én nem tudom, még ha valahol az erdőn vár is rám utolsó reménységem, végső jogcímem az életre, a sok kismacska, akik rémülten reszketnek, hátha nem jövök, mi lenne velük, ki adna nekik enni, ki simogatná meg őket, mert ezek a cicák szeretnek engem, míg nekem már nemcsak a hálószobám fáj, fáj már az egész város, amelyben élek, fáj az egész világ, mert hajnaltájt lények látogatnak meg, számomra ismerős lények, akik lassan, de biztosan lépkednek lelkem grádicsain, nemcsak az arcok élesednek meg, hanem bizonyos rettenetes események is, portrék, filmek, dokumentumfilmek nemcsak hajdani örült szerelmeimről, hanem arról is, ahogy csalódtak bennem. Folytatom ezt a belső monológot, nem, már nem magamnak beszélek, hanem mintha kihallgatáson állnék a vizsgálóbíró előtt, mindaz, amit valaha mondtam, mindaz, amit valaha is tettem, ellenem

szól, ettől a pillanattól ellenem szól mindaz, ami gondolataimba tolakszik. Hányszor lépek az úttestre piros lámpánál, hányszor vágok át az úttesten az autók áradatán, legyen ám bármily szórakozott, őrangyalom, a kedves őrangyalom átkísér, mert azt akarja, hogy maradjak még, hogy jussak az életem legaljára, hogy még lejjebb süllyedjek oda, ahol a szemrehányások utolsó szintje vár rám, ezért fáj az egész világ, és fáj az őrangyalom is, hányszor akartam leugrani az ötödik emeletről, a lakásból, ahol fáj minden helyiség, de az angyal mindig megment az utolsó pillanatban, úgy ránt vissza, ahogy Franz Kafka doktort, amikor le akart ugrani a Maison Oppelt ötödik emeletéről, ahová az Óvárosi térről lehet bejutni, de a doktor úr a szöglet mögé, a Párizská utcára esett volna, talán neki is fáj a világ és fáj az élete, ahogy Malte Laurids Brigge is le akart ugrani az ötödik emeletről, neki is fáj a világ Párizsban. Briggének is fáj az egész világ és Rainer Maria Rilkének is.

Ide jutottam, elértem a tökéletes ürességet. Most aztán megehetem, amit főztem. Konstantin Biebl kiugrott az ablakból, előbb azonban, jóval előtte, megfestette Štyrskývel az ablakból fejjel lefelé zuhanó férfi képét. Igen. Arthur Schopenhauer apja szintén öngyilkosként végezte. És Seneca Salamancában szintén. Én azonban már nem fogok kiugrani az ablakból, az őrangyal ugyan nem beszélt le róla, de megsűgta, hogy az, aki megajándékozott a tökéletes ürességgel, azt mondta neki, hogy túl könnyű lenne így elmennem, nekem újból át kell élnem azt, hogy fáj az egész világ, ahogy az utolsó kínai császár is átélte, akit nem végeztek ki, hanem tizenkét évig mosták az agyát, hogy ismerjen meg mindent, hogy jusson el a tökéletes ürességig, és azután váljék közönséges emberré, aki bevásárolni jár, mint mások, hogy emberibbé váljék. Így buszozom napra nap, ez az én mozgó gyóntatószékem, odautazom és még aznap vissza, ahogy a villamosok, a vonatok és a repülőgépek járnak, oda-vissza...

Ülök az autóbuszban, elmajszolok egy zsömlét, aztán még egyet, lesöpröm a morzsákat az ölemből és gondolkodom, a kocsmára gondolok, ahol a részeket megosztják velem mondattöredékeiket, mintha csak értem volnának, mintha mondanivalóikat csak nekem gyűjtögetnék, hogy megörvendeztessenek, vagy megsebezzenek... jól tudják, hogy a fejemben hordom a jegyzetfüzetemet..., amikor megkérdezem, hogy vannak?, mintha csak nekem tanulták volna be mondókájukat, életük krédóját... Hogyan? Reggel öngyilkosság, délelőtt munka, délben ebéd az üzemi étkezdében, délután még egy kis meló, és utána már itt is vagyok a Brčálkában, a Zöld Laboratóriumban, és iszom egyik sört a másik után, egy hajtásra, fenéig, és így megy ez estig... Karácsonykor... reggel öngyilkosság... és így tovább... miért meséli el nekem ezt az én részemem, aki csak rám vár, hogy mesélhessem... Ma úgy érzem magam, mint egy bombázás után, amely nem volt... és máskor... A fejem majd szétrobban... Božo, Bohouško, Božko... mondja, hogy meghallgassam és megjegyezzem, amit mond, örökre... és ül tovább ölbe ejtett kézzel, sohasem veti le a télikabátját, úgy ül ott, mint egy megsebzett galamb... igen, emlékszem, ha elgázolt galamb fekszik az aszfalton, még ha át is ment rajta egy kerék, olyan szépen fekszik holtában, mintegy a tekintetemnek elrendezve, akár a Szajnai vízbefűt...

Ülök hát mozgó gyóntatószékemben, és végig kell gondolnom azokat a képsorokat, amelyek megjelennek előttem, amelyeket elmesélni hallottam, hirtelen, hogy még jobban fájjon a hálószobám, hogy fájjon az egész világ... Valahol Németországban egy tóparti városkában minden este felröppent egy lángoló hatyú, és amikor elégett, aláhullott a vízbe, a város polgárai elborzadtak, őrséget állítottak és elfogtak egy fiatalembert, aki zsemlyével csalogatta magához a kiszemelt hatyút, leöntötte egy palack benzinnel, meggyújtotta, és gyönyörködött az éjszakában repülő lángoló hatyúban... és amikor elfogták, a fiatalember azt hozta föl védelmére, hogy Salvador Dali inspirálta, hogy az ő lángoló zsiráfja annyira riogatta éjszakánként, hogy már fáj neki a szoba, amelyben a lángoló zsiráfról és Salvador Dali paranoia-kritikai módszeréről álmodott, az állatkertben le akarta önteni a zsiráfat és lángoló sörényét, de nem érte el, így magához édesgette a

szelíd hattyút, és amikor az lángolva fölröppent a zenitig, látta, amíg alá nem hullott, látta Salvador Dali lángoló zsiráfját ... és ekkor megszűnt fájni az élet, anélkül hogy tudta volna, hogy ez úgy hasít majd belém, mint a halastó vizébe hűsölni zuhanó, valaha csodaszép hattyú ...

Ülök az autóbuszban, az utat csukott szemmel is ismerem, a testemmel érzem, az aszfaltról és a kövezetről föismerem, hol járunk, már a sebességfokozatból is kitalálom, melyik kanyarba fordulunk, már a fékezésből is tudom, mi fenyegeti a buszt az úton ... És ezért fáj a szobám a fejemben, a hattyúról hallottam, de a lángoló zsiráfot és a paranoia-kritikai módszert még nem gondoltam végig, nem mintha végig akarnám gondolni, de a gondolataim maguktól visszakanyarodnak hozzám, amit hallottam, az nekem kevés, végig is kell gondolnom, mert ez a foglalkozással jár, amit nem én választottam, hanem rám kényszerítették, valamikor örültem neki, amíg erős voltam, örülhettem is, micsoda megtiszteltetés ért, komolyan játszhattam, most azonban úgy rettegek tőle, mint amilyen büszke voltam rá, hogy ittam, akkor is, ha nem esett jól, hogy huligán voltam, mint Jeszenyin, nem gondoltam végig, hogy ő fiatalon halt meg, én pedig hamarosan hetvenöt éves leszek ... és hogy most magam ellensége vagyok, mert már odáig jutottam, hogy elértem a zajos magányt ... az ürességet, amelyben azonban tükröződik és visszhangzik a világ minden fájdalma, még ha gyakran magamra olvasok is Jeszenyin versével ... s megtérek újra, szótalán, ebben-abbán vigaszt keresve, ingemmel felkötöm magam, s beföd a zöldhomályú este ...

Az istenek elhagyták ezt a földet, elmentek az antik hősök, Héraklész és Prométheusz is ... a feleségem is elment inkább, csakúgy, mint Perla, a pozsonyi rabbi lánya, aki szeretett engem és én viszontszerettem, mert annyira hasonlított az én Pipsimre, ezen a vasárnapon olyan alkonyt láttam, amikor Prága fölött véres nap tért nyugovóra és a fahéjszínű felhők alkonyi vihart jósoltak, az Óvárosi teret óriási sárga rácsos rendőrautók zárták el és a Kaprován vízágyúkkal lőttek, a víz az autók alá söpörte a járókelőket, a falmélyedésekben emberek ocsúdtak, akiket az imént vertek össze, egy kampósbotos nyolcvanéves elázott öregasszony azt kiáltotta: Ki fizeti meg nekem az átvizesedett értékes bundámat? A rendőrök egy csoportja az Iparművészeti Főiskola épülete előtt állt és bebocsájtást követelt, az épület ablakai ki voltak világítva, diákalakok suhantak el mögöttük ... ugyanis évente kétszer megünneplik a szemeszter befejezését, az őszit most félélvkor, a tavaszt az év végén ... egy fiatal férfi érkezett kulccsal, a rendőrök követelték, hogy nyisson nekik kaput, de a fiatal tanársegéd azt válaszolta, hogy ez egyetemi terület, ahová senki sem léphet be, a rendőr erre kijelentette, hogy minden rendőrt be kell engednie, mert egy pillanattal ezelőtt három csuklyás férfi ment be, a csuklyákon pedig csak szemnyílás volt, de a tanársegéd azt mondta, hogy majd maga kutatja át az épületet, és a nyomozás eredményét majd közli velük, bement és bezárta maga mögött a kaput ... eközben a metrőaluljárókban emberek sírtak a könnygáztól, az utcákon a rendőrség letartóztatta azokat, akik ázott ruhában voltak, én pedig nem mentem a Brčálkába, mert technikai okok miatt zárva volt, így aztán az U Ottú-ban ültem, a szomszéd asztalhoz zöld pulóveres fiatal férfi telepedett le, majd érkezett még három és leültek mögém és az asztalunk mögé, és ezek is olyan futballistának öltözött fiatal rendőrök voltak, akik dzsekiben és színes pulóverben teljesítenek szolgálatot, méregettük egymást, én meg féltem, rezzenéstelenül néztem a némaság és a csend szívébe, mert az Istenek elhagyták ezt a világot és ezt a várost, ezen a vasárnap estén eljutottam az igazi zajos magányhoz és a tökéletes ürességhez, elérkeztem a végső nyugtalansághoz, ahová Kierkegaard és Friedrich Nietzsche is eljutott, számtalanszor ki akartam ugrani az ötödik emeleti lakásom ablakából, mert sokáig néztem Pipsim haldoklását, a feleségemét, akire Perla annyira hasonlít, de amikor elolvastam, hogy Kafka a Maison Oppelt ötödik emeleti lakásából akart kiugrani, a Maison Oppelt bornagykereskedés ötödik emeletéről, ahol hétszázezer palack

értékes bort raktároztak az Óvárosi tér alatt, amikor elolvastam, hogy Malte Laurids Brigge is az ötödiken lakott Párizsban, amikor erről a sok ötödik emeletről tudomást szereztem, letettem a kiugrásról, és ha lett volna hozzá elegendő erőm, vettem volna egy kanna benzint és én is fölgyújtottam volna magam, de én félek, én nem vagyok bátor, én nem vagyok olyan, mint Mucius Scaevola, aki iszonyodó ellenségei szeme láttára elégette a kezét azzal a megjegyzéssel, hogy hozzá hasonló ember Rómában ezrével található, de én félek, és végeredményben szeretek félni, csordultig telve a végső nyugtalansággal, akárcsak Kierkegaard és Nietzsche, én, aki ugyanolyan könnyes szemű és ázott vagyok, mint azok, akik saját szemükkel érezték a könnygázt, saját testükkel a vízágyú sugarának lökését, a fantáziámnak és saját tapasztalataimnak köszönhetően félek attól, amin mások testileg, lelkileg mentek keresztül...

Ezen a vasárnapon azonban azt is megértettem, hogy húsz évvel ezelőtt, amikor az olvasóim dedikálásra rakták elém a könyveimet, miért írtam fölvaltva két helyszínt... az Arany Tigrisben vagy In Gallicien... már akkor húsz évvel ezelőtt észrevettem, hogy az embereknek hovatovább olyan a tekintetük, mint a belzi rabbi fiainak és általában a zsidóknak...

Amikor hétfőn Kerskóból Prágába érkeztem, és negyed négykor kiszálltam a Múzeumnál, láttam Szent Vencel szobrát, amint teljes fegyverzetében fenyegetően emelkedik a magasba, körülötte, lovának háttal, éberen járkáltak a fiatal zsaruk, szorosra szíjazott kabátjuk nagy ráncot vetett, hogy minél jobban kidomborítsa a mellkasukat, a járdaszegélyen állók körül áramlottak az emberek, arrafelé tekingettek, ahová az emberek el akarták helyezni csokraikat, ami megtiltva ugyan nem volt, de megengedve sem, a szemközti járdáról füttyszó hallatszott, láttam, hogy a járdán és a járdaszegélyen tulajdonképpen zsaruk is állnak, ugyanolyanok, mint akik Szent Vencelnek nyújtanak nem kért védelmet és segítséget, láttam, hogyan vezeti el a rendőr a füttyntőt a tömegem keresztül a kapualjba... már nem volt szükségem könnygázt, néma sírásra fakadtam, talán az Istenek valóban elhagyták ezt a világot, és elment Héraklész és elment Prométheusz is, elmentek azok az erők, amelyek forgatták a földet, ami utolsóként maradt itt, az nem az ég csipkebokor, hanem egy fiatal diák, aki a tűzhalál pillanatában lett az, aki volt. Én, ha abban a pillanatban ott lettem volna, térdre rogyva kérem, hogy csak lángoljon, de másképp, lángoljon az ige által, amely testté válhat, amely segíthetne azoknak, akik még nem fogtak lángot, és ha mégis, hát szellemükkel és lélekben. De megtörtént. Uram, ha teheted, vedd el tőlem ezt a kelyhet... Krisztus sem akarta, hogy keresztre feszítsék. Végül azonban történt, ami történt, Prágában a gyufa, amelytől gyermektűz vagy cigaretta gyullad, lángra lobbantott mindent, ami az emberen halandó, az emléket hagyta csupán, amelytől kigyulladtak azok, akik ma is tiltakoznak az ellen, hogy ezen a földön idegen hadsereg tartózkodik. Lehorgasztott fejjel lépdeltam, és hirtelen ismét szemembe ötlött egy leány felfelé emelkedő keze, óvón összezárva, hogy az ujjai között ne sérüljön meg a törékeny nőszírom- és szegfűcsokor, és láttam, hogy a csokor fölött fiatal szempár nyílik tágra, mintha áldozáshoz járulna, vagy Bach-misére menne, követtem a csokrot, a lány a Szent Vencel szoborhoz érve megállt a járdán, és a nézők tekintetétől követve átment az úttesten, egy pillanatig tétozott, sőt meg is állt, de egy fiatal rendőr könnyed kézmozdulattal áttessékelte a szemközti járdára. És ekkor volt negyed négy, majd lent a Koronában punkok üldögéltek, egy hasonló korú rendőr reszkető ujjakkal lapozgatott egyikük személyijében, a padon tokjaikban feküdtek a hangszereik, punkok voltak, szemükből azonban mosoly és nyugalom sugárzott, és én szégyenkeztem, hogy eljutottam a tökéletes ürességig és a zajos magányig, hogy elértem a „végső nyugtalanságot”, és már semmire sem vagyok való, ha gerinces ember volnék és kapnék valamilyen irodalmi díjat, kitüntetést, legalább a papírt égetném el, mellyel azt igazolják, hogy kicsoda nem vagyok, mert ha az volnék, akinek tartom magam és akinek az olvasóim tartanak, akkor ott fön-

gyöngéden kivettem volna a lány kezéből azt a reszkető csokrot és odahelyeztem volna Szent Vencel lovának patája alá... de én tudom, hogy erre már képtelen vagyok, hogy akkor megérdemelt jutalmul a vízágyú tévedésből eltörné a gerincemet és a könnygáz éles tüje kivájná a szememet, ahogy a sors által süjtött Oidipus rex a szemgödret...

De micsoda olcsó dolog, Hrabal úr, Heidegger után azt szajkózni, hogy az istenek már elhagyták ezt a világot, hogy Héraklész és Prométheusz is elment, kellemes ezt hallgatni, Hrabal úr, de az ilyen mondások egy fabatkát sem érnek, mert egy fiatal filozófia-hallgató, Heidegger úr, bebizonyította, hogy a régi istenek talán meghaltak, de születnek az újak, s nekik talán csak egy levágott füllel kell fizetni, mint Vincent van Gogh-nak, akinek nem volt szüksége mítoszokra, művészetével mégis besugározta a látható világot...

Tulajdonképpen mi is történt városunkban ezen a két napon? Úgy gondolom, a rendőrség és a munkásőrség fegyveresei durván beavatkoztak a fiatalok dolgába, akik megteremtették saját szentjük mítoszáit, úgy gondolom, hogy ezek olyan fegyveresek voltak, akik jogot formáltak rá, hogy kilépienek a jogos védelem keretei közül, s olyan emberek ellen fordultak, akik nem használtak sem löfegyvert, sem követ, sem botot, akik csak a hangjukat és füttyentő két ujjukat hozták magukkal, meg gyermekeket babakocsi-ban, nem is úgy, mint a szántó Odüsszeusz, akinek fiát szántás közben a barázdába tették, hogy rábírák, vegyen részt a trójai háborúban... Hát aztán? A szemet kimossa a könny, az Ophthal szemcsepp hatékonyabb, mint a könnygáz, a ruhát megszáritják, vagy újat vesznek helyette, az őrizetbe vett fiatalokat végül majd elengedik, az élet visszatér a rendes kerékvágásba... Valóban, Hrabal úr, a rendes kerékvágásba? Dehogyan! Azok számára, akik ott voltak, vagy akár lélekben és gondolatban részt vettek az eseményekben, már bizonyos elkötelezettséget, bizonyos szolidaritást jelent, és a Jó bizonyos igenlését, amelynek... be kell teljesednie a jövőben...

Ültem az Arany Tigrisben, töprengtem, mint máskor, ha kedvelnének az istenek, akkor egy korsó sör mellett patkolnék el, ültem és hallgattam a részleteket a nagy Hétfőről és a nagy Vasárnapról, a lángoló tekintetekkel elmesélt történetek óriási szőnyeggé szövődtek, amely már sohasem vonható vissza, nem égethető el, mert igaz mintáját a valóság hímmezte, és már nem lehet meg nem történné tenni. Így álmodoztam az Arany Tigrisben a halálomról, néhány korsó sörrel, ma hatot ittam meg, és mindaz, amit hallottam és amit meghallgattam, kisklott a helyéről, és már csak értelmetlen beszédet hallottam, így hát fizettem, majd kaptam ráadásként még egy sört, aztán kimentem az éjszakába, fölemeltem a fejem és mint mindig, az égre tekinttem, Szent Egyed égboltjára, hideg, csillagos éjszaka lesz, és így az ötödik emeleti ablakomból rézsút megpillantom ma este a hold sarlóját, és elindultam, a Párizská már csöndes volt, egy rendőrségi autó közeledett, majd szép csöndesen megállt, kiszállt egy rendőr és szép csöndesen kirakta a kocsi szélvédőjére a büntetőcédulákat azoknak, akik tilos helyen várakoztak, majd a fényszórók szép csöndesen befordultak a Maison Oppelthez, melynek ötödik emeletéről akart leugrani Franz Kafka, így aztán egyedül álltam az Óvárosi téren, senki sem járt arra, leültem az első padra, és elábrándoztam... velem szemben magasodott Husz János magiszter emlékműve, akinek a máglyájára egy öregasszony hozott még egy kis rőzsét, hogy Husz János jobban égjen, az emlékmű sötétben állt a tér közepén, miközben a Kinsky-palota falai, és a tér keleti oldala erős nátriumlámpáktól megvilágítva olyan fényárban úszott, hogy a paloták és házak rózsaszín és homokszínű falai kiemelték az emlékmű fekete körvonalát, én pedig magamban ültem, egy fiatalember ugrott föl a padra és végigszökdé-cselt a többin is, egyik padról a másikra ugrott, és az Óvárosi tér szívéből halk fuvolaszó hangzott föl, csöndes és mégis oly sürgető fuvolaszó, mintha a magányból, a legelőről, az elhagyatott tóból törne föl, a fuvola hangja magában is megindító volt, de azért is, mert néhány órával ezelőtt innen mentek el a könnygázzal és vízágyúkkal fölszerelt utolsó autók, az utolsó autók a farkaskutyákkal, a szép német-juhászokkal, akik mostanra már

bizonyára az oljaikban pihenik ki a megerőltető vasárnapot és hétfőt... itt az Óvárosi téren azonban úgy zengett az emlékmű szívéből a fuvolaszó, hogy szinte megijedtem, fölálltam, a karom a magasba lendült, hátravettem a fejem... és igen, a fuvolaszó a magasba emelkedett és terjedt körös-körül a téren, a cserjésből szárnyalt a fuvolaszó, amely fölött Husz János szobra emelkedett, a tülevelű fák közül, melyek télen sem hervadnak el, néhány gyalogos kelt át a téren, hangjukat fölerősítette az üres tér, de senki sem állt meg, a léptek átszelték a teret a Železnától a Pařížskáig, a Dlouhától a Melantrichováig, aztán elhallgatott a fuvolaszó, pattanásig feszült a csönd, mint a túlfeszített húr és láttam, ahogy az emlékmű alatt szétnyílnak az ágak és valaki kiugrik a kövezetre, amely csillogott a megvilágított falak visszfényétől, és aztán láttam, amint a fekete emlékműtől elválik egy másik alak és gyermekkocsit tol maga előtt és az emlékmű fekete árnyékából, a hajdani Egyszarvú patikánál kilépett az éles fénybe egy fiatal nő és egy fiatal férfi, és maguk előtt tolták a kocsit, amely talán a varázsfuvolát rejtette magában, és én, mivelhogy íróember vagyok, felnéztem a hajdani patika földszinti ablakára, és eszembe jutott, hogy itt volt Berta Fanta asszony irodalmi szalonja, melynek még az osztrákok idején vendége volt Franz Kafka, Albert Einstein, Rudolf Steiner, Max Brod és több lengyel költő... és a varázslatos gyermekkocsi befordult a Královskára, a Pařížskáról kikanyarodott egy taxi, leintettem... és ahogy beültem, tudatosult bennem, hogy a varázsfuvola éppen onnan szólt, ahonnan az égi örömhír árad... Hiszem, hogy dolgaidd kormányzása újból a Te kezébe adatik vissza, ó Nép...

P. S.

Otthon aztán föllapoztam T. S. Eliot Átokföldje harmadik fejezetének befejezését és felolvastam az ötödik emeleten a Holdnak... Lángban lángban lángban lángban Ó Uram Te kitépsz engem Ó Uram Te kitépsz Lángban.

És a jegyzetekben megtaláltam, hogy ez a szöveg Buddha Tűzbeszédéből való...

Kersko, 1989. jan. 17., kedd

Kiss Szemán Róbert fordítása

Következő számunkból

Tomka Miklós: A keresztények és a közélet

Erdő Péter: Diaconia iuris

Írások a Lefebvre-ügyről

Képek özönében

Nádas Péter, Somogyi Győző, Tillmann J. A., Márton László, Kelényi Béla írásai

Paul Virilio: Egy nap eljön a nap vagy nem jön el a nap

Beszélgetés Roger testvérrel

Az egyház szabadsága*

Az egyház szabadsága ma világszerte erősen kor- és időszerű. Legalább annyira fontos, mint a sokat emlegetett emberi szabadság. Egyház és az ember szabadsága egyszerre szokott béklyóba kerülni. Az első három század, a francia forradalom, a hitlerizmus korszaka beszédes hirdetői ennek. Mi a szabadság és mi az egyház? Mi kettejük kapcsolata? A szabadság a római jog szerint: *Libertas est naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi si quid vi, aut iure prohibetur*. Eszerint emberi természetünkől eredő olyan képesség, amellyel mindent megtehetünk, amit akarunk, hacsak az erőszak vagy a törvény nem akadályoz abban minket. Az egyház a megtestesülés titkának titokzatos folytatása és állandósulása a történelem folyamán. Eredeténél, céljánál fogva nem e világból való, de ezen a világon van és él, ezért természetfeletti társulás jellege mellett is jogalany, igazi társulás. Mint ilyennek a szabadsághoz a saját zavartalan rendje és békéje, a lelkek legfőbb javá, az emberiség jóléte fűződik.

A szabadságra komoly és jogos igénye van az egyháznak és tagjainak, akik nem a lelkek, hanem az emberek. A kánonjog Krisztus rendelkezésének megfelelően megállapítja, hogy az egyház minden földi hatalomtól függetlenül, szabadon hirdetheti az evangéliumot az egész világon, szabadon kereszttel és gyűjt ezzel új tagokat; szabadon nyit és tart fenn bármely fokú iskolát; szabadon tanít a saját és minden más iskolában hit- és erkölcsant; szabadon ellenőriz minden iskolát a hit és erkölcs tekintetében. Az egyház szabadon építhet és engedélyezhet templomokat, kápolnákat, nyithat és birtokolhat temetőket és ezekben az államtól függetlenül gyakorolhat joghatóságot. Szabadon létesíthet kulturális, vallásos és szeretetintézményeket. Adót vehet ki. Szerezhet és kezelhet ingó és ingatlan vagyont. Az egyház mint társulás, igényli a jogot, a szabadságot.

A szabadság megilleti az egyházat legfőbb tanítói tiszte gyakorlásában. Ez hittétel.

Az egyház isteni küldetése tudatában szüntelen hangoztatja illetékességét a hitoktatásra, az igehirdetés nagy fontosságú mezejére. Mindenkor tiltakozott az igehirdetés és a hitoktatás felett gyakorolt állami ellenőrzés ellen, történt az akár a jozefinizmus vagy állami tankönyv-monopólium kísérletével. Az iskolák elvilágiasítása ellen is kitartóan harcolt az oktatás és nevelés jogát magának követelve. Elismerte, hogy az iskola vegyes ügye a családnak, egyháznak és államnak, de úgy, hogy elsősorban a szülők joga és kötelessége a gyermek valláserkölcsei, testi és polgári nevelése is. Közvetlen hatalma van minden jellegű és fokú iskolában a hitoktatás, a hitoktatók képesítése, kinevezése, kánoni küldetése, a hittankönyvek jóváhagyása terén és a valláserkölcsei nevelés felett a felügyeletre. Iskolákat alapíthat. Az állam alapíthat iskolákat, felügyelhet nem állami iskolákban is. A katonaiskolákat állítsa fel az állam!

Ez a papi hatalom rendezi a nyilvános istentiszteletet, a nyilvános karimát, a szentségek, szentelmények kiszolgáltatását, körmeneteket, az egész liturgiát. Nem lehet senki egyéni ízlésére, szeszélyére bízni, hogy az egyház közel kétezer éves és a külső istentiszteletbe beletartozó, a rendszerint katolikus hittételt kifejező, az általános emberi természetből fakadó körmenetek engedélyt kapnak-e vagy betiltják őket, a kert alatt vagy az utcán, főútvonalakon vagy sikátorokban rendezhetjük-e őket.

* Előadás a Szent István Társulat 1946. novemberi közgyűlésén.

Az őskereszténység sehol sem volt államellenes, forradalmi tényező. De a pogány államkultuszt, amelyet a császársban személyesítettek meg, nem gyakorolhatták. 313-ban Nagy Konstantin milánói rendelete a kereszténységet a pogánysággal egyen jogúvá, 380-ban Nagy Teodosius és Gratianus államvallássá tette.

A világtörténelemnek Krisztus születése után ez a legnagyobb fordulópontja. Azonban a pogány császár-eszme nem halt el, de még csak át sem alakult. Róma világi eljelentéktelenedése, Bizánc levegője, a hitviták és eretnkségek mind hozzájárultak ahhoz, hogy a császársban megszemélyesedő pogány állameszme a cezaropapizmus alakjában életre keljen. Tény, hogy az eretnkségekkel a császárság vallási hatalomvágya szüntelen együtt haladt. Az is tény, hogy a császároknak nagyon kívánatos volt a vallási hatalom. A római császárság helyébe lépő német-római birodalom császárait ez a bizánci hatás hasonló vágányokra viszi. Barbarossa Páviába egyetemes zsinatot hív össze, odaidezi a pápát. Az egyház úgy háritotta el Nyugaton a középkorban Keleten beállt helyzetet, hogy a clunymozgalom friss szellemében VII. Gergely alatt hadat üzen a világi investitúrának és velejáróinak, de magának a hűbérességnek is. Történelmietlen tehát 1946-ban bárhol a vagyontalan egyház nyakába varrni azt a feudalizmust, amelyet az egyház a XII. században legyőzött.

Az egyház gyengéd édesanyjai arcán szüntelen ott látjuk a harcok redőit, a vértanúság kemény vonását és ezt az állandóan rákényszerített, de mindenkor vállalt szabadságharc véste oda (...)

Korunkban az egyház szabadsága ellen folyó küzdelem is új vágányokra tört. Eddig elvették a templomokat a hívektől. Most már a templomoktól veszik el a híveket. Ezt pokoli nagyvonalúsággal a hitlerizmus — Faulhaber bíboros szerint sátáni mozgalom — csinálta 12 éven át. Kezdődött megtevesztéssel: a konkordátummal. Aztán körös-körül lehúzták a függönyöket, Róma és a püspökök érintkezését megnehezítették, a külföld felvilágosítását szinte lehetetlenné tették. A tervszerű hadviselés jelszava: a hurok mindig szoruljon; a cél: az egész nyilvános élet elvallástalanítása (a vallás magánügy). A függetlenség teljes kiirtása volt a cél. Eleinte óvatos, később brutális üldözés. Hirdették, hogy a püspököt támadják, nem a vallást bántják. A főpapságot erősebben támadták, mint a lelkipásztorkodó papságot. Az Angriff-ben több mint 100 000 példányban jelent meg a pápaellenes cikk. A hírhedt deviza- és erkölcsi perek is célirányosak voltak. Gazdasági alapjait ingatják meg az egyháznak. Hadba indultak a „politizáló” egyház ellen, mert — mint hirdették — a püspökök, papok vörösök. A kormány, benne a belügy- és az igazságügy-miniszter, a rendőrség, Gestapo pártbéklyót ver Isten ígéjére (bizonyos dogmák eltiltása, kémkedés), az istentiszteletre (körmenet-eltiltás), a lelkipásztorkodásra (szentségek kiszolgáltatása), az egyház iskolai működésére, szemináriumokra, sőt a karitászra is. Ezeket új adókkal ölték meg. Hadat viseltek a vallásos tanítók, az iskolai imádság, feszület, hitoktatás, püspöki körlevelek ellen. Közben megnyugtató nyilatkozatok hangzottak el.

Az egyházüldözés kétarcú: az egyik arc a szabadság dicsőséges vonásait hordozza, a másik a beérkezett türelmetlen kényúr sötét tekintetét. A kapu előtt emberi jogokat, szabadságot hirdetnek, a kapukon belül a legkíméletlenebb jogfosztás hősei. A kezdő Hitler szerint a politikai hatalom birtokosának népe vallási tanait, berendezkedését mindenkor érintetlennek kell tartania. De már 1937-ben a pápa megállapítja a nyílt egyházüldözés tényét, amely a papokon kezdődött, de elért a legkisebb világi hívőig.

Amikor 1946. január 30-án a magyar parlament minden polgár részére biztosítja „az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait”, köztük felsorolja ezeket: személyes szabadság, jog az elnyomatás-, félelem- és nélkülözésmentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a

szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában. „Ezekről a jogokról senki sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül.” A vallásszabadságot tehát törvény biztosítja. Nem mondott ellene ezeknek a jogoknak egyetlen párt, sőt képviselő sem. Egyhangúlag szavazták meg, sőt marxista oldalról egy képviselő azt mondotta: „Bensőnk egész melegével üdvözljük a törvényjavaslat bevezetőjében lefektetett jogelveket, az emberi jogoknak ezt a szép és emelkedett szellemű deklarációját”. Ezt megelőzően, 1945. szeptember 5-én Miklós miniszterelnök nyilatkozatot tett. Eszerint az ideiglenes kormány a 390/1945. M.E. sz. rendelettel életbe léptetett általános előzetes sajtóellenőrzést 1945. május 6-án rendeletileg hatályon kívül helyezte azzal az indoklással, hogy annak a jövőben való esetleges végrehajtása a demokrácia elvét sértené. Ehhez képest a következő sorrendben sorolja fel a sajtószabadság érvényesülését: „Minden egyén korlátozás nélkül írhat nyilvános sajtótermékeket és szerepelhet a nyilvánosság előtt. A M. Függetlenségi Frontban tömörült pártok mindennemű politikai sajtótermékei, kiadványai, falragaszai, röpcédulái, továbbá az egyház hitbuzgalmi vonatkozású sajtótermékei, nyomtatványai, kiadványai a magyar hatóságok részéről előzetes ellenőrzés alá nem esnek. Az Ellenőrző Bizottsággal szemben a nyomtatványokért a pártok központi vezetősége, valamint az egyház közvetlenül felelős.” Ezt a parlament helyesléssel vette tudomásul. Ezóta két püspökkari körlevelet megjelenése előtt tartóztatott fel a magyar hatóság.

Igazságtalan és méltánytalan az egyetemes hivatású egyházat működésében egyszerűen a gyülekezési és egyesület-alkotási jog Prokrusztész-ágyának szűk kereteibe szorítani, mintha az csak valamely sportegyesület vagy vadászegylet rangján állna, de még a maiaknak mondható pártok jogállásával sem rendelkeznek. Az egyháznak saját célja van, amely nem az államnak valamely rész célja. Katolikus istentisztelet, körmenet *nem függhet rendőri engedélyezéstől*; hitelvekből élő egyesületeknek, püspöki körleveleknek nem lehet felülbírálója egy államban sem a belügyi kormányzat.

Az egyház védi az állam szabadságát és jogait is. Nem lehet már jobban az államnak kezére járni, mint ahogy ezt az egyház teszi. Origenész szerint a keresztények az állam sója, amely ezen a világon a társadalmi kötelekeket megóvjá és összetartja. A keresztény államtan első alapelve: az állam legjobb biztosítója az Isten neve. A II. alapelv: az állam jogának a legbiztosabb irányvonala az erkölcsi rend. Az egyház a lelkiismeret, jellemnevelés, tekintélyi elv, a szellemi értékek stb. hangoztatásával az állam céljának elérését nagymértékben megkönnyíti és elősegíti. De az is bizonyos, hogy eme munkája áldásos eredményeit csak szabadsága és függetlensége esetén tudja megteremtteni.

Mindszenty bíboros, a lelkipásztor-főpap

Mindszenty József bíboros közelgő rehabilitációja bizonyára hivatalosan ki fogja nyilvánítani: azokat a bűntetteket, amelyek miatt életfogytiglani börtönre ítélték, nem követte el. Tehát nem volt összeesküvő, nem volt imperialista kém, nem volt valutaüzér. A közvélemény legnagyobb része ezt eddig is így tudta. Ezért — bár fontos tény a jogi processzus — ennek véghatározata lényegében semmin sem fog változtatni: mindez *nem* volt a bíboros. Sokkal fontosabb ennél az erre a kérdésre adandó válasz: *ki volt Mindszenty bíboros?*

Erre annál is inkább szükséges felelni, mert a rehabilitáció Mindszenty bíboros életének *csupán egyetlen*, nem is a leglényegesebb vonatkozására irányítja a figyelmet: esztergomi érseki, a prímási tisztségéből következő politikai megnyilvánulásaira. Mindszenty bíboros életében azonban ez alárendelt szerepet játszott a legfőbb feladat: *a lelkipásztori küldetés* mindent átható teljesítésében.

A valós Mindszenty-kép

A rehabilitáció kapcsán a vele foglalkozó újságcikkek, a különféle kiadványok szövegének központjába nyilván a *per* kerül. Ez a per azonban nem a bíboros, hanem az őt törvénysértően elítélő rezsim igazi arcát mutatja meg. Mindszenty bíboros nem egy rosszízű krimi-történet vagy kémhistória hőse vagy szenvedő alanya; nem egy bűnténybe keveredett ártatlan ember, aki azért maga is valamiképpen „besározódott”: neki ehhez a perhez semmi köze (akárcsak a többi koncepció per áldozatainak a maguk peréhez). Ennek kinyilvánítása a rehabilitáció keretében remélhetőleg elősegíti a valós Mindszenty-kép kialakítását.

Mindszenty bíborost a mai fiatalok nem ismerik, mivel az 1970-es, 1980-as években hallgatás vette körül a nevét, beiktatva őt a szocializmus arctalan ellenfeleinek népes galériájába. Az idősebbek az 1950-es, 1960-as években rászórt sok-sok rágalomra, szennyre emlékezhetnek, a vádak, hazugságok áradatában bizonytalankodva. 1949 óta csakis olyan nyomtatott anyag jelent meg róla, amelyben *teljesen negatívnak* ábrázolták őt a marxista történészek; 1949 óta csakis elmarasztalásban részesült tevékenységének mindegyik ténye, mindegyik oldala. Lehetséges, hogy a „Mindszenty-per” újra megjelelése a tömegkommunikációban — a rehabilitáció kapcsán — alakját ismét *egyoldalúvá* torzítja; az akkori aktuálpolitikai vonatkozásokat állítva a középpontba, *elfedi a lényegét*: Mindszenty bíborost, a főpapot.

Itt az idő, hogy alakját végre a maga teljes tisztaságában, teljes igazságában állítsuk elsősorban a katolikusok elé, de a más vallásúak, a nem hívők, az egész magyar társadalom elé is. A 20. század közepén, 1944–1948 között, rövid fél évtizedre ugyanis *Mindszenty bíboros a magyarság érdekeinek egyik legkiválóbb reprezentánsává* magasodott számunkra s az egész művelt világ számára. A magyarság *emberi jogait* védte az embertelen jogfosztó diktatúra ellenében; felekezeti különbség nélkül minden állampolgár *lelkismereti és vallásszabadságáért*, valamint nemzeti különbség nélkül minden nemzetiség *nemzetiségi jogaiért* emelte fel szavát ország-világ előtt; s a veszélybe került *keresztény erkölcsi és kulturális-szellemi értékek védelmében* szállt szembe az ezeket

megragadó, különböző „színű” elnyomó politikai erőkkal, a hatalom csábításainak jótányit sem engedve. Kevés hazai közéleti személyiség tett így ekkoriban, a háború alatt és a koalíciós időszak viharos éveiben.

Kétségtelen: az elmúlt 45 év hazai történeti tényeit fel kell tární és legjobb mai tudásunk szerint értelmezni kell e tényeket, ezek összefüggéseit, folyamatait. E tekintetben jócskán van adósságunk a magyar katolikus egyháztörténet terén, de főként Mindszenty bíboros történelmi szerepét, jelentőségét illetően.

Elodázhatatlan feladat életművének tudományos feltárása és tárgyilagos, a valóságnak megfelelő, részrehajlás és előítélet nélküli, az igazsághoz hű ábrázolása. Enélkül nem érthető meg az 1944–1948 közötti hazai egyháztörténet, de alighanem a köztörténet sem.

Néhány életrajzi adat

Mindszenty József bíboros 1892-ben született a Vas megyei Csehimindszent faluban, egyszerű parasztszülőktől. A régi magyar család neve Pehm volt, e nevet a későbbi bíboros Mindszentyre magyarosította abban az időben, amikor éppen a magyarosított nevek visszanevetesítése divott.

Szombathelyen járta a középiskolát a premontrei gimnáziumban; ugyancsak Szombathelyen végezte a teológiát a püspöki szemináriumban. Az első világháború kezdetén, 1915-ben szentelték pappá Szombathelyen.

Rövid káplánkodás után, 1919-ben Zalaegerszeg plébánosa lett. Harminc éven át a pasztorációban dolgozott. Feltűnhet: nem volt a teológia tudósa, nem végzett hazai vagy külföldi egyetemi hittudományi fakultáson, nem volt filozófiai vagy teológiai doktor, akadémiai tanár. *Három évtizeden át mint lelkipásztor élt hívei körében.* Ellenfelei később így gúnyolták: parasztpüspök, plébános-érsek. Ez a lenéző becsmérlés tulajdonképpen a legnagyobb dicséret, hiszen a püspököknek magasabb szinten ugyanez a legfőbb hivatása és küldetése, mint a plébánosnak: pasztoráció a nép között, minden mást ennek alárendelve.

Mindamellettt igen érdekelte a történelem. Elmélyült történeti kutatásai eredményeként dolgozta fel a 18. század jelentős veszprémi püspökének, *Padányi Bíró Mártonnak életét*, tevékenységét. Az egyház törvényes jogaiért határozottan kiálló, ennek érdekében erőteljesen munkálkodó, s ezért mind az állami hatóságok, mind a protestánsok ellenállását kiváltó nagy barokk főpap egyénisége minden bizonnyal már zalaegerszegi plébános korában megragadta.

Egy másik, szívének ugyancsak kedves könyv is kikerült tolla alól. Történelmi témájú könyvében az egyház jogait erős kézzel érvényesítő főpapot állította példaként olvasója elé, ebben viszont — *„Az édesanya”* című könyvében — egy egészen más modellt: a hivatásának élő édesanyját mutatta be, bensőséges hangvétellel. Egyik könyve értelmet fejlesztő, akaratot edző, a másik az érzelmek oldaláról hat az olvasójára.

A zalaegerszegi pápai prelátus apátplébánost 52 éves korában XII. Piusz pápa veszprémi püspökké nevezte ki. Püspökké szentelése 1944. március 25-én történt az esztergomi bazilikában. Egy héttel korábban, 1944. március 19-én szállták meg a németek Magyarországot. A második világháború tombolásának közepette foglalta el Veszprémben a püspöki székét. A front hamarosan átkerült Magyarország területére, a szovjet hadsereg elfoglalta a tiszántúli s a Duna—Tisza közti területeket, s körülvenni készült a fővárost.

A veszprémi püspök a sikertelen október 15-i „kiugrási kísérlet” után memorandumot szerkesztett, amelyet a dunántúli püspökök közül — Mindszentyn kívül — Apor Vilmos győri, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Kelemen Krizosztom pannonthalmi főpap írt

alá 1944. október 31-én. Ebben arra szólították fel a nyilas kormányt és rajta keresztül a hadvezetést: kíméljék meg a Dunántúl népét, ne engedjék, hogy a Dunántúl területe is hadszínterré váljon, azonnal szüntessék meg a hadműveleteket.

A követelés nem teljesült, viszont nyilván ez is közrejátszott abban, hogy 1944. november 27-én Mindszentyt a veszprémi nyilas hatóságok letartóztatták; előbb Veszprémben a bíróság fogdájában, majd december 23-tól a sopronkőhidai börtönben tartották fogva, azután az egyik soproni apácázárdában őrizték. A hadihelyzet romlása miatt 1945 februárjának végén szabadon engedték. Székhelyére azonban csupán április 20-án térhetett vissza.

Új körülmények között vette kézbe újra egyházmegyéje kormányzását, de néhány hónap elteltével, 1945 szeptemberében a pápa esztergomi érsekké nevezte ki (az 1945 húsvétján elhunyt Serédi Jusztinián utódaként). Érseki beiktatása 1945. október 7-én ment végbe az esztergomi székesegyházban. 53 éves volt ekkor. Nem sokkal később, 1946 februárjában a pápa Rómában bíborossá kreálta.

Alig több mint három esztendőn át kormányozta az esztergomi főegyházmegyéjét, s mint a magyar püspöki kar elnöke, vezette a magyar katolikus egyházat, amikor 1948. december 26-án az állami hatóságok letartóztatták. 1949 februárjában összeesküvés szervezése, hazaárulás, kémkedés és valutaüzérkedés címén életfogytiglani börtönre ítélték. 57. évét töltötte ekkor.

Eleinte börtönben, majd pedig egy Nógrád megyei falu egykori földesúri kúriájában tartották őrizetben. 1956 októberének végén — a nemzeti felkelés idején — innen kiszabadították; november 4-től mint politikai menekült az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségén tartózkodott, egészen 1971-ig. Ekkor VI. Pál pápa közbelépésére elhagyta a követséget, s ettől kezdve a bécsi Pázmáneumban élt. Közben lelkipásztori látogatások keretében felkereste a különböző világrészekben élő magyarokat. 1975. május 6-án — 83 éves korában — halt meg. A sok magyar vonatkozást őrző Mária zárándokhelyen, Mariazellben temették el saját kérésére addig, amíg végleges nyugvóhelyére, a magyar prímások esztergomi kriptájába temethetik majd.

Legfőbb feladata

Ki volt Mindszenty bíboros és ki nem? Nem volt haladásellenes, nem volt demokráciaellenes, nem volt reakciós, nem akarta visszaállítani a korábbi politikai hatalmat, nem kívánta restaurálni a feudális arisztokrata-dzsentri uralmat.

Mindszenty bíboros 1945 ősztől — amióta mint az ország primásának hagyományos politikai feladatai is voltak — egy *demokratikus jogállamban* gondolkodott, mint a koalíciós időszak legtöbb polgári politikusa. Ellenezte az ekkor már szerveződésben lévő sztálinista diktatórikus pártállam kiépítését. Ehhez ekkor minden magyar állampolgárnak joga volt.

Ma már egyértelmű a marxista történészek előtt is: 1945-től kezdve a diktatúrára törő politikai erők — hol rejtve, hol nyíltan — akadályozták a katolikus egyházat abban, hogy funkcióját rendben elláthassa; mindazt a funkciót, amely egy demokratikus jogállamban magától értetődő. Az egyházellenes támadások egyre fokozódtak 1946-ban, 1947-ben, a csúcspont az 1948-as esztendő volt.

Mindszenty bíboros — mint mindegyik józanul gondolkodó katolikus hívő — szemben állt a proletárdiktatúrával. Ennek mintája, prototípusa ugyanis a sztálinista proletárdiktatúra volt: az ortodox egyházat a sztálinista pártállam kiszolgálójává és kiszolgáltatottjává degradálták; nem volt európai értelemben vett vallásszabadság, az állam, az iskola, a közélet hivatalos világnézete a materialista ateizmus volt. Avval a politikai vezetéssel,

amely az egyház, a hit elpusztítására törekszik, az ország primása természetesen nem szimpatizált.

Mindszenty bíboros — ilyen körülmények között — nem politikus, nem államférfi, nem közjogi harcok, országgyűlési viták, pártforumok „bajnoka” volt, hanem *bíveiért élő főpásztor*. Lényegében egyetlen feladatot látott el egész életében, amíg csak tehetett, de főként 1944–1948 között, amikor az egész ország lelkipásztorává lett: *szolgált a rábízott hívek lelki üdvösségét, s ennek rendelte alá minden más tevékenységét*. Ez volt a kötelessége, s ha tiszte szerint jár el, akkor nem is tehetett mást.

Ebben az időben az ország háromnegyed része katolikus volt, legalábbis ennek anyakönyvezték; *az ország felnőtt lakosságának mintegy fele templomjáró hívő katolikus volt: több millió ember!* Ők alkották az országot a háború pusztításai után újjáépítő, az ország lakosságának jobb életkörülményeket teremtő „dolgozó nép” derékhadát. Ennek a fél országnyi katolikusnak az érdekeit, jogait védte a bíboros, és vezetésével a püspöki kar: nem egyéni érdekeket, nem törpe kisebbséget képviselt.

Mindszenty bíboros legfőbb főpásztori gondja *bívei hitének őrzése, erősítése, elmélyítése, védelme* volt. 1945-i októberi beköszöntőjében ezt így fogalmazta meg: „Akarok lenni népem lelkiismerete; hivatott ébresztőként kopogtatok lelketek ajtaján; a föltetsző tévelyek ellenében az örök igazságokat közvetíteni népemnek és nemzetemnek.” S ennek legfőbb eszköze a személyes *péllda*, valamint *a buzdítás, a prédikáció, a meggyőzés* volt.

Nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy *szóljon bíveibez*. Az államhatalom a rádióban nem engedte megszólalni; újságként csupán a négyoldalas, szűkös terjedelmű Új Ember állt rendelkezésére. Ezért kereste a lehetőséget az élőszóbeli prédikálásra: *fáradhatatlanul járta az országot*; együtt volt híveivel a püspöki székhelyek, az egyes városok nagy ünnepein, a búcsújáróhelyeken, a zarándoklatokon. Teljesen új magatartás volt ez az ország primásától: elődje alig-alig mozdult ki Esztergomból. A hívek tíz- és százazei vették körül, hallgatták és követték.

1947 elején még sikerült kiadni Budapesten 49 beszédét. A kötet címe: *„Igazság és szeretet”*. Élete mottója is lehetett ez a cím.

Sokak számára volt emlékezetes 1946 májusában százezer férfi máriaremetei zarándoklata. A menet a budai városmajori kistemplomból indult el a bíboros vezetésével *gyalog* Máriaremetére, imádkozva, énekelve. *Személyesen adta a példát* az imára, az önmegtartózkodásra, az engesztelésre.

Mindszenty bíboros ugyanis így látta: 1945 tavasza véget vetett a háborúnak, megszabadultunk az emberiség legszörnyűbb háborújának gyilkos poklából. De egyelőre semmi okunk nincs még a gátlástalan mulatozásra, az önfeledt vidámságra, a hejehujásra. A magyarság — akárcsak a tatárjárás után vagy Mohácsot követően — súlyos, válságos helyzetben van. Jelentős az anyagi kár, nagy a szegénység; még fájdalmasabb az embermilliók pusztulása, tízezrek vannak még hadifogságban, szétszóratásban a világ különböző tájain, szinte mindegyik családból hiányzik valaki. S a háború nyomán felerősödött az erkölcsi válság, és testközelbe került a materialista ateizmus.

Magyarország újjáalakítása *csupán anyagi eszközökkel* nem oldható meg; *elengedhetetlen az erkölcsi felemelkedés*. Ennek eszköze az ima, az engesztelés, az önmegtartózkodás, az áldozatvállalás, tehát tulajdonképpen a komolyan vett vallásos hit. *A katolikus hite szerint élő ember az új társadalom erkölcsi (és anyagi) építésének egyik legfőbb tényezője*.

„Tüztenger kell az egész magyar földre imádságból, hitből, engesztelésből” — hirdette 1946 karácsonyán. Minden hívőt mozgósítani akart hite komolyan vevésére, hite megélésére, hite kifejezésére magatartásában, tevékenységében, munkájában, a tudatosan és nyíltan megvallott élő katolikus hit kibontakoztatására.

A cél: *Magyarország lelki-erkölcsi felemelése*. „A nagy cél eléréséhez hatalmas imádkozó, engesztelő tábor kell. minden életkornak, nemnek; egészségesnek, betegnek; papnak, szerzetesnek összefogása az imádságban és engesztelésben.”

Mindszenty bíboros főpásztorságának kiemelkedő *négy nagy engesztelő ünnepét* fogja majd megörökíteni a 20. század magyar egyháztörténelme, mint az egész országot átpásztázó, nagy pasztorációs hullámokat. Ezek: a fatimai jelenések harmincadik évfordulója 1947 tavaszán; a Boldogasszony Éve 1947. augusztus 15-től 1948. december 9-ig; a Nemzeti Mária Kongresszus 1947 októberében, valamint a budapesti Eucharisztikus Világkongresszus tizedik évfordulója 1948 májusában.

Így buzdította a bíboros 1947 pünkösdjén híveit a *fatimai Mária-jelenések* megünneplésére:

„Május 13-án, fővárosi buzgó híveim hatalmas tömegével imádkozva, együtt emlékezünk a Szikla-kápolnában és környékén arra a jelentős harmincadik évfordulóra, hogy az Úr 1917. éve eme napján a Boldogságos Szűz megmutatta Szeplőtelen Szívét a három romlatlan gyermeknek, hatalmas tömeg imádkozó együttlétében Fatima határában. Szeplőtelen Szívén át engesztelést sürgetett az emberi lelkeknek a kárhozatból való megmentésére... Bekapcsolódtunk mi is az engesztelésbe, hiszen az engesztelésnél alig van érthetőbb és természetesebb valami a hívő lélek előtt.” De: „Akármennyire hatalmas tömeg engesztelt is ott velem alázatosan, bűnbánóan, mégis csak egy része volt az főegyházmegyém hívőszeregének. Márpedig nincs hőbb főpásztori vágyam és óhajom, mint hogy *egész főegyházmegyémet járja át az engesztelés lélek- és országmentő árama és főegyházmegyém — főváros és vidék — legyen az engesztelés gyújtópontja.*”

A Boldogasszony Éve

Már 1947 nyarán elkezdődtek az előkészületek az egész országban, hogy a magyar társadalom méltóképpen ünnepelje meg az *1848-as magyar szabadságharc centenáriumát*. Részt kért az ünnepségekből a magyar katolikus egyház is. Az elmúlt évszázadok szabadságharcaiban mindig ott lobogott a Szűz Máriás zászló a magyar seregek élén, s most, a második világháború utáni új történelmi helyzetben a Magyarok Nagyasszonya, „rég-i nagy pátrónánk” felé irányult a magyar katolikus hívek tekintete. Ezért 1947. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján a magyar püspöki kar és vezetője, a bíboros főpásztor Esztergomban ünnepélyesen meghirdette a *Boldogasszony Évét*, a szabadságharc évfordulójának esztendejére.

„Legyen bár divat manapság az anyagelvűség, a materializmus, mely mindent tagad, ami nem szemmel látható, nem kézzel tapintható, mi — kedves keresztény hívek, magyar testvéreink — *ne szakadjunk el őseink hitétől, a keresztény katolikus tanítástól*, mert ég és föld elmúlnak, földi hatalmak megsemmisülnek, világnézetek elfakulnak, de Krisztus igéi el nem múlnak, a sziklára épült Anyaszentegyház nem inog meg” — hangoztatta a prímás.

Világos programot állított hívei elé: „Arra hívünk fel benneteket, hogy mint őseink tették, töretlen bizalommal helyezzük sorsunkat Isten kezébe a Szűzanya által. Ezért az 1947/48-as év, párhuzamban a 48-as centenáriummal, Boldogasszony Éve lesz. Jelszava: *vissza a Nagyasszonyhoz, vissza a magyarság ősi életforrásaiboz!* Valljuk ismét őt királynőnknek, hogy kezébe vehesse sorsunk intézését; valljuk meg hűtlenségünket, hogy visszatéríthessen az Isten felé vezető útra; valljuk magunkat nemzetének, hogy éreztethesse velünk hatalmát és jóságát!”

De ez az év nem csupán a külső ünnepelés éve lesz. „Baj volna, ha csak ajakkal dicsérmők Istent. Belső, *lélekben való átalakulásunk a fontosabb*, sőt minden külső ünnepnek is

éppen az a célja, hogy a lélekre hasson. Ez a Boldogasszonynak szentelt esztendő is csak akkor éri el a célját, ha a magyarság lélekben is újra Mária nemzetévé lesz.”

A teendők: Krisztus törvényei alapján *újuljon meg az egyén élete; újuljon meg a magyar családok élete; újuljon meg az ország közösségi-társadalmi élete* is hitvalló világiak által; legyen tudatos és nyílt keresztény mindenki abban a kisebb-nagyobb közösségben, munkahelyen, társaságban, „ahol szava van”.

1947. augusztus 15-én megindult a Boldogasszony Évének *országos ima- és engesztelés-folyama*. Mi volt a program? Tiszta hazaszeretet, szívből fakadó egyházhűség, ezektől irányított önzetlen keresztény nemzetépítő-társadalomfejlesztő munka; mélyreható lelki-erkölcsi megújulás, emberhez illő és méltó életforma kialakítása, szoros kapcsolatba fonódva a természetfölöttivel.

A hívek százezrei gyűltek össze a következő másfél év alatt (összesen mintegy négy és fél millióan!), kérve Szűz Mária égi oltalmát, elkötelezve magukat hitük és magyarságuk mellett egy új, tökéletesebb magyar társadalom építésére.

S a bíboros prédikált, hirdette a hiteles katolikus tanítást, egy *sajátos magyar történeti közegbe ötvözve a bagyományos katolikus hitelveket*, a mély, bensőséges, fiúi Mária-tiszteletet szétsugározva.

Nagy lelki élmény ezeket a beszédeket ma végigelmélni. Az Új Ember annak idején részletesen és hitelesen beszámolt tartalmukról. S meglepő felfedezést tehet ezeket az 1947-ben, 1948-ban elhangzott beszédeket kézbe vevő mai olvasó: II. János Pál pápa napjainkban ugyanezeket a gondolatokat hirdeti — ugyanazokkal a konklúziókkal! — világszerte elmondott prédikációiban.

A Boldogasszony Éve a 20. századi magyar egyháztörténelem egyik legkiemelkedőbb eseménye volt: másfél év alatt milliók vették körül a bíborost és püspöktársait, hallgatták és kövezték szavukat. Ez *nem politikai tüntetés* volt, *nem erődemonstráció*, hanem száz- és százezer együtt imádkozó ember: *az imádkozó magyar egyház*. Ezért a magyar egyházért, ezért az ötmillió emberért, hitükért, magyarságukért, evilági boldogulásukért és örök üdvösségükért tevékenykedett ez a lelkipásztor-főpap.

Beszéljünk ám a politikus Mindszentyről is, de még többet kellene írni a főpap-lelkipásztor Mindszentyről, *igazi arcát* csakis így ismerhetjük meg.

Maga a bíboros így számolt be 1948. augusztus 15-re írt körlevelében erről a számára oly kedves, szívéből fakadt Boldogasszony Évéről:

„Népünknek közel ezer év alatt annyi fergeteg és zimankó közepette, Szent István, Szent László, Nagy Lajos, Hunyadi János, Zrínyi Miklós és Esterházy nádor idejében sok alkalma nyílt a katolikus hit melletti tanúságtevésre. De 1948 hitvallása minden eddiginél kiemelkedőbb és történelmibb. A szent király szülőföldjén és keresztelő helyén kigöngyölt fehér zászlót — ősi magyar címer egyik oldalon, Szűz Mária a másikon — meghordoztuk ebben az évben e szűkre szorított országban. Csongrád, Szombathely, Eger, Sátoraljaújhely, Gyula, Törökszentmiklós, Makó, Máriagyűd, Baja stb. ennek az országos zászlóbontásnak a kiemelkedő állomáshelyei. Az országos ünnepek magasra csapó lángját átvették az összes egyházmegye és azok ünnepei a jelentősebb pontokon — Balassagyarmat, Vasvár, Debrecen, Mátészalka, Jászapáti stb. — messze vidékek tömegeit vonzották és forrasztották egybe. Katolikus nagygyűlés helyett is Mária-kongresszust rendeztünk a fővárosban. Lehetetlen meghatottság nélkül lélekben átsuhan-ni ezeken a csodálatosan szép és mélyenszántó ünnepeken” — emlékezik vissza az átélt napokra.

„Az idők járásától, megpróbáltatásoktól összeszorult magyar szív égi Édesanyánk és a magyar történelem szellemének érintésére kitágult, minden várakozást messze felül-múlóan fölségesen megáradt, mint valami nagy, királyi folyam. Egyesek félelmetesen

nagynak találták. Nem csoda! Benne sodródott *nemcsak a katolikusok, de szinte a nemzet egésze*: a magyar falvak megszentelt múltból élő, hithű népe és a főváros veritékező munkássága a Golgota téren és minden társadalmi osztály. Érettebb korúak és üde, lelkes ifjúságunk, Mária népének a reménye.”

De nem a résztvevők nagy, eddig soha nem látott tömege volt a lényeg, hanem *mély hitük*. „A minden eddigit felülmúló, hatalmas megmozdulás, az 50—100—200 ezer ember együtt magában nem volna még elég. Egyszeri, még oly nagy felsorakozás is lehetne a magyaroknál nem ritka szalmaláng. De hitükért nagy áldozatok árán, gyalogosan megtett nagy távolságok, új keletű akadályok egész sorozatán át jöttek össze. Minden résztvevő ott érzett maga körül többeket, testetlen lelkeket, akik röptek volna, de a szárnyaik annyi mindentől ólomsúly-nehezék lettek aznapra. A testi fáradtságtól elcsigázottak egész éjszakát betöltő buzgó imádsága, éneke, virrasztása népünk énjének fölséges megnyilatkozása volt, a magyar ég alatt jelentkező bűnök ellenében. Ezért áld meg majd minket az Úr.”

A Boldogasszony Éve ünnepségei 1947. augusztus 15-től 1948 késő őszéig tartottak. Ünnepélyes bezárása — már súlyos egyházellenes támadások hullámverésében — 1948. december 8-án történt.

Értékek, jogok védelmezője

Mindszenty bíboros lelkipásztor-főpap volt. Alapvető feladatának a rábízott hívek hitének elmélyítését, védelmét, őrzését tartotta. De ebből az alapvető főpásztori feladathól forrásozott másik kötelessége is: *védte az örökségül kapott keresztény kulturális-szellemi értékeket*.

Ezért állt ki — a pártállam egyre brutálisabbá váló támadásainak közepette — rendíthetetlen hittel és szilárdsággal a katolikus iskolák mellett. Mint köztudott: a katolikus egyház ekkor mintegy 200 óvodát, háromezer általános és népiskolát, 200 középiskolát, valamint több mint száz különféle nevelőintézetet vezetett, tartott fenn. A magas szintű keresztény műveltség otthonai, a katolikus nevelés-oktatás megbízható műhelyei voltak ezek a katolikus intézmények. A sztálinista államhatalom éppen azért kívánta elvenni, hogy a materialista—ateista nevelés színterévé tegye őket.

Mindszenty bíboros az *egész magyar társadalom számára* kívánta megőrizni a keresztény kultúra e sok száz esztendő, megbízható bázisait. A *veszélybe került keresztény kulturális-szellemi értékek védelmezője* volt a materialista—ateista kultúrpolitikával szemben.

Az emberi jogok bátor védelmezőjeként szállt szembe a diktatórikus hatalommal. Ezen belül csupán a vallásszabadság, a lelkiismereti szabadság témakörének egyetlen vonatkozását említjük.

Az egyeduralomra törő politikai erők — a szovjet példát követve — már 1945-től kezdve *tudatosan igyekeztek kiszorítani az egyházat a közéletből*. A katolikus felnőtt és ifjúsági egyesületek felét már a háború után közvetlenül megszüntették, másik felét 1946 júliusában. A cserkészmozgalmat átalakították, hogy azután beolvassák az úttörőszervezetbe. Semmiféle katolikus jellegű közéleti lapra, újságra engedélyt nem adtak, jöllehet mindez — egyesületek, sajtó — szükséges lett volna a funkcióképes egyház működéséhez. Rágalmak sorozata zúdult a papokra, püspökökre, a katolikus iskolákra, nevelőintézetekre, a katolikus világi vezetőkre; rágalmazták a hitoktatást, gúnyolták a hitet, a pápát. A taktika: beszorítani az egyházat a templomba, másrészt engedelmessé szelídíteni, hogy az egyház készséggel kiszolgálja a proletárdiktatúra államát.

Egyetlen példa: *a katolikus ifjúsági egyesületek sorsa*. Az Új Ember 1945. szeptember 30-án cikket írt: „baloldali ifjúsági egyeduralomra” törnek bizonyos politikai erők. „Az állam felelős vezetőinek jogsértést és rendbontást kell látniuk a katolikus ifjúsági mozgalmak ellen intézett támadásban. *Jogsértést*, mert a demokratikus szabadságot el akarja venni az ország legnagyobb ifjúsági tömbjétől. De *rendbontást* is, hiszen a meggyőződése szerint csoportosult ifjúságot *természetes* (nem erőszakolt, hanem sajátos differenciáltsággal adott) *egységében* megtépdési, egymással szembeállítja.”

Figyelmezteti a cikkíró az illetékeseket: „A felelős vezetőknek észre kell venniük, hogy ez a magatartás lényegében *demokráciaellenes*, hiszen egyeduralomra való törekvés demokratikusan berendezett államban ellentmondás. Sőt nem más, mint *a totális életrend előkészítése* a következő generáció számára. Vagy ide akarunk megint visszamenni?” — utalt a szerző a letűnt hitleri totális államformációra.

Mindszenty bíboros érseksége első percéből kezdve teljes erejével küzdött a katolikus felnőtt és ifjúsági egyesületek újraengedélyezéséért.

A Nemzeti Mária Kongresszus keretében 1947. október 4-én tartották az *ifjúsági nagygyűlést* a budapesti Szent István Bazilika előtt mintegy 150 000 fiatal részvételével. Az Új Ember így számolt be erről: „A szombaton tartott ifjúsági ülés kifejezte a katolikus millióknak azt az akarátát, hogy legalább ugyanúgy lehessenek ifjúsági szervezeteik és ifjúsági lapjaik, mint ahogyan a pártoknak vannak. A szabadságharc centenáris évének és ünnepeinek küszöbén a magyar katolikus ifjúságnak ezek a követelései jelentik 48 ifjúságának nagy hagyományát.”

A vallásszabadságba beletartozik a *katolikus sajtó szabadsága* is. Ezt az államhatalom mindvégig megtagadta. Mindszenty bíboros határozottan követelte ezt, kitartóan küzdött érte.

A lelkiismereti szabadság, a vallásszabadság, az egyesülési jog, a sajtószabadság — a katolikus egyház tagjain túlterjedő, *az egész magyar társadalom számára alapvető* — jogáért küzdött tehát az ezeket megtagadó Rákosi-diktatúrával szemben Mindszenty bíboros.

De ugyancsak az egész magyarság érdekeiért emelte fel szavát — mint híveinek emberi sorsát szíven viselő lelkipásztor-főpap —, amikor *a szomszédos országokban élő magyarság jogfosztottsága, a magyarok, szlovákok, svábok áttelepítésének embertelensége miatt a nemzetiségi jog súlyos megsértését* kiáltotta világgá.

1946. december 21-én tette közzé a bíboros a magyar katolikusok kiáltványát a felvidéki magyarok tízezreinek Csehországba való deportálása ellen. Milyen keserves az a szöveg, amelyet 1946. karácsonyi körlevelében felolvastak:

„Frissében állnak előttünk a felvidéki események — írta —, amelyek során a legősibb magyar települések, csallóközi magyar falvak szintiszta magyar lakosságát fegyveres csendőrök, katonák közmunkára-kiírás ürügyével körülzárlják. Külön a férfiakat, külön a nőket, külön a gyermekeket elszállítják Kolín, Pilsen, Prága stb. vidékére. Az ősök és a maguk verejtékes szorgalmából szerzett szép vagyonukból engedélyezett némi cőkmókkal hajítják, szállítják őket... Elvész templomuk, iskolájuk, családi házuk, temetőjük, amelyekhez ezeréves drága emlékek fűződnek. Szobrok, emléktáblák válnak a gyűlölet és rombolás nyomán romhalmazzá. Embertelenség üli embertestvéreken diadalát, akkor, amikor a béketárgyalás Párizsban a kiűzésnek ellentmondott és államközi tárgyalást rendelt...”

Érdekükben ekkor szinte csak a primás hallatta hangját, csak ő állt ki a kisebbségi magyarok deportálása ellen. Lelkipásztor-főpap volt, éppen ezért védelmezte a minden embert megillető emberi jogokat a diktatúrával, *mindenfajta diktatúrával* szemben.

Végkifejlet

1948 őszén már *magasra csaptak az egyházellenes támadások* a püspöki kar és vezetője körül. 1948. november 3-án a püspöki kar deklarációt tett közzé.

„A Magyar Püspöki Kar a Boldogasszony Éve befejezésének közeledtével Isten iránt érzett nagy hálával tekint vissza azokra a kegyelmekre, amelyek ez időben oly bőségesen áradnak ki magyar népünkre. Az *élő hit, Magyarország Pátrónájába vetett bizalom, Anyaszentegyházunkhoz való bűség, országépítő munkakedv és egymás iránt érzett szeretet és összetartás megerősödése* kísérte az ország mindegyik részében Boldogasszony búcsújárását. Ennek megindítása és állandó erőben tartása történeti érdeme Bíboros Hercegprímásunknak, aki erős hittel, lángoló szeretettel és nem csüggedő buzgósággal hirdette népének az igazságot és az élet ígétit.”

Ekkortájt az állami és párt-hatóságok, a különféle szervezetek által szított s az egész országot elárasztó gyűlöletheadjárát jelezte: a diktatórikus hatalom birtokába jutott politikai erők már a leghrutálisabb eszközöktől sem riadnak vissza, hogy a bíborost „eltávolítsák” a magyar katolikus egyház éléről. 1948. november 18-i körlevelében Mindszenty bíboros utalt az ellene indított hajszára: „Hetek óta azonos határozatokat hoznak ellenem... Elítélik az 1947–48-as években rendezett Mária-napokon az általam szított ellenforradalmat- és -népellenességet-. Követelik e -káros tevékenység- megakadályozását.”

De határozottan visszautasította e vádakát: „A Boldogasszony Éve keretében megrendezett Mária-napok célja a hagyományos magyar Mária-tisztelet elmélyítése és a vallásos öntudat erősítése. Soha olyan kérdés, amely merőben politikai, szóba nem került a Mária-napokon. Ellenben hirdettük ott a Mária-erények és Mária-tisztelet mellett a *tízparancsot, az emberi méltóságot, a szeretetet, igazságot.*”

Úgy látja: „A kitűzött célt a Mária-napok elérték. Az ítélelhozatalra hivatott magyar püspöki kar november 3-án köszönő iratban ezt megállapítja. A Mária-napokkal kapcsolatos támadásokkal szemben azonosította magát velem.”

Emellett a legnépesebb tanúsereget hívja bizonyosságnak: „Ugyanezt tanúsítják *az ország közvéleményét jelentő azok a milliók, akiknek hősiezen áldozatos kitartásával szemben — az alkalmazókat mélyen lealacsonyító, a demokratikus törvényekben biztosított vallásszabadsággal össze nem egyeztethető — annyi eszközt kellett igénybe venni és mégis sikertelenül.*”

Szinte tragikomikus, hogy határozatban ítélték el őt a sopronkőhidai fogház fegyőrei is: „Annak a kőhidai fogháznak falai közül küldenek hangos üzenetet, amelynek Bajcsy-Zsilinszky Endrével egyidejűleg 26 papommal foglya voltam. Ezt talán tudhatnák azok is, akik nem ott vagy egyáltalán sehol sem voltak akkor fogságban...”

S ami az őt elítélő, kicsikart üzemi, hivatali, iskolai határozatokat illeti: „A demokrácia szólásszabadsága úgy jelentkezik ezekben, hogy *ellentmondás kizárva*; és ha — mint felemelő példák mutatják — mégis van ellentmondás, akkor a demokrácia biztosította kritika *elbocsátást* vagy más hasonló beavatkozást von maga után.” Mélyen együttérez a diktatúra e szerencsétlen áldozataival.

Szilárd *erkölcsi magaslatról* nézi ellenfeleit: „Ám nyugodtan nézem a mesterségesen felkorbácsolt hullámokat. Azon a helyen, ahol nem pártok, de az Apostoli Szentszék kegyéből és bizalmából őrt állok, a tájékozó hullámok nem szokatlanok, a történelem változatos. Két elődöm a harctéren esett el, kettőt összes javaitól megfosztottak. Vitéz Jánost fogságba vetették. Pázmányt, a legnagyobbat, száműzték. Károly Ambrus a betegek gondozása közepette a pusztító ragály áldozata lett. Elődeim közül azonban senki sem állott ennyire eszközök híjával, mint én. Annyi célzatosan szőtt, százszor megcáfolt, de konokul tovább hirdetett valótlanosság nem tájékozott mind a 78 elődöm körül együttvéve sem, mint körülöttem.”

Krisztus példáját követi ellenségeivel szemben: „Nem vádolom vádlóimat. Imádkozom az igazság és szeretet világáért; azokért is, akik Mesterem szava szerint nem tudják, mit cselekszenek. Szívből megbocsátok nekik.”

S márványba kívánczó drámai szavak: „Állok Istenért, egyházért, bazáért, mert ezt a kötelességet rója rám a nagyvilágon legárvább népem történelmi szolgálata. Nemzetem szenvedése mellett a magam sorsa nem fontos.”

1948 karácsonyán az esztergomi Bazilikában tartott ünnepi szentmise homíliájában szokatlanul bensőséges és megindult hangon fordult híveihez. Többek között ezeket mondta: „Ma karácsony van. Ha Urunk megengedi, holnap Szent István első vértanút ünnepeljük. Ő *bittel és kegyelemmel teljes férfiú* volt, akit az Úr adott a kezdődő jeruzsálemi egyháznak.”

Sohasem hiábavaló a *vértanú* áldozata — figyelmeztet. „Édeseim, jól jegyezzétek meg, hogy a szentet, a vértanút mindig az Isten adja az emberek iránti jóságából, hogy szeresse, szolgálja, tanítsa őket. Ellentmondásnak látszik, de valójában az a nép áldott, amelynek vértanúi vannak... Ne feledjétek el szavam: van vértanúság vérontás nélkül is. *Hittel és kegyelemmel teljes igaz emberekről* beszélek. Azokról, akiket testükben kegyetlenül, embertelenül kínoznak, vagy akiknek egyéniségét és személyiségét erőszakosan összetörik és mesterségesen megváltoztatják. Azokról, akiket emberi méltóságuktól megfosztanak. Bár vérüket nem ontották, ezek is mind vértanúk.”

S a zárószavak, utolsó szavai híveihez: „Boldog szent karácsonyt kívánok nektek. Szent Fiával áldjon meg minket a Boldogságos Szűz Mária. És mivel nem tudjuk, hogy mit hoz a holnap, kívánom, hogy az Úr legyen veletek az új évben!”

És — tudjuk — másnap jöttek a pribékek, és megkezdődött a híboros megtöretése, megcsúfolása, megalázása. De a tisztán látók előtt ma már világos: „*bittel és kegyelemmel teljes igaz ember*” volt, hűséges *lelkipásztor-főpap*.

TÖRÖK JÓZSEF

Historia est ancilla potestatis

A *Századok* Repertóriumának rövid bevezetése fölöttébb szemérmesen így fogalmaz: „A következő (ti. az 1948. évi, de 1949-ben megjelent) kötet már a marxista történettudomány célkitűzéseit tükrözi”. Ez utalhat arra a módszertani, szemléletbeli változásra, amely a társadalmi-gazdasági tényezők-összefüggések elmélyült vizsgálatával hathatósan segíti a múlt jobb megismerését. Ám ezután a bevezetés a Történettudományi Társaság elnökének székfoglalójából idéz: „Magasra emeljük azt a történet szemléletet, amely kulcsot ad ahhoz, hogy a múlt eseményeit hűen feltárva, előbbre vigyük a jelen problémáinak megoldását is.” Ez a kijelentés a „jelen problémáinak” emlegetésével az olvasóban elhinti a gyanú magvát, hogy néminemű hasznosság is rejtőzik a megoldás mögött. Egyrészt arra indít, hogy az olvasó saját maga is felüsse a „Századok” szóban forgó évfolyamának 420 oldalas kötetét; másrészt felidézi azt a szállóigévé vált meghatározást, miszerint „a történetírás birtokper”.

„Nomina sunt odiosa” — a szerzők nevei a következőkben nem említetnek. A kérdéses kötet első 18 oldala a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén elhangzott elnöki székfoglaló előadásának szövegét tartalmazza. Tehát tisztújítás volt a Történelmi Társulat, valamint ennek közlönye, a *Századok* élén. Tisztújítás vagy tisztogatás? Inkább ez utóbbi, mert a társadalomtudományok terén a kinyilatkoztató hangnem rendszerint azok sajátja, akik nagyon is konkrét erőket éreznek maguk mögött. „Tudjuk, hogy a hivatalos történetírás mindig és mindenütt az uralmon levő osztály féltve őrzött monopóliuma” — hangzik a szózat, ezért „az egész Történelmi Társulatnak nem egy tekintetben és éppen a legfontosabb kérdésekben előről kell kezdeni a munkát”. Odakint az utcákon ekkortájt már „Munka hadának a lépte dobog”-ott, s ettől a múlt kutatása sem maradhatott el.

Négy évtized múltán még világosabb, mennyire igaz a közhely, miszerint a cseppben ott van az egész tenger; néhány tanulmányban az egész kor- vagy kőrtörténet. A kutatások témáját látszólag az 1848-as, „polgári”-nak minősített forradalom centenáriuma határozta meg. Azért látszólag, mert a témaválasztást ugyan befolyásolta, de a témák földolgozása a célkitűzésnek megfelelően gyökeresen új szempontok szerint történt, s az eredmény öntörvényűségnek örvendett. Az elnöki programbeszéd iránymutatásából elegendő idézni a következő, mintaértékű részletet: „A munkásosztály történelemszemléletének, a történelmi materializmusnak érvényesülésével a történelem nemcsak *objektív* tudománnyá, hanem a legnagyobb mértékben *optimista* tudománnyá is válik. Mindenfajta idealista történelemfelfogással ellentétben a materialista történelemszemléletnek az a roppant érdeme van, hogy a kizsákmányolásnak nemcsak felfedezte az okait, hanem feltárta megszüntetésének előfeltételeit is.”

Ez a tétel, különösen a „megszüntetés előfeltételeinek feltárása” olyannyira igaznak bizonyult, hogy a „feltárás” hatékonyan kezdett működni és részt vállalt a „megszüntetés”, vagyis a felszámolás funkciójában. Az első, gazdaságtörténeti jellegű tanulmány az 1848 előtti, eredeti tökefelhalmozást vizsgálta hangsúlyozottan humanista hangvétellel: „a nincstelen, kisajátított tömegek zöme nem tud se élni, se halni”. A töke állami tulajdonba vétele idején e választás nem vélhető esetlegesnek. Ehhez kapcsolódik a magyar céhrendszer vizsgálata az 1836. évi pesti cipészlegény-mozgalmon keresztül. Vagyis a magánkézen felhalmozódott töke által okozott nehézségek vizsgálata során első helyen szerepel a munkásosztály elődje, az iparos réteg. Ha szó esik a társadalom legforradalmibb rétegeiről, akkor a szövetséges osztály, a parasztság tanulmányozása sem maradhat el: „Parasztságunk és az első magyar polgári forradalom nemesi vezetése” már címével is osztályellentéteket sejtet. Az utcák falain ekkortájt már megjelentek a harsogó színű, szocreál plakátok, melyeken mosolygó arcú munkások és parasztok paroláztak, előre örülve a begyűjtési rendszernek.

A történetírás objektumaként jelen van a nép, de lehet nép vezér nélkül? A „honvédelmi bizottmány” alkalmas téma arra, hogy a találékony történetírás fölvezesse a vezért: A bizottmány „sorsa kezdettől fogva mindvégig a legszorosabban kapcsolódott Kossuth személyéhez. Kossuth hívta életre és szervezte meg a szabadságharc kormányává. Az állami önállóságért, a teljes függetlenségért vívott küzdelemnek lett Kossuth vezetésével irányítója, mint a magyar állam első kormánya, amely a végrehajtó hatalmat egyedül a nép által megválasztott nemzetgyűlés megbízásából gyakorolta.” A fennkölt sorok már elővételezik augusztus 20-át, amikor az ország első ízben ünnepelte az alkotmány és az új kenyér ünnepét. Van tehát szövetséges osztályokból álló nép, van vezér és vannak barátok, közel, a szomszédban. Természetesen ez utóbbi is igényel némi eszmei megalapozást, s erre kitűnő a „Kommunista Kiáltvány” centenáriumának ünneplése, hiszen a kiáltvány „sorsa a legszorosabban összefügg a proletariátus forradalmi mozgalmának sorsával”. A barátok — szomszéd népek szintén a fejlődés útját járták már száz esztendővel ezelőtt is. A

tanulmánycímek önmagukért beszélnek: „A szlovák nemzeti mozgalom a forradalom előtt”; „A prágai szláv kongresszus centenáriuma”; „A magyar–román szövetség kérdése 1848-ban”. Ezek összegzése az 1849-es és 1868-as nemzetiségi törvények összevetésekor történik meg emelkedett hangnemben: „1849 igazi öröksége nem a testvérharc..., hanem a megegyezésre, összefogásra irányuló törekvések.”

Az optimista hangvétel a múlt és a jelen küzdelmeit nem leplezheti, s a „Közlemények” forrásközlő rovata rámutat, hol kell 1848-ban az ellenséget keresni: „Hám János hercegprímás hazaárulóvá nyilvánításának előzményei” a dokumentumgyűjtemény címe. S ha ez valakinek nem elegendő, a történész készségesen összefoglalja a lényeget: „Ezek az okmányok három kérdést tisztáznak:

Először: egész sor eddig ismeretlen körülmény feltárásával az eddigénél sokkal részletesebb és konkrétabb képet nyújtanak Hám János akkori magyar hercegprímásnak a szabadságharc és a forradalom megbuktatására irányuló tevékenységéről.

Másodszor: tisztázzák, hogy mikor és hogyan jutott a Debrecenben székelő kormánynak tudomására, hogy a császári csapatok által megszállt területen maradt püspökök és maga a hercegprímás az ellenséghez csatlakozott; milyen bizonyítékok birtokában szánta rá magát megtorló intézkedések fogantatására.

Harmadszor: nyilvánvalóvá válik Kossuth Lajos kormányzónak közvetlen kezdeményező szerepe abban, hogy a nemzeti kormány nem hagyta megtorlás nélkül Hám János hercegprímásnak és a többi nemzetellenes egyházfőnek nyilvánuló hazaárulását, hanem őket a nemzet színe előtt megbélyegezte és erélyes büntető intézkedéseket fogantatott velük szemben. Ez utóbbi tény szervesen beilleszkedik ennek a nagy magyar államférfiúnak a politikai arcképébe, akinek ezidőben kifejtett fáradhatatlan tevékenysége és erélye döntő szerepet játszott a magyar szabadságharc 1849 tavaszán elért nagy sikereinek előidézésében. Ugyanakkor megadja a kulcsát annak a gyűlöletnek, amelyet a hivatalos klérus száz év óta nem szűnt meg irányában táplálni és amit többnyire nem tudott, sőt nem is mindig igyekezett leplezni.”

Milyen jó, hogy volt egy Kossuth, aki leleplezte a hazaáruló főpapot — sóhajt fel megnyugodtan az olvasó. De mi ennek az aktualitása? — merülhetett föl negyven évvel ezelőtt a kérdés. Elegendő felütni a Társadalmi Szemle kortárs évfolyamát, s kiderül, miért fontos ennek ismerete. „Kossuth Lajos óta nincs még egy politikus a magyar történelemben, aki szabadságért küzdő népünk nemzeti érzéseinek méltóbb szószólója, s őszintébb és igazabb képviselője lenne, mint a munkásosztály vezetőszerepének, a proletár internacionalizmusnak és a ... val való testvéri együttműködésnek legkövetkezetesebb képviselője, ... hű magyar tanítványa: ...”. S amikor a vallásos tömegeknél történt „frontáttörés” került taglalásra, akkor „a parasztok, nők, ifjak mellénk állása azzal egyértelmű, hogy a vallásos dolgozó tömegek is felsorakoztak a demokrácia mellett. Mindszenty úgyné keresztül megismerték az egyházi reakció igaz szándékát és arcát. Kitépték magukat abból a rájuk kényszerített hazug dilemmából, hogy a vallás vagy a demokrácia között kell választaniok.”

Felesleges újabb idézeteket sorakoztatni. A párhuzamok: a „hazaáruló” Hám János és a bebörtönzött Mindszenty József; valamint a forradalmár, bölcs politikus Kossuth Lajos és „népünk” ügyeletes „szeretett vezére” önmagukért szólnak. A törénetírást napi politikai célok szolgálatába állították. A „historia”, amely egykoron „magistra vitae” volt, ettől kezdve számos közreműködő révén „ancilla potestatis”, azaz a hatalom szolgálója, sőt kiszolgálója lett hosszú időre. A birtokperből (aminek a történetírást tartották) sima út vezetett a bűnvádi eljárás, büntetőper felé, ahol a felperes—alperes helyébe vádló—vádlott lépett, s védőnek csupán a kérlelhetetlenül múltó idő maradt.

Idegen nyelvű magyar írók

Amiről szó lesz az itt következőkben, nemcsak kemény és kerek fából vaskarika: a nyugati magyar irodalom egyik leghasznosabb nyitása, és mint ilyen, természetesen említésre se kerül irodalmunk történeteiben. Pedig gondoljuk csak meg, miközben nyelvünk társtalanságán, a nagyvilág közönyén keseregünk, irodalmunknak — Bessenyeieék óta — immár két évszázada most van először idegen nyelveken megszólalni tudó, tehát mondandónk eredményes továbbítására képes részlege.

Bennem még egy olyan homályos gyanú is él, hogy magányossá és meg nem értetté is csak akkor váltunk, amikor megszűnt a latinnal, majd a némettel kombinált irodalmi kétnyelvűség. A romantika csak tudatosította bennünk ezt az állapotot.

Alapállásunk pedig azóta is romantikus. A magára valamit adó magyar író ma sem tud megszólalni idegen nyelveken. Aki megkísérel, gyanús. Ha pedig sikerül a kísérlet, akkor a nyelvet váltót szigorúan és megfellebbezhetetlenül leírja állagából a magyar irodalom. Mindmáig elfogadunk fáklyának, szellemi példaképnek olyanokat, akik nyelvismeret híján nem tudnak tájékozódni a világban, és fordítva, szószólóinkként is hasznavehetetlenek.

A nyugati magyar széppróza antológiájának hiába nyertem meg Koestler Arturt és Mikes Györgyöt: a kiadó lektori bizottsága könyörtelenül kihúzta e „javarészt idegen nyelveken író” renegátokat. Így dőlt dugába prózánk francia antológiája: a kiadó visszalépett, amikor nem találta a magyar eredetiben a Nyugaton is ismert és elismert Dormándi Lászlót, Koestlert és Mikést.

Irodalomtörténeteink ha megemlítik is őket, csak azért teszik, hogy utána azonnal veszteséglistára tegyék éppen azokat, akiknek legtöbbet köszönhetne hírünk a világban. Anélkül, hogy megvizsgálnánk: miben is áll a nyelvváltás vagy a kétnyelvűség. Hogy lehetséges-e egyáltalán, és ha igen, mi belőle a tanulság, a haszon? Pedig hát, amíg így kitessékelyük irodalmunkból azokat, akik megtanultak szólni a világhoz, nem panaszkodhatunk, ha ismeretlen marad a magyar irodalom.

Az 1956 óta Nyugaton élő költőkről szóló tanulmányában Czigány Lóránt felsorolja e nemzedék közös vonásait. Gyökértelenség, büntudat jellemzi őket, a kívülrekesztettség érzése. Az értékrend felbomlása, nyelvi elbizonytalanodás, nosztalgia.

A felsoroltak, közvetlenül vagy közvetve, egy pofon egyszerű ténnyel kapcsolatosak: idegen nyelvi közegben, olvasó, kiadó nélkül, magyarul írni — örület. Az 1956-os nemzedék költői hiába tanulták meg a világnyelveket, nem használják őket. Czigány Lóránt körképéhez tehát hozzátoldhatjuk: költőink következetesen egynyelvűek.

Ez a magatartás a nyugati magyar irodalomban egyáltalán nem tipikus. Azok, akik — mint a nem ötvenhatos Major Zala Lajos vagy a prózaíró Nagy Pál — nem tartoznak az ötvenhatos nemzedék költőihöz, megkísérelték idegen nyelven is művészi formába önteni mondanivalójukat. Más szóval: lelki egyensúlyuk és emberi méltóságuk érdekében megpróbáltak gyökeret eresztetni a francia, az angol, a német irodalomban, a fogyó emlékek, az elbizonytalanodó anyanyelv helyébe új, vérbő valóságot találni, ha lehet.

Mit jelent ez a gyakorlatban? Az anyanyelv, az óhaza megtagadását? Mint látni fogjuk, ilyesmire alig nyújt példát a nyugati magyar irodalom. Akkor hát mit? Tudom, nehéz lenne bárkit is meggyőzni arról, hogy idegen nyelven is lehet magyar író valaki. Gondolkozzunk el mégis! A latin-amerikai irodalom klasszikusai közül Güiraldes, José María de Heredia,

Huidobro, más tájakról Tzara, Ivan Goll, Marinetti — franciául írták műveiket. Mégis argentin, kubai, chilei, illetve román, német vagy olasz írók. Groteszk lenne az ír Beckettet, a spanyol Arrabalt, a román Ionescót francia írónak nevezni, pedig mindhárman franciául írták meg életműüket.

A dolog tehát korántsem egyszerű. A nyelvváltás néha annyira kézenfekvő, hogy már már elkerülhetetlen. Jó példa rá az avantgarde története.

Az avantgarde hajlamát a nyelvváltásra a mozgalom nemzetköziségével, nemzeti irodalmak felettségével magyarázzák. A múlt, a szellemi örökség elvetése — ez az első számú avantgarde követelmény — is sokkal könnyebben megvalósítható, ha az író a múlt gondolati patronjaival együtt elveti azok hordozóját is, az anyanyelvet.

Idegen nyelven könnyebb a szabad gondolatársítás, az automatikus írás, az avantgarde megannyi technikai fogása. Az idegen nyelv felszabadító hatású, mert szavai nem cipelnek elválaszthatatlan tartalmat, nem idézik fel a beidegződéseket, gondolatársításokat vagy nyelvi fordulatokat. Idegen nyelvet könnyebb felforgatni, az avantgarde kísérleteiben a kényes, megingathatatlan nyelvérzék az író munkáját nemhogy könnyítené — megnehezíti.

Mindez nem megvetendő előny. Azok, akik engednek a kísértésnek, nem válnak francia íróvá: hiszen éppen azért használják a franciát, mert — nem érzik. Sőt: maguk a radikális nyelvváltók is — az esetek jelentős részében és titokban — fordítanak. De lássuk a magyar nyelvű és az idegen nyelvű írás közötti félmegoldások hosszú sorát!

Van, aki magyarul írja a szépirodalmat, és csak a tanulmányokat, az értekező prózát idegen nyelveken. Erre rákényszerülnek mindazok, akik részt vesznek a befogadó országok szellemi életében. Az, hogy kenyérkereső munkájuk kényszeríti-e őket, vagy a tájékozódás és a tájékoztatás kényszere, most lényegtelen.

Mások nem műfaj, hanem tárgykörök szerint csoportosítanak: magyarul írják a magyar, idegen nyelven az idegen valósággal összefüggő élményeiket. Ezek megkerülik a nehézségeket, nem vállalják a közvetítő szerepét, megismertetni az idegennel az őhazát és az őhazával az idegent. Átmeneti megoldásról van szó tehát, amely gyakran skizofréniához, és elkerülhetetlenül írói beszűküléshez vezet.

Ismét mások látszólag teljesen átálltak a német, az angol nyelvű írásra, és már csak nosztalgikus pillanataikban használják anyanyelvüket. Van olyan is, aki idővel végérvényesen visszatér a magyar nyelvű íráshoz, vagy mert elérte, amit akart: bizonyított, vagy mert letett róla, hogy engedelmes eszközévé és anyagává szelídítse az idegent.

A legáltalánosabb azonban az az írói magatartás, amely el sem távolodott az anyanyelvtől, inkább keserves munkával lefordítja vagy újraírja a magyar eredetiket. Igaz, hogy erről a legnehezebb, legigényesebb módszerről beszélnek a legkevesebben. Szégyen lenne a kétnyelvűség komisz kényszere? Külföldi kiadók nem szívesen közölnek fordításokat: nyomós, szentimentális érvük, hogy az író — idegen létére — lám, franciául vagy németül írja műveit. Másrészt, az író maga tudja, hogy fordítása vagy újraírása nem nélkülözheti a legszigorúbb korrektúrát. Csak így lehet a francia, német nyelvű írásokból — francia, német irodalom. És ki látná be lázongás nélkül, hogy művei sorsa nem rajta áll, hanem — a korrektoron?

A módszer nehézségeiről naivitás lenne azt képzelni, hogy azok — kizárólag nyelveik. Idegen nyelvi közegben az alkotás folyamata is megváltozik. Lássuk, hogyan?

Első fázis: egy idegen gondolatmenetet vagy valóságanyagot kell megmagyarítani, a magyar olvasó számára is érthetően és élvezetesen. Mindezt egy olyan személyiségen szűrve át, amelynek nem öröklött tulajdona ez az idegen valóságanyag, és amely címzettjétől, a magyar olvasótól évtizedek óta elszakadt. Munkájához sokszor új szavakra, fogalmakra lenne szüksége annak az írónak, akinek nyelve megkopott, emlékeit pedig kikezdte a feledés.

Második fázis: az így megmagyáritott idegen valóságot vissza kell angolra, németre fordítani. Úgy, hogy kiessenek belőle a magyar olvasó számára nélkülözhetetlen analógiák és magyarázatok, de megmaradjon benne a szem: a kívülálló friss szeme. Aki így dolgozik, idővel csálthatatlanul megérzi, hogy mi a magyar eredetiben a helyi érdekű, tehát kihagyható, és mi a minden ember számára fontos vagy érdekes, jellemző adat. Mert — és ezt jól tudják a fordítók — szolgai fordítással az eredeti hatását kelteni — nem lehet.

Megfigyeltük-e, hogy a leírt folyamatban az írónak hányszor kell identitást: gondolkodásmódot és mentalitást, no meg természetesen: nyelvet váltania? Termékeny tudathasadás — mondtuk. Tegyük hozzá: annak, aki átvészeli. Ismeretében nehéz megértenünk: miért kíséri gyanakvás más nyelveken is alkotó íróinkat, miért mondunk le róluk, és végül: miért nem tanulmányozzuk, hasznosítjuk tapasztalataikat.

De lássuk a jelenséget magát! Kitűnő példánk van rá, az 1920 és 1927 között spanyol nyelvű íróvá vált, majd visszamagyarosodott fiatal Remenyik.

Remenyik Zsigmond a századdal egyidős, a Heves megyei Dormándon született. Amikor 1920-ban, húszéves korában elhagyja Magyarországot, semmiféle külső körülmény nem kényszeríti. A nemesi Magyarország bukását törvényszerűnek tartja, a demokratikus polgári forradalom elfojtása a nyugati demokráciákból, a szocialista forradalom cserbenhagyása a nemzetközi munkásmozgalomból ábrándítja ki. Leszámol családi környezetével is, a vidéki kisnemesség életképtelen állóvizeivel, szellemi örökségével, mindazzal, amivel eddig traktálta az életidegen iskola. A kényszerű emigrációnál sokkal erősebb törés az ilyen belső kényszer szülte elhatározás. Remenyik nem vár csodára, olyan messzire megy, amilyen messzire tud, latin-amerikai író lesz, se több, se kevesebb, teljes benne a múlttal való szakítás.

Az úton mégis a bécsi emigráció, Kassák köre az első állomás. Mint az aktivisták, Remenyik is tenni akar, hatni akar a világra, meg akarja változtatni az embereket. Dél-Amerika kikötőiben, Valparaísoban vagy az Andesekben magyarul elképzelhetetlen lenne ez a hatás. Az avantgarde vállalása a nyelvváltást nemcsak megkönnyíti, de igazolja, szélsőséges esetekben még szükségessé is teheti. Remenyik latin-tudása pedig megkönnyíti írónk igyekezetét a spanyol nyelvterületen.

Ennek a radikális nyelvváltásnak is megvannak azonban a maga fokozatai. Bécsből a fiatalember Hamburgon át Buenos Airesbe hajózik. 1920-as verseinek témája a forradalom, a menekülés, a hontalanság, a magány. Ebben a magyar nyelvű költészetben új szín a latin-amerikai háttér. Lassan, versről versre amerikanizálódik a tartalom is. Az átmeneti tétovázás hónapjai után pedig Remenyik bátran, elszántan elkezd írni spanyolul.

Írónk bizonyára bajban lett volna, ha klasszikus kasztíliai prózában kellett volna kifejeznie magát. A formabontás, a kísérletezés szabadsága éppen ellenkezőleg, megszabadítja gátlásaitól a nyelvváltás nehéz, bizonytalan éveiben. Hiányos spanyol tudása lehetővé teszi, hogy skrupulusok nélkül, kizárólag a nyelv zenéjére, a szavak szépségére ügyelve felforgassa, szétszabdálja Cervantes klasszikus örökét. Három spanyol nyelvű tragédiájának a kézírata könnyen olvasható: azonnal végleges megfogalmazásban ömlő szövegek. Ritka bennük a húzás, javítás, és ezek is csak a zeneiség fokozását célozzák, nem helyesírásiak vagy nyelvtaniak.

Az avantgarde próza, felszabadító hatása mellett, súlyos veszélyt is rejt: művelője annyira semmibe veszi az „idejétmúlt, konzervatív” irodalmat, a nyelv legelemibb szabályait, hogy — soha nem tanul meg spanyolul. A „La tentación de los asesinos” értelmetlenségek, következetlenségek, hungarizmusok, amerikanizmusok, szóhasználati, grammatikai, helyesírási hibák szedete. Hogy Remenyik valóban nem tanult meg spanyolul, arra az „Agrella isten ítéletei” 1929-es kézírata a tanú. Bár konzervatívabb prózájával nagyobb nyelvtudást tételez fel ez a dolgozat, kivétel nélkül fellelhetők benne az idézett hibák.

Remenyik nyelvváltása akkor lett volna igazán sikeres, ha ezeket a zsenyéket az évek folyamán kiforrottabb, izmosabb művek követik.

Hogy ez miért nem sikerült, annak Remenyik életkörülményeiben kereshető az oka. Állandó létbizonytalanságban él amerikai évei alatt, nem sikerül beilleszkednie sem Chilében, sem Peruban. A munka, a barátság hozzá hasonló idegenekhez köti sorsát, és a szerelem, e harmadik nagy kötőanyag sem hozza meg a megállapodást. Egyszerű, tanulatlan indián feleségében nem talál értő szellemi társra, Aguida és kislánya pusztulása után pedig véglegesen magára marad.

Ez a kudarc készleteti végső soron hazatérésre Remenyiket. Magánélete és írói tervei kudarca. Úgy képzeli, hogy az elsőnél könnyebb lesz ez a második nyelvváltás, második „honalapítás”. A magyar irodalmi életbe azonban nehéz bejutni, még akkor is, ha a kifejezés eszköze ezúttal az anyanyelv. Remenyik ráadásul mindent akar: a magyart és a spanyolt. 1929 szeptemberében, két évvel hazatérése után, az „Agrella isten ítéletei”-t még mindig dél-amerikai témáról írja, és — spanyolul.

A spanyol nyelv ritmikáját, szellemét próbálja a magyar prózába átmenteni. Remenyik első magyar nyelvű elbeszéléseiben ilyen mondatok követik egymást: „Az utak magukon viselték a tévelygés bélyegét és kihaltan heverték, mint lepihent nyugtalan vándorok keresztbe vetett lábakkal szerteszt.” A kritika természetesen felhőrdül: „Néhány remek, felejthetetlen kép és mondat, de általában modoros, magyartalan stílus” — írja Bálint György. Ez a stílus „esetlen, otromba, faragatlan, mintha minden polgári rend és csiszoltság ellen lázadó akarattal szándékosan, pusztá utálatból tördelné mondatai súlyos ütemét”.

Pedig Remenyikkal nem a polgári rend utálata tördelteti szét mondatai ütemét és írónk — tud magyarul. Csakhogy senki se veszi észre, hogy a „széttördelt” mondatnak új, lendületes spanyol ritmusa van. Senki sem látja a fiatal Remenyik célját: a spanyol nyelv és az avantgarde ötvözetéből új prózanyelvet kialakítani. Akárcsak az elsőnek, a második nyelvváltásnak is megvannak a maga fokozatai. Amikor hosszú évek után, angyalföldi aszfalttehenészetében, Remenyik elkezd feldolgozni e külváros életét, végre elmondhatjuk, hogy magyar íróvá lett: megtalálta a maga indiánjait a Duna — Tisza közén.

Elég egy pillantást vetnünk az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem antológiáira, hogy e négy vaskos kötet írói között felleljük a kétnyelvűség felsorolt fokozatait. A Széppróza Antológiájából, igaz, kitessekelte a kiadó Koestler Arturt, Mikes Györgyöt és egész sorát azoknak, akik sikerrel illeszkedtek be valamelyik nyugati irodalomba. De benne maradtak a ma még kevésbé ismertek: mi csak azokra szoktunk haragudni, akik — sikeresek. Tardos Tibor, akiből napjainkban lesz egyre ismertebb francia író, Domahidy Miklós, aki németül, sőt franciául is megírta magyarul mostanában megjelenő kitűnő regényeit és színdarabjait, az ugyancsak német — magyar Monoszló Dezső, Perneczky Géza és így tovább. Kabdebó Tamás verseket ír angolul, Halász György és Hendi Péter szépprózát svédül — az esszéisták és tanulmányírók pedig úgyszólván kivétel nélkül kétnyelvűek.

Mondottuk: Bessenyeiék óta a magyar irodalomnak most van először ilyen népes, idegen nyelveken megszólaló részlege. Ez valószínűleg a nyugati magyar irodalom legérdekesebb nyitása. A jelenség haszna nyilvánvaló: a közvetítés, a tudatosan vállalt hídszerep hosszú távon radikálisan megszüntetheti magányosságunkat, meg nem értettségünket. Műveink keresztül bekapcsolja a magyar olvasót a nagyvilág szellemi áramlataiba, másrészt lehetővé teszi, hogy megismerjen minket a nagyvilág.

Rövid távon azonban valami, amiben — ha akar — késedelem nélkül tanulhat az idegenbeszakadttól a hazaszakadt. Ellehet tőle, hogyan kell szólni mindenkinek. Hogyan szabaduljunk mondanivalónk helyi érdekű rétegétől, irodalmi tolvajnyelvünk közhelyeitől, hogy — bizonyos önismerettel — azt mondjuk el, mi lényegünk. De ez az eszmefuttatás már egy másik találkozóra marad.

A Vigilia beszélgetése

Václav Havel

— Engedje meg, hogy először Kerti ünnepély című darabjáról kérdezzem, amelyet nagyon régen írt, úgyhogy még Csehszlovákiában is bemutatták, mármint igazi és hivatasos színházban, de azt hiszem, még a magyar színházba járók is emlékeznek rá. Ma, ennyi idő elteltével és az azóta felgyülemlett élményei birtokában hogyan vélekedik erről a darabról?

— Igazán nagyon régen írtam ezt a színművet, még meglehetősen fiatal fiúként, 1963-ban mutatták be. Mindazonáltal ez a darab — és azt kell mondanom, hogy *sajnos* — most is időszerű. Nemrég egy műkedvelő társulat vette magának a batorságot, és egy hivatalosan rendezett színházi találkozón felolvasta ezt a darabot, ami bizony eléggé szokatlan manapság. Én nem voltam ott ezen a felolvasáson, de úgy hallottam, nagyon nagy visszhangja volt. Persze, én ma már másképp írok, mint akkoriban, mára megváltozott az ars poeticám, s nem tudnék visszatérni az akkori stílusomhoz. De mindaz, amiről a Kerti ünnepély szól, a társadalmi mechanizmusok, a frázis, a külön életet élő nyelvi fordulatok szerepéről, az még ma is érvényes. És mindenféle liberalizálások, peresztroják, pangások és keményebb vonalak, a hazug és látszatliberalizálások ördögi köre — ez az a szűk mozgáster, amelyből a szovjet blokk társadalmi már évtizedek óta képtelenek kikecme-regni. Bár ma már úgy tűnik, mintha önöknél, Magyarországon, Lengyelországban és a Szovjetunióban némileg sikerült volna kilépni ebből az ördögi körből, mintha valóban egy minőségileg új rendszer felé vezető utat keresnének. Csehszlovákiában egyelőre szó sem lehet ilyesmiről, ezért idehaza ez a darab annál időszerűbb.

— Kicsit zavarban vagyok. Az egyik magyarországi lap nagybetűs címe szerint ugyanis ön 1968-ban írta a Tiltakozás című darabját, és Csehszlovákiában annak idején be is mutatták. Tudtommal azonban ön ezt a darabot csak a 70-es években írta. Mi tehet az igazság? Megfelel a valóságnak a lapban közölt információ?

— Ez biztos nem igaz, valami tévedés lehet. Mert később írtam, 1978-ban. Mikor és hol volt a bemutatója, arra már nem emlékszem. Elég sokat játszották különböző nyugati országokban, különböző tévé-társaságok is feldolgozták. A Tiltakozás összesen három egyfelvonásosból álló egyfajta sorozat utolsó darabja. Az első kettőt, az Audienciát és a Verniszázst 1975-ben írtam, az 1978-as Tiltakozás pedig lezárja ezt a ciklust.

— Így tehát nem tudom megkérdezni, milyen sikere volt a Tiltakozás című darabnak Csehszlovákiában. De hogyan fogadták ott, ahol előadták? És ha a hazájában mégis bemutatták valahol, akkor persze a csehszlovákiai közönség reagálására is kíváncsiak vagyunk.

— Csehszlovákiában nem mutatták be, mert voltaképpen 1969 óta egyetlen darabomat sem mutatták be idehaza, legalábbis a hivatasos színházakban nem. Csak körülbelül két-három ilyen kísérlet volt különböző műkedvelő társulatok részéről. Csehszlovákiában

tehát nem játszották, de más darabjaimhoz hasonlóan a Tiltakozás is eléggé ismert; egyrészt írott formában kering az emberek között, másrészt magnószalagokon. De amint mondtam, külföldön sokat játszották, s nagy meglepetésemre és örömömre mindenütt nagyon kedvezően fogadták, akárcsak a két előző egyfelvonásosomat, amelyet már említettem, sőt olyan országokban is kedvezően fogadták, ahol nem vártam volna, hogy olyan megértően reagál rájuk a közönség. Például Amerikában, Hollandiában...

— *Mitől van ez? Hiszen amennyit én tudok ezekről az egyfelvonásosokról, miközben ön írta őket, valószínűleg maga sem számított arra, hogy ezeket a darabokat meglehetősen sok színház fogja bemutatni, mégbozzá ekkora sikerrel...*

— Igen, ez igaz. Már harminc éve írok színdarabokat, harminc éve játsszák őket a színházak, és ez valami nagyon titokzatos dolog. De harminc év alatt sem tudtam rájönni, mitől van az, hogy az egyik darab jó talajra talál a színpadon, míg a másik nem. Ezt rengeteg minden befolyásolja, sokszor véletlenek is. Többször előfordul, hogy az a darab, amelyről én úgy gondolom, hogy mindenütt és mindenki számára érthető, alig kerül színpadra, s ellenkezőleg, olyan darab, amelyet eredetileg csak egy-két barátom szórakoztatására írtam, és sose jutott volna eszembe, hogy valahol, pláne külföldön, be akarnák mutatni, világkarriert fut be. Ez nagyon különös dolog, és talán megérne külön egy szakszerű elemzést, kideríteni, miért van ez így. Van egy-két tapasztalatom ebben a tekintetben, de ezek mégsem adnak teljesen megnyugtató magyarázatot erre az egész titokra.

— *Beszélgünk most mind a három „vanéki” egyfelvonásosáról. Voltaképpen milyen kérdéseket feszeget a három darab: az Audiencia, a Verniszázs és a Tiltakozás? És gondolt-e arra, hogy esetleg folytatja ezt a Vanék, a betiltott író személye által összekötött ciklust?*

— A három egyfelvonásos megírására saját úgynevezett „disszidensi” tapasztalataim ihlettek meg. A disszidens nálunk másként gondolkodót jelent; megjegyzem, mi nem nagyon szeretjük ezt a szót, lehetőleg kerüljük vagy időzójelbe tesszük, de hát a nyugati lapokban már elterjedt, így az egyszerűség kedvéért most mi is használhatjuk a „disszidens” kifejezést.

Én a hetvenes években rendkívüli helyzetbe kerültem, mert teljesen kiűzettem a közéletből, s íróként is betiltottak. Ezenkívül sajtókampányt is indítottak ellenem, a haza ellenségének nyilvánítottak stb. Ennek ellenére én továbbra is ragaszkodtam a nézeteimhez, azt írtam, amit gondoltam, nem hagytam magamat sarokba állítani, mint egy rossz gyereket, akinek kutya kötelessége reszketni a félelemtől, ha magára haragított valakit. Ezáltal, anélkül hogy terveztem volna, anélkül hogy tudtam volna róla, egy csapásra úgynevezett „disszidenssé” lettem. Ez az új, „disszidensi” állapotom persze sok új tapasztalattal is gazdagított, olyan helyzetekbe hozott, amelyenről addig abban a formában fogalmam sem volt. És ebben a három egyfelvonásosban mintegy vázlatosan feltérképezem ezeket a „disszidensi” tapasztalatokat. Meg kell jegyeznem, hogy Vanék, a mindhárom darabban megjelenő író, aki — bár nem én vagyok — egy kicsit rám is emlékeztet, voltaképpen nem is igazi szereplő. Inkább arra törekedtem, hogy valamiféle katalizátorként működjék, hogy olyan helyzetet teremtsen, amelyben Vanék partnereinek kell valamit cselekedni, állást foglalni, amelyben így vagy úgy, de kénytelenek szembesülni Vanék magatartásával...

— *Mert Vanék, ugye, egészen csendesen agresszív...*

— Inkább félénk és udvarias ember, de ennek ellenére, vagy annál inkább már pusztán jelenlétével furcsa, bonyolult és nem éppen kellemes helyzetekbe hozza a konformistább, megalkuvóbb magatartású partnereit. Ezért mondom, hogy Vanék nem is igazából figura,

hanem valamiféle teszt, lakmuszpapír vagy központi elv szerepét tölti be. Több kollégám, például Pavel Kohout, Pavel Landovsky, Jiří Dienstbier kölcsönvette tőlem ezt a módszert, s ők is megírták a maguk vanéki egyfelvonásosukat, úgyhogy Vaněk egészen népszerű műfajjá lett. Én azonban részemről már befejezettnek tekintem a ciklust, s hacsak nem egy újabb véletlen ötlettől meglehetve, nincs szándékomban folytatni. Azt hiszem, a három darabban kellőképp körüljártam az egész témát.

— *Ezek az egyfelvonásosok talán egyfajta diagnózist is adnak. A csehszlovák társadalom, illetve a többi hasonló szerkezetű társadalom erkölcsi egészségének a diagnózisát. Ezzel kapcsolatban hadd idézzem egy szintén „dísszidens” kollégájának, Ludvík Vaculíknek 1989. február 5-én írt tárcáját, amelyben a szerző a következő kérdést fogalmazza meg: „Honnan bukkant elő ennyi durva egyenruhás ember és civil, ki nevelte őket ilyenekké, s ki irányította őket? A mai ideiglenes vezetés távozása után hová tesszük ezt a sok fogyatékos?”*

— Ez a Vaculík-tárca meglehetősen ismert és népszerű. A szerző a januári prágai tüntetés-szétesztatások közvetlen hatása alatt írta, ezért természetes, hogy elsősorban a szélsőséges durvaság tünetei, az erkölcsiség teljes hiányára valló extrém megnyilvánulások foglalkoztatják. Én azonban hosszú távon nem ebben látom a fő problémát; a legnagyobb gond szerintem abban az elmúlt húsz év alatt végbement, kevésbé durva és kevésbé feltűnő folyamatban rejlik, amely az egész társadalom demoralizálásához vezetett. Ebből fakad az általános szkepszis és közömbösség, az, hogy az emberek többsége semmi hajlandóságot nem mutat arra, hogy kiálljon valami mellett, és a magánéletébe menekül, voltaképpen csak a minden körülmények között való túlélésre rendezkedik be. Igaz, mostanában van némi változás, mintha ébredne a társadalom, de hosszú ideig ebben láttam a legnagyobb erkölcsi problémát, nem pedig a durvaságokban, amelyek mégiscsak szélsőséges jelenségeként fordulnak elő. És természetes, hogy a három egyfelvonásosom, de általában minden, amit az elmúlt húsz évben írtam, így vagy úgy, de szükségképpen érinti ennek a lassú, alig észrevehető és általános demoralizálásnak a kérdését.

— *Mondjon néhány szót a Levelek Olgához című kötetének tartalmáról, keletkezésének körülményeiről.*

— Ez a könyv épp hosszabb börtönbüntetéseim idején jött létre. A börtönben természetesen nem volt szabad semmit írnom, papír sem lehetett nálam, ennek ellenére jogom volt hetente egy négyoldalas levelet írni a feleségemnek. Megjegyzem — ettől a jogomtól is szívesen megfosztottak volna, de nem lehetett, mert a törvény minden rabnak megadja ezt a lehetőséget. Egy idő után, hónapok és évek elteltével, már nagyon szenvedtem attól, hogy a börtönben sehogy sem tudom levezetni az alkotói önmegvalósítás vágyát. Ezért ezekben a levelekben elkezdtem elmélkedni a tulajdon létem és munkám értelméről, az emberi felelősségről, az ember identitásáról, a színházról, egyszóval — kisebbfajta filozófiai értekezéseket szöttem. Ez később úgy magával ragadott, hogy végül is ez segítette átvészelni a börtönéveimet, ez éltetett. Persze, nem volt egyszerű, kevés volt az idő és hely az írásra, és szörnyű bonyodalmaim voltak a cenzúrával. Eleinte nem is engedték, hogy ilyen eszmefuttatásokkal töltssem meg a leveleimet, külön büntettek érte és nem küldhettek el az ilyen leveleket, amelyekben nemcsak az úgynevezett „családi témákról” volt szó. De végül valahogy sikerült kivívnom ezt a jogot. Ez a könyv — legalábbis a bölcselkedő részei — egyfajta nagyon kusza, nehezen kibogozható nyelven íródott, ami ugyancsak a cenzúrával függ össze. Mert hamarosan rájöttem, hogy ami olyan egyszerű, hogy a börtönbeli cenzorok is megértik, az nem megy át a rostán. Viszont ha túl bonyolult a szöveg, akkor nem törődnek vele, s hagyják, hadd menjen. Ez tehát egy nagyon különös levélgyűjtemény, és rendkívüli szerepet játszott az

életemben, mert — amint mondtam — valamiféle mentőövként szolgált, élni segített a börtönben. Könyv alakban ezek a levelek egyrészt cseh nyelven jelentek meg, egy emigráns könyvkiadó jóvoltából, másrészt idegen nyelveken is — németül, angolul stb. Nagy meglepetésemre ez a könyv nagyon sok hívet szerzett nekem, akik úgy érezték, hogy az én alapigazság-keresésemben önmaguk hasonló igazságkeresésére találtak rá, s akik közelinek érezték magukhoz ezt a könyvet. Persze, soha nem lesz és nem is lehet belőle bestseller, de az NSZK-ban például már az összes példány elfogyott, azt hiszem, most készítik elő az utánnomást. Ez természetesen nagyon meglepett, és nagyon örülök neki, jobban, mint hogyha egyszerre öt különböző darabomat mutatták volna be sikerrel.

— *Beszélgünk most a Largo desolato című darabjáról. Mit tudna róla mondani magyar olvasóinak?*

— Ez volt az első darab, amit egy hosszabb börtönbüntetéseim letöltése után írtam. Hozzáteszem, többször voltam börtönben, a leghosszabb ott-tartózkodásom 1979-től 1983-ig tartott. 1984-ben írtam a Largo desolatót. Ennek a darabnak a főszereplője még nincs börtönben, nem is jött onnan haza, hanem folyton épp azt várja, hogy lecsukják. Ennek ellenére néhány olyan egzisztenciális állapotot jelenít meg a darabban, amelyek a börtönből frissen kiengedett emberekre jellemzőek. Tehát azt használtam fel, amit saját bőrömmön is tapasztaltam. Ezt azonban csak az veszi észre, aki maga is ült már börtönben, de nem is fontos, mert nem ez a darab fő mondanivalója. Ezt a színművet is sok helyütt játszották, jól fogadták és mindenütt megértették, aminek természetesen örültem.

— *Értesüléseink szerint a budapesti Vígszínház valószínűleg be fogja mutatni a Kísértés című darabját. Így hát ez lenne a következő témánk.*

— A Kísértést a Largo desolato után írtam, körülbelül egy-két évvel. És a Largóval vagy egyéb korábbi darabjaimmal összehasonlítva némileg összetettebb. Mind a jelentését illetően — a jelentés különböző mélységű rétegekből áll össze —, mind szerkezetileg. Elég kedves nekem ez a színdarab, így természetesen örülök, hogy éppen ezt választották Budapesten bemutatásra. Ennek a darabnak is hányatott sorsa volt, s ez nagyon jól illusztrálja azt, amit a fogadtatás titokzatosságáról, kiszámíthatatlanságáról mondtam. Bécsben volt az ősbemutatója, ahol majdnem megbukott. És azóta a német nyelvterületen nem is mutatták be. Másodiknak viszont a londoni Royal Shakespeare Company állította színpadra, és nagyon jó, nagyon sikeres előadás lett belőle. Később más országokban is játszották, különböző kisebb színházakban. Nemrégiben viszont New Yorkban mutatták be a Kísértést, s úgy tűnik, az ottani előadás nemigen sikerült, mert az általam ismert recenziók mindegyike dicsérte a darabot, de lehúzta a rendezést. Most éppen Los Angelesben próbálják. Úgy tudom, ez a kaliforniai társulat rehabilitálni szeretné a Kísértést az Egyesült Államokban, úgy, ahogyan az angolok is rehabilitálták Európában a sikertelen bécsi előadás után. Egyébként ennek a bécsi kudarcnak is több oka van. Az egyik — s nyilván nem a legfontosabb — oka az, hogy ez a darab nagyon tág értelemben vett és nagyon szabad feldolgozása a fausti legendának. És persze, a német nyelvterületen a Faust közismert irodalmi téma, és a téma legművészibb feldolgozása, a Goethe-féle Faust annyira a köztudatban él, hogy nyilván szentségtörésnek tartják, ha valaki Goethe után még hozzá mer nyúlni a témához, bármilyen szabadon is kezeli. Tehát biztos, hogy ez is szerepet játszott. De egyéb bonyodalom is volt. A bécsi színészek nem bíztak a darabban. A rendező, Frau Horowitz, aki egy időben Brecht munkatársa is volt, nagyon szerette ezt a színművet, de a színészek nem szerették. Ráadásul épp igazgatóváltás is volt a színházban, a társulat minél jobban be akart mutatkozni az új direktornak, s úgy gondolták, hogy ebben a darabban nem fognak tudni megfelelő benyomást kelteni, nem szívesen próbálták a darabot, s ez bizonyára meg is látszott a bemutatón, mert nagyon rossz kritikákat kapott.

De érdekes, hogy utána továbbjártak, és abban az időben több ottani színész felhívott, s elmondta, hogy különös módon a közönség olyan jól reagál, hogy ők csak most, az újabb előadások során kezdi „felfedezni” a darabot, most kezdenek rájönni, miről is szól tulajdonképpen. S azt mondták, hogy jobb, mint amilyennek eleinte gondolták. Végül is megszerették. Ennek ellenére nagyjából hússzor játszották mindössze, mert az új igazgató megszüntette a régi repertoárt, átalakította a társulatot, és új darabokat mutatott be. De ha nem így alakul a helyzet, lehet, hogy még tovább is játszották volna, és a Kísértés talán vonzotta is volna a közönséget. De mivel a bemutató kedvezőtlen kritikákat kapott, azóta — legalábbis egyelőre — egyetlenegy németül játszó társulat sem kísérelte meg, hogy előadja.

— *Eddig még nemigen beszéltünk magáról a darabról. Mennyire jelennek itt meg a Faust-legenda vonásai? Miféle viszony vagy konfliktus zajlik le a Kísértésben Faust és az ördög között?*

— Hát — ez egy kicsit bonyolult kérdés. Ebben a darabban kissé elhomályosítottam a mondanivalót. Szándékosan törekedtem arra, hogy a jelentés több irányba mutasson, hogy a darab hatása lehetőleg ambivalens legyen. Ezért nem szeretném a Kísértés mondanivalóját, üzenetét egy mondattal, tétellel vagy frázissal leegyszerűsítve kifejezni. Én már számos okos recenziót és esszét olvastam erről a darabról, mind hazai, mind külföldi szerzők tollából, s azt hiszem, ők sokkal jobbat írtak, mint amit én képes vagyok most mondani. De megpróbálom: ez a darab, mondjuk, egyszerűen egy intelligens emberről szól, akit nem elégít ki az a világkép, amelyet a munkahelye, az intézet nyújt neki, s amelyet köteles elfogadni, amellyel köteles azonosulni. Ez az ember pedig — Fausthoz hasonlóan — valamiféle furcsa csábításnak engedve valami mást, valami többletet keres az intézet falain kívül és annak beleegyezése nélkül. Ez az ember érzi, hogy a világot nem lehet egyféle világos ideológiába foglalni, s ezáltal megfegtettnek, megmagyarázottanak nyilvánítani. Ugyanakkor nincs benne elég erkölcsi erő és bátorság ahhoz, hogy szembeszálljon mindennapi közegével, amelyhez alkalmazkodott, s amelynek ideológiáját úgymond elfogadta. Ezért ebben az intellektuális felderítómunkájában sem képes eljutni addig a pontig, amikor már nyíltan is hajlandó lenne vállalni a másságot, s viselni az esetleges következményeket. Ezért inkább szövevényes, veszélyes játékba fog, elkezd az ördöggel játszani, mert úgy érzi, hogy az ördögöt is képes rászédni. És itt van a nagy tévedés, mert az ördögöt, mint tudjuk, nem lehet rászédni!

— *Ön világszerte ismert drámaíró. Vajon elképzelhető-e, hogy a csehszlovák hivatalos kultúrpolitikában is valamelyest enyhülés következik be, hogy belátható időn belül Csehszlovákiában is legálisan ki fogják adni az ön írásait, és bemutatják a darabjait?*

— Ami a darabjaim legális bemutatását illeti, néhány színházunk betervezte egy-két darabomat a következő évadra. Ám sem ők, sem én nem nagyon hiszünk abban, hogy már a legközelebbi évadban elő is adhatják őket. Mégis próbálkoznak vele, mert ez az áttörés most napirenden van. Természetesen, nemcsak rólam van szó, hanem az összes szilenciumra ítelt szerzőről. A Színművészek Szövetsége, az Írószövetség nagyon gyakran foglalkozik különböző gyűlésein a betiltott írók kérdésével, és a hivatalos nyilvánossághoz jutó kollegák közül is számosan küzdenek annak érdekében, hogy megszűnjenek az eddigi tabuk. Bár egyelőre itt nagyon kicsi az előrelépés. Az eddigi legjelentősebb kedvező jel talán az, hogy kezdik bemutatni Jozef Topol barátom darabjait, aki szintén aláírt a Charta 77-et, és szintén nem juthatott szóhoz húsz éven keresztül.

— *Mit, illetve kiket ismer a magyar irodalomból? Mondjuk, az önnel némileg rokon lelkek, a hatvanas évek írói közül?*

— Bevallom, nagyon keveset tudok a magyar irodalomról, kevés magyar írórt ismerek. Ennek megint több oka van. Legutóbb mintegy két éve olvastam magyar könyvet, Konrád György Cinkosát, egyébként nagyon hiányos a tájékozottságom ezen a téren. Ennek az is az egyik oka, hogy a kissé szokatlan életmódból következően nagyon kevés időm van olvasni.

— *Konrád Györgyről mit mondana?*

— Személyesen nem találkoztam vele. Néhány esszéét olvastam tőle, aztán az említett regényt, a Cinkost is. Egy vele készített interjút is olvastam. Szóval, tudunk egymásról. Könyvéből ő maga küldött nekem egy dedikált példányt, s tudom, hogy komolyan exponálta magát Magyarországon szabadon bocsátásom érdekében. Most, azt hiszem, megragadhatom az alkalmat, hogy ezt megköszönjem neki. Különböző szerzők, például Timothy Garden Ash egy eléggé széles körben ismert tanulmányában, párhuzamot vontak köztünk; engem, Konrádot és Lengyelország képviselőjében Adam Michniket hasonlítottak össze. Gondolkodásunkban, azt hiszem, valóban vannak párhuzamok. Ezt hirtelen egy aprósággal tudnám illusztrálni: Konrád György egyik kötetének címe az, hogy Antipolitika. És én, anélkül, hogy tudtam volna erről, egy esszémben szintén az „antipolitikus politikáról” írok. Ez a fogalom eléggé elterjedt és meghonosodott nálunk. S bár lehet, hogy én nem pontosan ugyanazt értem ezen fogalmon, mint Konrád György, a szóhasználat hasonlósága tényleg egyfajta gondolkodásbeli párhuzamra utal.

— *Itt meg kell jegyeznem, hogy Konrád Györgynek a Cinkos című regénye Magyarországon az idei könyvhét sikerkönyvei közé tartozott. Vajon mit gondol, ön mikor számíthat valami hasonlóra? Mármint arra, hogy Csehszlovákiában is legálisan ki fogják adni az ön írásait?*

— Ez kifejezetten a csehszlovákiai általános politikai fejlődés irányától függ. Nálunk most nagyon nyitott a helyzet, mindenki érzi, hogy el kell kezdődnie valamiféle valódiabb demokratizálódási folyamatnak, csak éppen senki nem tudja, mikor és hogyan kezdődjék el. Rendkívül erős alulról jövő nyomás tapasztalható, s úgy tűnik, mintha a vezetés időnként engedne ennek a nyomásnak. Máskor meg egyértelműen szembeszáll vele. Úgyhogy nehéz bármit is megjósolni.

Ha azonban a politikai tevékenység azt jelenti, amit egész életemben csinálok, azaz, hogy igazat írok, azt írom, amit gondolok, tekintet nélkül ennek esetleges következményeire, valakiknek a rosszallására, abban az esetben örökre elbúcsúzhatom az Írószövetség támogatásától, mert soha nem fogok lemondani az író alapvető küldetéséről, amely szerintem nem más, mint az igazság kimondása.

H. V.

Elbangzott a Magyar Rádió 1989. július 19-i Társalgójában (szerkesztette: Filippinyi Éva)

VÁCLAV HAVEL

Kísérlet az igazságban élni

A poszttotalitárius viszonyoknak, amelyekben sem „normális” politika, sem kézzelfogható remény nincsen, hogy a politikában számottevő változás menjen végbe, egyetlen pozitív aspektusa van: arra kényszerít, hogy helyzetünket mélyebb összefüggéseinek terében elemezzük, s mint a világ része, jövőnket annak távlatbeli kontextusában végiggondoljuk. Mivel újra meg újra azt tapasztaljuk, hogy az emberek összeütközése a rendszerrel a közvetlen politikánál összehasonlíthatatlanul mélyebb szférában zajlik, nyilvánvalóan meghatározott előttünk az efféle töprengések iránya.

Figyelmünk mindenképpen az alapvető gondra — a modern technikai civilizáció válságára — irányul mindenestül. Arra a válságra, amelyet Heidegger az ember tanácsatlanságának nevez a technika planetáris hatalmával szemben. A technika — a modern tudomány gyermeke, előbbi viszont az újkori metafizika gyermeke — kisiklott az ember kezéből, nem szolgálja többé az embert, inkább rabszolgává tette és arra kényszerítette, hogy saját pusztulásának kiteljesedéséhez asszisztáljon. Az ember nem tud kiutat: nincsen olyan eszméje, hite, kivált politikai koncepciója, amely visszaadhatná uralmát a helyzet fölött. Tehetetlenül tűri, hogy az érzéketlenül működő gép, amelyet ő hozott létre, elodázhatatlanul elnyelje, kiszakítsa természetes kötődéseiből (például a „hazájából”, e szó legkülönbélebb értelmében, a bioszférát mint hazát is beleértve), eltávolítja a lét tapasztalatától, s letaszítja „a létezők világába”. Ezt az állapotot már számos szemszögből vizsgálták, sok-sok egyén s egész társadalmi csoportok fájdalmas tapasztalata, keressük belőle a kiutat (például a keleti gondolkodásmódhoz való közeledésben, kommunák létrehívásában stb., amint a nyugati fiatalságnál megfigyelhetjük). Az egyetlen szociális, illetve politikai kísérlet arra, hogy „tegyünk valamit”, amely az egyetemességnek azt a nélkülözhetetlen elemét (az egészért s az egészszel szemben érzett felelősséget) tartalmazza — kísérlet, amely persze csak bizonyos elképzelésre szorítkozik, nevezetesen arra, miképpen lehetne a technika diktátumával *technikai úton* szembeszállni, ma az *ökológiai mozgalom* hanghallatása, a világ ideges nyüzsgésében azonban ez is alámerül.

„Már csak egy Isten menthet meg bennünket”, mondja Heidegger, és a „másképp gondolkodás” szükségességét hangsúlyozza — vagyis elfordulást a bölcselet minden olyan jegyétől, amely évszázadokon át meghatározta — és radikális változást abban, ahogyan az ember önmagát, világát és a világban elfoglalt helyét szemlélte. Kiutat nem tud, s az egyetlen, aminek ajánlására képes, „előkészület a várakozásra”.

A perspektíva, amely szerint különféle gondolkodók s a legkülönbélebb mozgalmak a kiutat sejdítik, egyszerűen egy átfogó „egzisztenciális forradalom” perspektívájaként

A részlet a Rowohlt könyvkiadó 1980-as német nyelvű, azonos című kiadásának 20. fejezetét alkotja.

jellemezhető. Egyetértek ezzel a tájékozódással, s osztom azt a nézetet, hogy a kiutat nem valami „technikai csavarban” kell keresnünk, vagyis nem ilyen vagy olyan csak filozófiai, csak szociális, csak technológiai vagy kivált csak politikai változás vagy forradalom létrejöttében. Az „egzisztenciális forradalomnak” együtt kell átfognia mindezeket a területeket. Igazi területe azonban csakis a szó legmélyebb értelmében vett emberi lét lehet. Csakis innen mehet át a társadalom valamilyen általános, erkölcsi — véghatásában persze politikai — újjáépítésbe.

Amit fogyasztói vagy ipari (netalán posztipari) társadalomnak nevezünk, amit Ortega y Gasset annak idején a „tömegek lázadásán” értett, gondolati, erkölcsi, politikai és szociális nyomora a mai világnak — mindez a jelenség csupán különféle aspektusa annak a mély válságnak, amelyben az ember mint a technikai civilizáció „önmozgásának” hálójában vergődve leledzik.

A poszttotalitárius rendszer csupán egyik oka a modern ember képtelenségének, hogy ura legyen „ön maga helyzete fölött” — kiváltképp drámai s éppen ezért valódi eredetéről annál inkább árulkodó ok. Rendszerünk „önmozgása” csupán sajátos és szélsőséges változata a technikai civilizáció nagyobb „önmozgásának”. Az ember kudarca, amelyet ez a rendszer visszatükröz, csak egyik változata az emberiség mai általános kudarcának.

Az emberiség helyzetének planetáris válsága persze ugyanúgy áthatja a nyugati világot, mint a mienket, csakhogy ott másféle társadalmi és politikai formákat ölt. Heidegger kifejezetten a *demokrácia válságáról* beszél. Valóban semmi nem utal arra, hogy a nyugati demokrácia — vagyis a hagyományos parlamentáris típusú demokrácia — bármilyen hitelt érdemlő kiútra talált volna. Sőt, inkább mondhatjuk: minél nagyobb teret ad a mi világunkhoz mérve az élet intencióinak, annál inkább elfödi az ember szeme elől a válsághelyzetet s annál inkább alámerül benne.

Valóban: nem úgy tűnik, mintha a hagyományos parlamentáris demokráciák volnának a megmondhatóí, hogyan szálljunk szembe a technikai civilizáció „önmozgásával”, az ipari és fogyasztói társadalommal. Ők is benne vergődnek a maguk hálójában s tanácstalanok is mindazonáltal. Csak a mód, ahogyan az egyént manipulálják, végtelenül finomabb és rafináltabb, mint nálunk a poszttotalitárius rendszer brutális eljárása.

De a politikai tömegpártoknak ez a statikus együttese, amely megmerevedve már csak célvakon törekszik, amelyet professzionális apparátusok tartanak kézben, föloldva az állampolgárt mindennemű közvetlen és személyes felelősségtől, a tőke kumulációjának ezek a rejtve manipuláló és terjeszkedő központjai, a fogyasztásnak ez a mindenütt jelenlevő diktátuma, a termelésé, a reklámé, a kereskedelemé, a fogyasztói kultúráé, az egész információáradaté — mindezt már annyiszor végigelemeztek és megírták, s valóban csak igen nehezen vehető perspektívának, olyan útnak, amelyen az ember ismét magára s megnyugvásra talál. Szolzenyicin a Harvard Egyetemen tartott előadásában rámutat az olyan szabadság illuzorikus jellegére, amely nem a felelősségen alapul, s a hagyományos demokráciák ebből következő krónikus tehetetlenségére, hogy még szembeszegüljenek az erőszakkal és totalitással. Az embernek ott ugyan sokféle személyes szabadság és biztonság jut, amilyet mi nem ismerünk, ezzel a szabadsággal és biztonsággal végtére semmire se ér: végtére ő is csak áldozata az „önmozgásnak”, képtelen arra, hogy azonosságát megőrizze s elsőkélyesedése ellen védekezzék; képtelen, hogy saját túlélése gondjának korlátján átemelkedjék, s a polisz büszke, felelősségteljes tagjává váljék, valós módon részt vegyen saját sorsának alakításán.

Úgy gondolom, mivel felénk bármí kézzelfogható jele a változásnak nemigen mutatkozik, kötelességünk a hagyományos demokráciának erre a mélyebb s válságaspektusára figyelmünket függeszteni. Bizonyos: ha a szovjet blokk valamelyik államában a szóban forgó föltételek lehetővé válnának — ami egyre valószínűtlenebb —, a hagyományos parlamentarizmus a maga megszokott spektrumával alkalmas átmeneti megoldás lehetne

a nagy politikai pártok számára, segíthetné az állampolgárok megtizedelt öntudatának megújítását, a demokratikus vitaszellem visszatérését, teret adhatna az elemi politikai pluralitásnak, az élet lényeges intencióinak. Belefogódznunk azonban a hagyományos parlamentáris demokráciába mint politikai eszménybe, s belebuknunk annak illúziójába, hogy csakis ez a „bevált” forma nyújthat távlatban méltó és érett egzisztenciát az embernek, véleményem szerint legalábbis rövidlátásra vallana.

Politikai odafordulásunk a konkrét emberhez, úgy gondolom, lényegesen mélyebb valami, mint hogy odaforduljunk csupán a nyugati (ha úgy tetszik, polgári) demokráciák szokásos mechanizmusaihoz. S ha én 1968-ban még úgy gondoltam is, hogy gondunk egy ellenzéki párt megalakításával megoldható volna, amely nyilvánosság előtt harcba szállhatna az eddig uralkodó párttal a hatalomért, ma rég tudom, ez a valóságban sokkal nehezebb, s egyetlen ellenzéki párt, valamint egy új választási törvény nem garantálhatja a társadalomnak, hogy adott alkalommal nem válik valamilyen új erőszak áldozatává. Az ilyen kezesség valóban nem valamiféle „hideg úton” létrejött szervezési intézkedés dolga. Aligha található meg benne az az Isten, aki egyetlenként még megmenthet minket.

K. M. fordítása

Élő világegyház

KRZYSZTOF ŚLIWINSKI

A pápa Európa útjain

Hogy hol van Európa, könnyű megmutatni a térképen. Az európaiság azonban nem földrajzi fogalom, hanem emberi mű, az európai népek öröksége történelmükkel, kultúrájukkal, civilizációjukkal együtt. Továbbá e népek történetéből kibontakozó, jövőre vonatkozó feladat, megvalósítást követelő látomás.

Európának megvan a maga mélysége, gazdag és összetett valósága. Identitása, saját lelke van, ahogyan a pápa mondja. Az az ész és közvetlen tapasztalat által megközelíthető forma, melyben a 20. század végén Európa található, nincs feltétlen összhangban az európaiság szellemi tartalmával.

A legnagyobb sebet Európa a felosztások során kapta. Némely a távoli múltban keresendő, mint például az egyházszakadás, mely ezer éve az egyházat keleti és nyugati részre szakította, s annak a gátnak a növekedéséhez vezetett, mely — ismét csak a pápát idézzük — akadályozza a kontinenst, hogy mindkét tüdejével lélegezzon. Ugyanígy a mai napig érezhető a megosztottság, melyet a reformáció hozott.

A két világháború két antagonisztikus, gyakran ellenséges blokk kialakulásához vezetett. Aki csak látta a berlini falat, meggyőződhetett arról, hogy ez a határ milyen mélyen ellentétes a város európaiságával, az európai civilizáció szellemével. Goethe írja, hogy Európa a zarándoklatoknak köszönhetően jött létre. Európa azáltal születik, hogy a kontinens különböző helyein megnyilatkozó szentség sugárzása révén átléphetővé válnak a falak, a határok.

„A világossághoz vezető útra léptek, mert a keresztény civilizáció örökösei vagytok, mely rányomta pecsétjét egész Európára. Vele éltek, még ha nem is tudtok róla. Eszményetek gyökere a hitben van, még ha úgy érzitek is, Isten eltűnt a láthatárokról. (...) Minden birodalom elbukott, mely hatalmát az erő, erőszak és az asszimiláció politikájára támaszkodva próbálta építeni. A ti Európátok minden európai nép önkéntes egyesüléséből létrejövő Európa lesz; olyan kincstár, melybe e népek sokféleségük minden egységét odahordják.” E szavakat II. János Pál Strasbourghban mondta, abban a városban, mely kétezer éve a kontinensen keresztülfutó fontos útvonalak mellett fekszik, ahol ma az európai hagyomány különböző szálai találkoznak.

Az út és a vándor-zarándok motívuma többszörösen és különféleképpen van jelen a Szentatya negyvenedik Olaszországon kívüli, s immár huszadik európai útján. Jelenléte Európa útjain talán hangsúlyosabban példaerejű, mint eddig bármikor. E földön minden igaz lelkipásztor kötelessége, hogy megmutassa: a zarándoklat vállalása gyümölcsöző a lélek és az anyag számára. „Mindannyian sokat várunk tőled, Evangéliumi Vándor, az Emberi Jogok Zarándoka e földön” — mondja a pápához fordulva Strasbourg érseke. Strasbourg és az Alsó-Rajnavidék főbábjai beleszövi szónoklatába a 119. zsoltár versének magyarázatát, „jövevény vagyok e földön”, melyben ott rejlik az egyiptomi rabság visszhangja és emlékezete. Minden ember jövevény, vándor, zarándok, „senki sincs igazán otthon, s e sorsközösség emléke összeköti az embereket”. Michel Hoeffel a protestáns egyházak, az augsburgi felekezet egyháza és a református egyház nevében szólít fel: „Legyünk képesek kifejezni azt, hogy együtt vagyunk az úton itt, Európában, minden gondunk közepette, s ezen az úton Isten nyílt és határozott bizonyosságot vár tőlünk.” Nem a katolikus Európa vagy a protestáns Európa felépítésén kell dolgoznunk — mondja Hoeffel —, hanem Európáért, mely az evangéliumot és a keresztény értékeket újra felfedezve teljesíteni fogja humanitárius küldetését a földön, és önkéntes, közös szövetséget köt az igazságosságért, a békéért és a teremtés művének védelméért.

A „katolikus Európa” vagy a „protestáns államok” egyeseknek kedvesen hangzik és a nosztalgia érzését kelti, másokban viszont ellenszenvet kelt. Amikor tehát „Európa új evangelizációjáról” van szó, egyúttal óvakodni kell a vallási integrizmus csábításától.

„Európai történelmünk — mondta II. János Pál az Európa Parlamentben — szerfelett bővelkedik olyan példákban, hogy mily gyakran sértették meg mindkét irányban az -add meg a császárnak, ami a császáré, Istennek, ami Istené- elvét. A vallási és a világi élet összefonódása még ma is mindennapos a világ sok részében. Ez összehétközhetetlen a keresztény küldetés európai hagyományával. Napjainkban azonban új veszély fenyeget, mely az emberi személyiség és szabadságjogai rovására abszolutizálja a népet vagy az uralkodó osztályt. Ott, ahol ezzel szemben az ember nem lel támaszt a transzcendentálisban, könnyen válik az önkényes és féktelen erőszak áldozatává. (...) Kötelességem kijelenteni: ha kontinensünk vallási és keresztény alapjai háttérbe szorulnának, akkor nemcsak az egész európai múlt örökségét tagadnánk meg, hanem veszély fenyegetné minden tisztességes európai ember jövőjét, minden európai emberét, hívőit és hitetlenét egyaránt.”

A pápa látomása, a pápai gondoskodás Európáról érthetetlen lenne, ha elfelejtenénk, hogy az emberről való gondoskodásból fejlődött ki. Az európaiság az európai ember joga, ebből következik, hogy a pápa az emberi jogok, országok, ideológiák és technikai rendszerek fölött állva szószólója, oltalmazója Európának. Az az Európa, mely tudatában

van nagyságának és tehetségének — a civilizáció hazája, melyben a viszonyítási pont az emberi méltóság és jog. Ebből következően az európai ember annak alapján ítéli meg az országokat, a politikai rendszereket, a társadalmi rendszereket, mennyire valósulnak meg jogaik a gyakorlatban, mennyire tartják tiszteletben méltóságukat. Lemondani erről az értékrendről, háttérbe szorítani vagy kitörölni az emlékezetből — mindez a pusztán politikai megosztottságnál jóval mélyebben sérti az európai civilizáció egységét, azonban ezt az alapvető egységet, a közös emlékezetben meglévő azonosságtudatot ez idáig még senkinek sem sikerült teljesen elpusztítania. Éppen ellenkezőleg: a második világháború katalizmája Európa nagy részének népeit az ellenségeskedés fölhagyására készítette.

Az emberi értékek elvesztése azonban nem mindig bűnös rendszerek műve. „A keresztények tudják, hogy ebben nekik is részük van. Az ember gyakran átadja a helyét az egyénnek, aki saját egoizmusának rabja. Másrészt a nemzetek vagy fajok magasztalása totalitárius és bűnös ideológiák kialakulásához vezetett. (...) Ha Európa hű akar maradni önmagához — folytatta a pápa —, arra van szükség, hogy képes legyen az egész kontinens életerejét összegyűjteni, megőrizze minden térség jellemző sajátosságát, gyökereiben lelje meg a szellemi egységet.” — Nem elég kiépíteni csak a közös gazdasági, katonai, védelmi rendszert vagy a politikai egységet. „A kereszténység arra tanítja az embert, hogy a történelem nem állandó ismétlődések közömbös ciklusa, hanem abban a szövetségben lel értelmet, melyet Isten ajánl az embernek, midőn arra hívja, hogy szabad akaratából fogadja el az ő királyságát.” A pápa azt mondja az európai embernek, hogy az egység keresése és építése isteni akarral egyező feladat és kötelesség, hogy a gazdasági javak létrehozásának s ezek igazságos elosztásának, a politikai tevékenységnek is megvan a maga lelki vonatkozása.

Habár az „emberi jog” fogalma manapság bizonyos értelemben az egész emberiség közös kincsévé vált, tartalmát nem mindig értelmezik egyformán, sok országban és sok helyen nincs elegendő intézményi és jogi garancia e jogok védelmére. „Az Európában kezdődő két világháború tragikus tapasztalata megtanított arra, hogy az emberi jogok csak akkor biztosítottak, ha a hatalmon lévők kötelezhetők arra, hogy átadják a hatalmat saját polgártársaiknak; ha valamilyen formában nyilvánosan ellenőrizhetők.

A morális és lelki értékek öröksége a fejlődés csaknem kimeríthetetlen forrását jelentik a törvényhozás számára. Ennek köszönhetően beszélhetünk ma az -emberi jogok harmadik generációjá-ról, amelybe beletartozik például az egészséges és biztonságos természeti környezetben való élet joga is.”

Ezek a morális és lelki értékek csaknem kimeríthetetlen forrását jelentik annak a reménynek, hogy megteremthetők azok a jogi keretek és politikai rendszerek, melyek képesek Európát mind földrajzilag, mind történelmében egyesíteni.

A mai Európát nincs jogunk a következő nemzedékre hagyni, át kell építeni, el kell takarítani a meglévő romokat, le kell rombolni a mesterséges falakat. Ma itt az ideje „a nemzeti egoizmusok széttrésztésének” — mondotta II. János Pál.

„Európa erejének titka Krisztus” — mondja a Szentatya, Karl Leisner, a Dachauba küldött fiatal német szavait idézve. Az európai civilizációknak nem szabad Európa-centrikus sovinizmusba torkollnia, hanem az emberi méltóságról és a teremtettség művének szentségéről való meggyőződéséből következik: a tolerancia, a pluralizmus, a demokrácia, a törvényesség, a társadalmi igazságosság, az állampolgári szabadság, a szolidaritás gyakorlata, és felebarátunk iránti nagylelkű nyitottságot feltételezi.

„Európa csak azoknak az alapvető erkölcsi és szellemi értékeknek az újjászülötése, megerősödése és elmélyülése által újulhat meg, lelhet ismét önmagára, melyeket Európa népei a kereszténység iskolájában tanultak meg. Ezen értékeknek köszönheti történelmét, kulturális örökségét, küldetését a világban. Az egyház ehhez tudja és akarja adni a maga hozzájárulását.” (*Tygodnik Powszechny*, 1988. 11. 20.)

Éles Márta fordítása

Szociográfia

Levendel László: A humanista orvoslás

Sok évtizedes orvosi gyakorlatában tapasztalt és kialakított meggyőződését, kritikus szemléletét, a hazai egészségügy javítására vonatkozó konstruktív javaslatait foglalja össze ebben a könyvben a szerző. A könyv műfaja nehezen meghatározható, eltér a Magyarország felfedezése sorozat más köteteitől. Valóban egész Magyarországot érintik az általa felvetett kérdések, hol elemző tanulmány, hol szenvedélyes vitairat, hol történelmi visszapiillantást nyújt az orvostudomány múltjáról, hol személyes emlékeit eleveníti föl professzorairól, orvosi gyakorlatának első éveiről. Ám legtöbbször a különféle társadalomtudományok — a szociológia, a társadalomlélektan, a pszichológia, a közgazdaságtan — legújabb eredményeinek felhasználásával elemzi a magyar egészségügy helyzetét, az orvosi szemlélet változásait, az általa egyedül jónak tartott társadalomorvoslás, humanista orvoslás jellemzőit, az egészségügy válságjelenségeit és a kiút lehetőségeit. Hatalmas ismeretanyag birtokában az elmúlt negyven év minden fontos, az egészségügyet befolyásoló tényezőjét mozgósítja az olvasók meggyőzése érdekében. Csalódik, aki érdekes eseteírásokat, kórházi történeteket, izgalmas orvosi titkok elmesélését várja a könyvtől. Nem érzelmekre kíván hatni, hanem együttgondolkodásra, az egészségügy működési zavarainak felszámolására, az új szemlélet kialakítására törekszik tárgyilagos előadásmódjával, megdöbbentő tények felsorolásával, a betegközpontú orvoslás lehetőségeinek taglalásával, szuggereálásával, a bajok gyökeréig hatoló oknyomozásával. *Betegségcentrikusság helyett betegközpontúságra van szükség*, amíg ez a szemléleti váltás nem válik általánossá, nem számolhatók fel a magyar egészségügy súlyos problémái, állítja a szerző.

Az orvosi etikáról, az orvoslás válságáról, a történelmi háttérrel, a szervezési-szervezeti kérdésekről, az egészségügyi dolgozók béréről és jövedelméről, az orvostársadalom szocioló-

giai jellemzőiről, tudományos ambícióiról szóló bevezető fejezet után a könyv második, csaknem másfél száz oldalnyi fejezete a humanista orvoslás jellemzőit és összetevőit foglalja össze, ezek fontosságáról kívánja meggyőzni mind a szakmabelieket, mind az érintett nagyközöniséget. Bebizonyítja, hogy nem a pénzen, nem elsősorban a pénzen múlik a pszichoszomatikus gyógyítás sikere (tüdőgyógyászati gyakorlatából, majd alkoholbetegek gyógyításában szerzett tapasztalataiból adja közre hasznosítható, követhető módszereit, munkacsoportjának eredményeit). Az orvos—beteg kapcsolat zavaraira, humanizálásának lehetőségeire fordítja a legtöbb figyelmet, de bevezet az ökológiai orvoslás fogalmába, lehetőségeibe is, s meggyőz a gondzási szemlélet és gyakorlat kiterjesztésének szükségességéről is. A fejezetekben vissza-visszatérő gondolat: „...társakat szerezni, együttgondolkodó és vitatkozó társakat a cselekvéshez, a változtatáshoz, a jobbításhoz... Nem hősiessé pózokra vágyok, hanem hétköznapi kis eredményekre, az ügy sikerére...” És saját példáján, saját gyakorlatán át árnyalja ezt a tételt: „Az orvos igazi öröme, pihenése, boldogsága munkájában van — nem is nagyon elrejtve. Aki akarja, megtalálja.”

Az utolsó, Egy ország gyógyítása című fejezetben keserű tényeket közöl a magyar viszonyokról: „Az európai országokhoz viszonyítva nálunk legrosszabbak a halálozási mutatók.” „Világelsők vagyunk az öngyilkosságban és élmezőnybe jutottunk az alkoholfogyasztásban, az alkohol okozta szervi károsodásban.” „Járványtani mutatóink megint az európai átlag alatt vannak.” És még egy súlyos mondatot hadd idézzek: „Több mint harminc évvel 56 után úgy tűnik, hogy a történelme során annyiszor traumatizált magyarság mélyebben sérült, mint gondoltuk a -jó években-, részint mert a traumák hatása -kumulálódik- az egyénnél és eljut a legrosszabbhoz: a -minden mindegyhez-, az önfeladásához.”

A bajok okainak kendőzetlen feltárása mellett Levendel László a gyógyulás keresésére, reális program kidolgozására is vállalkozik. Az Egészségügyi Világszervezet „Egészséget mindenkinek” célkitűzését hazai vonatkozásokkal kiégyeztetve ismerteti. Egyértelműen leszögezi, hogy „a lakosság öntevékeny, önszorgó, egymást segítő közéletisége legalább olyan fontos az

életmódi szokások, értéktételezés, értékképzés alakításában. Ehhez viszont a közéleti, egyesületi demokrácia kibontakozása, jelentős politikai, intézményi reform szükséges.” Ezt a mai olvasó talán inkább remélheti, mint néhány évvel ezelőtt....

A szerző a könyv utolsó, legnyomatékosabbnak szánt alfejezetében a népegészségügyi re-

form szükségességét kívánja olvasóival elfogadtatni, elképzeléseit konkrét programpontokba foglalva ismerteti. Meggyőződése, hogy a többdimenziós orvoslás nélkül az egészségügy súlyos zavarai nem számolhatók fel, s a népegészségügyi reformot mielőbb meg kell valósítani.

R. Takács Olga

Film

Mózes — a küldetését teljesítő ember

A Biblia a keresztény ember szemében a hit foglalata, Isten üzenete, és mint ilyen egyszeri, öntörvényű és megismételhetetlen.

A Biblia mint „irodalmi alkotás”, mint „alpmű” mindig is kihívást jelentett és jelent a különféle művészeti ágak művelői számára. Ez alól természetesen a filmművészet sem kivétel. A magyarországi mozikba ezúttal egy olasz — angol játékfilmen jutott el, némi késéssel, hiszen a Mózes című filmet 1975-ben forgatták.

A művészetek közül minden bizonnyal a film a „legagresszívebb”: komplexitásának köszönhetően vizuális, auditív és gondolati kényszert gyakorol a nézőre. A nézők fantáziájára alig tart igényt. Ez a komplexitás egyszerre jelent előnyt és hátrányt az irodalommal, képzőművészetekkel és a zenével szemben.

A legtöbb biblikus téma, így a Kivonulás Könyve is, bővelkedik látványos elemekben: égő csipkebokor, csodajelek, csapások, felhőoszlop, a tenger kettéválása és így tovább. A mértéktartó látványosság a film egyik legnagyobb érdeme. A rendezőnek és az operatőrnek sikerült elkerülnie a történelmi filmek egyik legnagyobb buktatóját, mikor is a túl sok látványtól nem látni a mondanivalót. Az alkotók jó érzékkel vették észre, hogy nem ezek a csodás, természetfölötti elemek hordozzák a történet lényegét. Maga a Biblia is meglehetősen szűkszavúan írja le ezeket az eseményeket: „A víz visszaömlött és ellepte a

szekereket, a lovasokat és a fáraó egész népét, amely utánuk behatolt a tengerbe. Senki sem maradt életben közülök. Izrael fiai azonban száraz talajon mentek át a tengeren, miközben a víz tőlük jobbra és balra úgy állt, mint a fal.”

A forgatókönyv — kisebb módosításokat, tömörítéseket leszámítva — híven követi a Bibliát. Ahol kell, jól megoldott jelenetekkel köti össze és egészíti ki az eredeti történetet.

A film középpontjában Mózes, a kiválasztott ember küzdelmei állnak: küzdelme önmagával, féltelmeivel, kétségeivel és népével. A kiváló Burt Lancaster hitelesen formálja meg Mózes, a küldetését teljesítő embert. Színészi játéka nagyszerűen fogalmazza meg a minden korokra érvényes mózesi üzenetet: Isten és a hit segítségével az ember mindenkor legyőzheti gyarlóságát, féltelmeit és kétségeit.

Külön említést érdemel a zsidó nép megjelenítése feszes tempójú tömegjelenetek és remek karakterek segítségével. A nép az összes emberi bűnt és erényt magában hordozza. Egyre bölcs és buta, bátor és meghunyászkodó. Isten nélkül olyan, mint a gyermek szülők nélkül: önző, meggondolatlan és olykor kegyetlen is. Izrael gyermekeinek sorsa pontosan megmutatja, hogy az Isten nélküli szabad akarat sem egyéb, mint szabadjára eresztett akarat. A népnek szüksége van az isteni irányítóra.

A filmbéli Mózes így szól népéhez: „Mindenből Isten szól. Ő munkálkodik a sivatagi homokban, esőben, porban, ezekben a felhőkben is... semmi más dolgunk nincs, mint hogy kövessük!”

A filmet jó szívvel ajánlom mindenkinek. Azoknak is, akik már olvasták a Bibliát, és azoknak is, akik még csak ezután fogják olvasni. Mindenkinek, aki hisz abban, hogy embernek lenni nehéz, de érdemes.

György László

Pilinszky János: *Élőképek*

Vándorfy László nem először vállalkozik az *Élőképek* megrendezésére. Már maga a vállalkozás is tiszteletre méltó: a mű színrevitele nem kis erőpróba, színésznek, színháznak egyaránt. Sőt bizonyos fókig reménytelenül megoldhatatlan vállalkozás is: realizálni, tárgyasítani azokat a „képeket”, melyeknek talán csak a lélek belső színpadán van igazi terük... S melyeknek, az író elképzelései szerint is, a talányosság, az enigmatikuság valamiképpen a lényegükhöz tartozik: „Végül is egy színdarabnak, akkor is, ha valamiről szól, akkor is, ha sokkal konkrétabban szól valamiről, tehát tényleg egy élesen felvázolt konfliktusról, problematikáról, akkor is, szerintem szükségszerűen enigmatikusnak kell lennie.” — vallotta Pilinszky.

Az *Élőképek*, noha első pillanatra szürrealista vízióknak vélnénk, valójában reális építőkövekből — konkrét önéletrajzi emlékek cserepeiből építkezik. Az Apácafőnöknő alakja, a katona, maguk az *Élőképek*: nyilvánvalóan konkrét gyermekkori élményeket, emlékeket testesítenek meg; míg más figurák (az Ismeretlen állatok, a Nagy öreg madár) szimbolikusan, stilizált formában, általánosabb szinten fejezik ki a gyerekkor, a gyermeki tudat lényegét. A gyermeki tudat és világérzékelés — melyet a költő oly nagy becsben tartott — jelenik meg ebben a darabban: az a tudatállapot, melyben még minden egyszerre, együtt, egy időben van jelen és történik meg, ahol még nem léptek életbe a felnőttvilág kirekesztő és besoroló szabályai. Áll az idő, hiszen a gyermek még nem érzékeli és racionalizálja az idő múlását — számára csak az a bizonyos „kinyújtott pillanat” létezik.

A veszprémi színház előadása mindenekelőtt szép: Vándorfy barokkosan gazdag, dekoratív és artisztikus színpadi látomást álmódott a színpadra. Minden megjelenő látvány-elem tökéletesen kidolgozott és harmonikus: csodálatosak a jelmezek (Rátkay Erzsébet invenciózus munkája); a díszletek (Kulifay Tamás), gondosan kimunkált a szereplők mozgásának koreográfiája. Minden látvány- és hangzáselem tökéletesen és harmonikusan illeszkedik — a tárgyak, a fények, a mozgás és a zene rendkívül hatásosan, s kivételes intenzitással állnak a rendezői elképzelés szolgálatába.

Egyvalamit azonban mintha fölszippantott, fölemésztett volna ez a mindvégig izzó, elemi erejű színpadi jelenlét: s ez pedig a gyermeki princípium. A gyermekkori pillanat, melynek meg kellene mutatkoznia az előadásban, itt a felnőtt módra érzékelt időfolyamat vásznára vetül ki. Az előadás nem megmutat, hanem magyaráz — nem elégszik meg a statikus drámaszerkezettel, hanem a valahonnan valahova haladás, a drámai mozgás illúzióját kelti. Nemcsak az előjáték képeire gondolok itt, melyben az emberiség és a kereszténység alap-mítoszai, a szenvedéstörténet egyes mozzanatai és kozmikus szimbólumok jelennek meg, hanem a Fiatal Fiú és a Fiatal Lány szerepének színpadi megoldására is. A betonkoporsóba zárt élő testek látványa fölsőlegesen oldja fel, teszi kézzelfoghatóvá a mű egyik alapgondolatát — azt, hogy két ember, két élőlény milyen nehezen tud csak kapcsolatot teremteni egymással. A mű befejezése valamiféle drámai kifejeletet, „megoldást” is kínál: a Fiú és a Lány iszonyú erőfeszítéssel kiszabadul a beton-zárkából, s az Örömóda hangjai mellett elindulnak egymás felé...

Az egész előadás tónusára, hangfekvésére az ünnepélyes emelkedettség a jellemző, mely az érzelmek és szenvedély magasfeszültségének, az intenzív színpadi jelenlétnek egyik kivételése. A gyermeki lényeket inkább kifejező, bensőségeiből beszédhangot, a leeresztettebb hangfekvést elsősorban az állatok: az Ismeretlen állatok (Pásztor Edina, Antal Olga, Mészáros Károly) és a Róka (Sashalmi József) rendkívül szép, plasztikus megszólalásaiban véltem felfedezni. Kevésbé meggyőző volt számomra az Apácafőnöknő (Tarján Györgyi) mesterséges feszültséget árasztó figurája, valamint a Fiú és a Lány (Kőrösi Csaba és Hullán Zsuzsa) szinte hisztérikusan fölfokozott, a fizikai erőfeszítést erősen hangsúlyozó jelenléte. (Ez utóbbi természetesen a rendezői koncepció következménye.) Az *Élőképek* szereplői, Benczédi Sándor és Oravecz Edit sokoldalúságukról tettek tanúságot; Újhelyi Olga szép énekhangjával, Lang Rudolf vitális temperamentumával tűnt ki. Illúziót keltő volt a Nagy öreg madár figurája is (Éltes Kond).

Végezetül ismét hangsúlyoznom kell: az *Élőképek* veszprémi előadása igazi színházi élmény, a Pilinszky-féle kotta egyfajta érdekes és gazdag interpretációja. Csak sajnálható, hogy a pesti Radnóti Színpadra felhozott előadás — melyre épp nagypéntek estéjén került sor — a mű utolsó előadása volt.

Erdődy Edit

Bach: h-moll mise

1733 júliusában II. Frigyes Ágost szász választófejedelem, III. Ágost néven Lengyelország királya, levelet kapott „legalázatosabb, engedelmes alattvalójától”, Johann Sebastian Bachtól. A levél mellett kotta is volt, a feladó szerint: „a zene terén elért ügyességének jelentéktelen példája”. A h-moll mise első nagyobb egységét, a Kyriét és a Glóriát vehette kezébe az uralkodó.

Bach több mint egy évtized elteltével úgy döntött, hogy kiegészíti a *Missát*. Előkereste az 1724-ben komponált Sanctust, és részint új, részint általa már megírt darabokból létrehozta a Credót és az Agnus Deit. Ma sem világos, hogy az egyébként oly gyakorlatias zeneszerző miért határozott így. Az elkészült mű ugyanis liturgikus célokra nem volt felhasználható, részint a szövege, részint pedig az abban az időben kolosszálisnak számító méretei miatt. Bach tisztában volt vele, hogy ezt a művét teljességében soha életében nem fogja hallani. A kép nagyon modern: a művész íróasztalfiókjának dolgozik. Annyira modern, hogy alighanem hamis. Mint ahogy hamisnak látszik az az elképzelés is, hogy az öregedő mester zenéjét, és egyben az európai barokk egyházzenejét kívánta volna összegezni. A zeneszerző leteszi a lúdtollat, elgondolkodik, megállapítja, hogy közel s távol, múltban, jelenben és jövőben ő a legnagyobb a komponálás terén, nosza, teremtsünk zenét a mi képünkre, múltban és jövőben a legnagyobbat. Képzeljük csak el! De az elképzelt lény egyedül él egy kis szobában, nincs sátorra, se rizsoporos parókája, széles, plebejusi arcvonásai fölött zilált a haja, piszkos a ruhája, és füleiben sárga folyadékba mártott vatta van. A neve: Ludwig van Beethoven.

Bachot kevésbé foglalkoztatta a zeneszerzői nagyság. Talán csak annyira volt ez számára élő probléma, mint nekünk az, hogy ki a legnagyobb trafikos. A szerző azért ír zenét, mert ez a foglalkozása, ehhez ért. Ki jobban, ki rosszabbul. Ő például jobban. Kétségkívül azonban gondolkodása az idők során egyre absztraktabbá vált. A h-moll mise kéziratában például elmulasztja föl-tüntetni, milyen hangszer kísérje a Benedictus-áriát. Mintha öregségére jobban foglalkoztatták

volna a zenei problémák, és azok megoldásai, mint a gyakorlati kérdések.

A h-moll mise azonban hallgatva éppoly egyedülállóan nagyszerű, mint leírva. Az Erkel Színházban az egyik legkitűnőbb régihangszeres együttes bizonyította ezt, Frans Brüggén vezényletével, a Holland Kamarakórossal, és négy énekes szólistával. Az Álarcosbál kuliszái előtt négyszeres koncentrikus félkört alakítottak az előadók, középpontban a kissé hajlott hátú, fehér hajú dirigenssel. Brüggén furulyaművészként vált először világhírűvé, csak az utóbbi időben fordult figyelme erőteljesebben a vezénylés felé. Nem is a megszokott módon karmesterkedik; pálcát nem használt, karjai általában a vállától kifelé áramló hullámmozgásban voltak, különleges szépségű, nagy, ideges kezeiben összpontosult a kifejezőerő. A szoprán Jennifer Smith hangszíne talán az ideálisnál kissé sötétebb volt, a tenorista Nico van der Meel szépen, könnyedén énekelt, de teljesítményét lerontotta, hogy a Domine Deus-kettősben súlyos szövegbeli hibát vett. Harry van der Kampra várt a legnehezebb feladat: egy basszus és egy magasbasszus áriát kellett énekelnie, amit ugyan sikerrel oldott meg, de a magasabbik áriában kevésbé meggyőzően. Michael Chance, a férfialtista kiemelkedett még ebből a kitűnő szólistakvartettből is. Hangja tökéletesen egyenletes, és meglepően erős, éneklési kultúrája bámulatos volt. A Holland Kamarakórus szólaltatta meg a kartételeket, amelyek a mű tartószlopait képezik. Számomra ők jelentették a legnagyobb élményt; tiszták és egyszerűek voltak, pontosak és hibátlanok. Hadd emeljek ki csak egy pillanatot produkciójukból: a „Gloria...” után „et in terra pax...”; — és a földön békeség a jóakarató embereknek. A szólamok ereszkedni kezdtek, mintha a nagy égi ünnepség porszemai szállodgáltak volna ringva-ringatva lefelé, hogy azután földet érve téglává álljanak össze, és úgy rakódjanak egymásra.

A h-moll mise csodálatos katedrálisa újra fölépült akkor este.

Fáy Miklós

Pszichológia

Elisabeth Kübler-Ross: A halál és a hozzávetető út

A régi korok embere számára magától értetődő volt, hogy foglalkozott a halál gondolatával, beszélt róla, rítusokkal vette körül, s a gyásznak megfelelő kifejezést adott. Az élet minden eseménye a családban zajlott, a halál ezért a család minden tagját közvetlenül érintette; az ember a szerettei között halt meg, szenvedéseit enyhítette az a tudat, hogy nincs egyedül, a figyelem és a gondoskodás könnyebben eljuttatta a belenyugvás állapotába.

Korunkban a helyzet azonban gyökeresen megváltozott. A felvilágosodás óta elterjedt az a felfogás, hogy a tudomány előbb vagy utóbb megoldja az emberiség legfontosabb kérdéseit; ehhez a felfogáshoz járult az életritmus felgyorsulása, s a természetes közeg, a családi kapcsolatok fellazulása. A „mindenható” ratio fogalmával nem fért össze embernek a halállal szemben megnyilvánuló tehetetlensége. A halál így lassan tabu téma lett. Természetes közegéből kiszakítva, szeretteitől távol, sívár kórházban hal meg a mai ember; a temetési szertartás üres formassággá válik, a gyász ezért nem kap megfelelő kifejezési formát, s így a pszichológusok által fölismeret „mentálhigiénés szükséglet” kielégítetlen marad.

Ilyen körülmények között különösen tiszteletre méltó az a feladat, amelyet Elisabeth Kübler-Ross vállalt magára, hogy — munkatársak segítségével — szemináriumokat szervezett orvosok, orvostanhallgatók, teológushallgatók, papok és más érdeklődők számára annak érdekében, hogy a haldokló betegek magányosságán, reményvesztettségén, félelmén és szenvedésein valamiképpen segítsen.

Ez a segítség abban áll, hogy a súlyos betegekkel, haldoklókkal „interjúkat” készítenek, amelyeket azután a szeminárium résztvevőivel alaposan megvitatnak. Egy ilyen interjú nem más, mint beszélgetés a beteget foglalkoztató gondokról (például mi lesz a család többi tagjával, ha ő már nem lesz életben), magáról a betegségről, illetve annak súlyosságáról (hogyan éli azt át a beteg), valamint a halálról. A szerző jó érzékkel nyúl a kényes kérdéshez, amennyiben a betegeknek elmondja, hogy tanulni szeretnének tőlük —

ezért szervezik a szemináriumot —, s az így szerzett tapasztalatokat más betegek javára tudják fordítani. A személyes motiváció kialakításával a beteg az interjú aktív résztvevőjévé válik.

Jellemző a kezdeti nehézségekre, hogy az orvosok mennyire tiltakoztak a szeminárium létrehozása ellen, szinte „föltették” a betegeiket. Ez a magatartás azt a szemléletet takarja, amely az embert pusztán testi, biológiai lénynek tekintti, egy „rendszer”-nek, amelybe medikációval, operációval stb. be lehet avatkozni, s ez azt jelenti, hogy nem a beteget (az embert) kezelik, hanem a betegséget. Az interjúk segítenek föloldani a „kommunikatív zárlatot”, az együttérzés, a figyelmesség hozzásegíti a betegeket a megnyugváshoz. Figyelemre méltó tény, hogy a szerző a munkába nemcsak orvosokat, nővéreket, pszichológusokat, hanem teológusokat, papokat és lelkészeket is bevont, hiszen ha a teljes emberről van szó, akkor nemcsak a szaktudományok érdekeltek, hanem a teológia is. A pszichológia helyesen ismeri föl, hogy a halál nem destruálja a személyiséget, hanem kiteljesíti. Ez a kiteljesedés azonban csak akkor érthető, ha a halál nem abszolút végpont. A modern filozófiai antropológia szerint az ember alapvetően „világra nyitott lény”. Ez a világra való nyitottság azt jelenti, hogy az ember átalakítja környezetét, kultúrát hoz létre, s szelleme dinamizmusával a természetben és a kultúrán túli is kutatja. Az embert nem lehet meghatározni, levezetni sem a természetből (amelynek része), sem a kultúrából (amelyet ő maga alkot), bár erre már több — sikertelen — kísérlet történt a szellemtörténet folyamán.

Ez a világra való nyitottság egyben a jövőre való nyitottságot is jelenti. Azt azonban már csak a keresztény hitben tudjuk, hogy ez a jövő, amelyre vonatkoztatva értelmezzük a múltat, s éljük a jelent, egyben abszolút jövő is, amelyben — Isten ajándékaként — részesülhetünk Isten létteljességében.

Ha az ember a saját erejéből akar megküzdeni a halállal, akkor ez a magatartás az — Istennel szembeni — eredendő bűn megismétlését jelenti. Ezzel szemben ha hívő odaadással ráhagyatkozunk a Teremtőre, akkor ez Jézus halálának engedelmes megismétlése, amely az üdvösséges cselekedetek csúcspontjává válik, s halálunk boldog halál lesz. A halálban válik ugyanis végérvényessé az embernek Istennel, a világgal és önmagával kapcsolatos alapvető döntése, amely egész életét meghatározza.

Kübler-Ross nemcsak interjúkat közöl, hanem összegzi is a tapasztalatokat. Megtudhatjuk, hogy

a betegek a haldoklás milyen stádiumain mennek keresztül, s fontos tanulsága a beszélgetéseknek, hogy ha életünkben nem fordítottunk elég időt és energiát arra, hogy meghallgassuk egymást, odafigyeljünk a másik igényeire, személyére, akkor legalább a halál előtt változtassunk ezen a magatartásunkon, mert egyáltalán nem mindegy, hogy a beteg melyik stádiumban, s milyen lelkiállapotban hal meg.

Ezek a beszélgetések azonban nemcsak a betegek számára hasznosak, hanem az egészségügyi személyzet és a lelkeszek számára is. A

betegekkel való érintkezés valamennyiünket szembesít a halál gondolatával, s komoly önvizsgálatra készítet. A szerző meg is említi, mennyire megváltozott az orvosok és a nővérek magatartása, amikor látták, hogy a betegek eljutottak a megbékélés állapotába.

Kübler-Ross könyve orvosok, s gyakorló papok számára hézagpótló mű, ugyanakkor a „laikusok” számára is komoly tanulságokkal szolgál.

Furka Tamás

Képzőművészet

Macsvai Milits kiállítása a Szentendrei Képtárban

Aligha vonzott volna Szentendrére Macsvai Milits neve, ha valaki föl nem hívja rá a figyelmemet; s aligha nevezhető ismert festőnek Magyarországon. Pedig hazájában, Szerbiában és — a kiállításon látható kiadványok tanúsága szerint Európában is — hírét-nevét jól ismerik a kortárs művészet kedvelői.

Különös képek. Nem sorolhatók megnyugtató hitelességgel-biztonsággal egyetlen kényelmes kategóriába sem. Egyszerre meghökkentenek és indulatokat ébresztenek. Leginkább tán szürrealista ikonoknak nevezhetném őket. Bennük a nyugati művészet dinamizmusa a keleti ikonok statikus szemléletével egyesül. Pilinszky János írta valahol, hogy „a nyugati művészet dicsősége, hogy mindig együtt úszott az árral; a keletié, hogy volt ereje szembenézni a mulandósággal.” Milits művészetének varázsa, hogy Európának ebben a felében sikerült egy divatos kortárs nyugati „izmus” jellegzetesen helyi változatát megteremtenie. Mágikus erejű szimbólumokkal terhes világot alkotott, mely lírai és epikus egyszerre. Lírai, mert szimbólumai — a szétfűrészelt, repülő rönkök, a szita, a gyémánt-kristály, a szögmérő, a körző, s a halotti leplek is — az élet tragikus és eleven eseményeinek drámai metaforái; s epikus, mert az „öröklét stigmáit” hordozva az idő nem létezik számára többé, s a statikus szimbólumokkal terhelt többsikű képeket egyfajta szürrealista Biblia Pauperumként kell olvasni. Jelképrendszere az ósláv mitológia, folklór, művészet és história misztikus elemeiből áll, s ugyanakkor fölhasznál-

ja a nagy európai misztikusok, a kabbalisták és Hieronymus Bosch, Pieter Brueghel legösszetettebb szimbólumait is. A hosszan elnyomott, államtalan létbe kényszerített szerb nemzet fiaként rokonságot érez minden elnyomott kisebbséggel; a németalföldi protestánsoktól a zsidókig mindenkivel. Ez a felfokozott vágyakozás és érzelmi ínség az, amely a misztikusokat koronként arra hajtja, hogy túllépjének „e mai kocsmán”, s az isteni, a földöntúli megtapasztalására törekedjenek. Milits képein a reneszánsz enyészpontos perspektívája helyett kitarukozó, növekvő teret látunk: egyfajta ars sacra ez; hiszen az enyészpont, az enyészet — az ördögé, míg az egyre táguló térben minden növekszik, és ahogy Milits mondta egyik nyilatkozatában, éppen a perspektíva szabályai miatt, a távolit nagyobbak látva, közelebb érezzük magunkhoz, így válik a geometria az istenkeresés eszközévé. A néző szükségképpen a kép horizontjából a kép belsejébe kerül, a sugárzás, az energia, az öröklét érzetében részesül. A halhatatlanság terhet hordja hangtalanul Atlantisz, amelynek mindennapi valóságát próbálja Milits rögzíteni, a kelta halotti kocsi, mely szüleinek testét hordozza, az ugyancsak kelta tete coupéék.

A misztikus élmény azonban nem osztható. Ellenkezőleg: elválasztó, mert csak egyénileg, személyesen tapasztalható meg, így az ára a még nagyobb kirekesztettség és — esetenként az örület bélyegével sújtott — magány, mely újabb misztikus élmények utáni vágyak forrásává lesz. Így válik Milits szürrealizmusa a keleti ikonfestő iskolák félhomályában személyessé, egyénivé, szakrálissá. És bár némelykor agresszív, botránkoztató, kegyetlen és olykor-olykor hatásaiban kiszámított is, mégis független, komplex világot tükröz. S ez a mai, kommercializálódott művészetben különleges rangot biztosít. Az élmény rangját.

Naszlady Ágnes

Művelődéstörténet

Harmat Pál: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis

Születése idején az analitikus mozgalom érthető okokból, de dühödt támadások céltáblája volt. Napjainkban pedig — jószérivel ugyanazon okok következtében — korunk szellemi dzsungelének az egyik legterebélyesebb, noha a liánoktól szinte a felismerhetetlenségig benőtt fája. Ugyanis az egyre nagyobb mérvű, s végül már tömeges elvallástalanodáshoz vezető folyamatok nem egyszerűen csak az emberi ismeretek akkori rendszerét, a skolasztikát bomlasztották fel, de ezáltal gyakorlatilag megsemmisítették az ismeretek igazságtartalmáról és főként értelméről folytatható vita lehetőségét is. Azóta ugyanis a vélemények eltérései nem különböző álláspontok vitákban tisztázható különbségei, hanem diszciplínák, később pedig iskolák presztízsharcának a tárgyai. És szinte csak azok! Kölcsönösen és érvényesként elfogadott metafizika híján ugyanis mind a diszciplínák egymáshoz való viszonya, mind pedig a diszciplínák közötti diszkussziók szabályai tisztázatlanok (és tisztázhatatlanok is). Az ismeretek újraelosztásáért vívott háború befejeztével, azaz a modern tudományosság kialakulásának idején, és épp a szekularizáció következtében, az emberre vonatkozó addig felhalmozott ismeretek egy szinte példátlan méretű amnézia áldozatai estek. A kereszténység évezredei alatt ugyanis az emberre vonatkozó ismeretek részben eleve az emberre mint teremtményre vonatkoztak, részben pedig (a görög tradíciótól öröklött, s aligha túlbecsülhető ismeretek) ebbe a teremtményi formába transzformálódtak. Ilyetén módon a teremtményt megtagadni „kényszerült” mindazokat az igaz ismereteket is, amelyeket éppen őrla a Hagymány őrzött és teremtett számára. Ráadásul maga az ember is mintegy az eredetileg uralkodására hagyott világának perifériájára sodródva részben megismerővé, részben pedig a megismerést kiszolgáló személyzetté aláztatott. Ebben a helyzetben szinte szükségszerű volt, hogy végre újra az emberre, s nem csupán a funkcióira vetett első újkori — tehát a lehetőségekhez képest elfogulatlan, de az újkor naivnál naivabb vélekedéseitől is ment! — tekintet újra

olyannak kényszerült látni az embert, amilyen — esendőnek. Sigmund Freud tekintete a huszadik század alighanem legjelentősebb tudományos forradalmának, az esendőségeink labirintusát elvileg feltérképezni képes, s így annak a börtönből kivezető utat is taláható irányzatnak lett a forrásává. (Hogy azután mire is való ez a talán megjelölhető, de legalább megközelíthető, az embernek adatott szabadság, nos ez értelemszerűen és változatlanul metafizikai kérdés!) Freud tanainak igazsága tehát valamennyi az emberrel foglalkozó diszciplína „felségjogát” sértette, innen a támadások dűhe, de mert igazságok voltak, az azóta eltelt közel száz év során eltagadhatatlannak bizonyultak, és — maguk is diszciplinálizálódtak.

Harmat Pál e közel százesztendő történetnek az általa talán a legjelentősebbnek tartott metaszetét, a „budapesti iskola” kialakulását, tevékenységét és szétrobbantását tekintette át olyannyira példaadó módon, hogy — sajnos — azt kell írom, bizantintikus viszonyaink között ez a példa valószínűleg még sokáig követhetetlen és főként követetlen marad. Szokatlan először is, hogy a könyv valóban az, aminek a címe alapján gondolná az ember: (pszichológia) történeti monográfia, és csak az! Valószínűleg a választott tárgya iránti — és sajnos egészen szokatlan — alázata megkíméli a szerzőt azoktól a hibáktól, amelyekbe a hasonló jellegű munkák hazai szerzői az utóbbi évtizedekben rendszerint belezuhannak. Könyvében ugyanis nem saját kimondva-kimondatlanul, de létező rendszerének az illusztrációjaként szerepelteti a tárgyalat szerzőket. Tehát valóban monográfiát írt, s nem monográfiának álcázott (rendszerint zavaros) értekezést; vagy épp ami még gyakoribb, s még rosszabb lenne, a tudatlanként kezelhető olvasók előtti tetszelgéstől is ment marad. Nem egy „ezoterikus tan” népszerűsítőjeként igyekszik villogni. Még ennél is szokatlanabb, hogy ellenáll annak a kísértésnek is, hogy a később élő „jogán” osszon „igazságot” védekezni már képtelen, hiszen halott ellenfelek között. A tárgy (és a tárgyalat szerzők) iránti tisztelet ez.

Félreértés ne essék, a szerzőnek mind a meggyőződése, mind pedig rokon- és ellenszenvének a rendszere jól olvashatóan kirajzolódik a műből, de — s ez a legszokatlanabb — csak a jóízű határain belül, azaz csak annyira, amennyire ez egy történeti munka esetében valóban elkerülhetetlen.

S ami már egyenesen meglepő: mivel nem egy tanrendszer, hanem egy iskola történetét rajzolja fel, magának a tannak a változásaira épp csak (követhető!) utalások történnek, ámde rend-

kívül alapos bibliográfia segíti azokat, akik valóban érdeklődnek a szinte csak felsorolt témák iránt. Ez ismét csak a műfaj szabályainak ismeretéről és rendkívül pontos betartásáról tanúskodik, s így a szerzőről is! Korrekt, s ráadásul önnön lehetőségeivel maximálisan tisztában lévő, s így azokkal élni is tudó lélek birtokosa. Végeredményben tehát egy rendkívül olvasmányos, jó stílusban megírt könyvvel lett gazdagabb a magyar kultúra, de a mű magyarországi megjelenése mégsem valószínű. Ugyanis részben ma is élő, részben pedig ma is bálványnak számító embereket mutat be, s korántsem csak a „köznap” ésszel fölfoghatatlan tudományos igazságok” arctalan felfedezőiként, hanem élő, eleven, tehát

esendő emberekként. S ráadásul jó néhányuk — sajnos korántsem szokatlan hirtelenséggel — a tanok megszálloztjából a tanok boszorkányüldözőjévé, vagy épp „csak” „leplezőjévé” lett. A monográfia erről is bőszéggel szól. Egy bizonyos, kevés dologra lenne nagyobb szükség bizantinusz szellemi életünkben, mint erre, s az ehhez hasonló könyvekre. Persze másra is, s talán még nagyobb szükség, de a könyv legelszomorítóbb tanulsága éppen az, hogy az akár itt megszülető új ismeretek befogadására kevés égtájon van kevesebb esély, mint itt, nálunk: Magyarországon. (EPMSZ)

Erdei János

Kulturális krónika

Könyvbeti gondolatok. Mindenki ismeri azokat a régi fényképeket, amelyek az első könyvhetek idején készültek. Írók csoportosan. Írók magányosan a sátorban és a sátor előtt. Egy-két dedikálásra várakozó állingál tétován.

De vannak másféle képek is. Sorok a hajdani „siker-írók” körül. Aztán nagyobb sorok, amikor az irodalom még ünnepi aurával rendelkezett. Írók és olvasók vitája. Telt termek, lázas eszmecserék. „Az irodalom az élet tanítómestere” feliratok.

Mesterünk maradt-e szegény szépirodalom? Óhatatlanul is erre kellett gondolnunk az ideai könyhét sátrai között kalandozva. Ma is vannak érdeklődők szép számmal. De az érdeklődés iránya merőben megváltozott. Elsősorban az eddig kimondhatatlan szavakat tartalmazó könyvek a keresettek. Ami tegnap „tiltott gyümölcs” volt, az most a sláger.

Mi lesz veled, szépirodalom? Ki olvas ma verset és szépprózát? Pedig egy nép történetének menetét mégiscsak az irodalmi alkotásokból lehet rekonstruálni.

A reménytelen jóslatoknak nincs igazuk: a könyv a televízió és a videózás korában is keresett. Csak éppen nem az a könyv, amiből legigazibb önmagunkra ismerhetünk. Ezek a mai könyvek gyakran a pillanatnyi időhöz kötöttek. A pillanatok azonban elmúlnak. Marad a történelem, s — reméljük — marad a szépirodalom is.

Ez persze nemcsak az olvasókon múlik, sőt, elsősorban nem rajtuk. A könyvterjesztők azok,

akik a megálljt mondják, s nem is sejtik, mi mindenről mondanak le a mai haszon kedvéért.

Azért ne csüggedjünk. A versről, regényről, elbeszélésről és drámáról ma meg lehet feledkezni. De holnap biztosan feltámadnak.

Várjuk a holnapot.

Ignotus Pál: Csipkerózsza. Látszólag ez olyan mű volt, amely elsüllyedt az időben. A fiatalabbik Ignotus, a Szép Szó egyik életre hívója és program-adója elment, sokáig a nevét sem volt tanácsos kimondani, „adat” lett, „lábjegyzet”, vagy az sem. A Haladásban megjelen emlékeztését csak a beavatottak ismerték, elemegették, Németh Andor József Attiláról írt első könyvének társaságában.

De lám, a Csipkerózsza feltámadt, azt bizonyítva, hogy a jó, a hiteles könyvek sosem süllyednek el végérvényesen. Néha évtizedek kellene, hogy felbukjanak az árból, a „körülményeknek” vagy az érdeklődésnek kell megváltoznia.

Ignotus könyve pedig jó könyv, méltó a feltámasztásra. Manapság tanúi lehetünk a József Attila-értékelés, -kutatás alapvető fordulatainak. A hozzáértők egyre határozottabban merik kimondani, hogy azok a versei, amelyeket remekművekként tanítottak a különféle tankönyvek alapján, voltaképpen nem az életmű legmaradandóbb darabjai. A költő politikai gondolkodása sem volt olyan egyértelmű, váratlan kitérők nélküli, ahogyan azt mondták.

Ez utóbbi szempont azonban alighanem másodlagos. A fontos a költő személye és a versei. Ezeket idézi vissza szerényen, de ironikusan Ignotus Pál, s könyvének lapjain megelevenednek a lázas harmincas évek, a gombamód szaporodó folyóiratok, a redakciók, s tragikus szárnycsapásokkal húz el előttünk a halálra szánt

költő, kinek sorsa valamiképpen kora magyarsága jobbik részének sorsát is példázza.

A Csipkerózsza nemcsak tanulságos könyv. Szép is, igaz is, olyan mű, amelyre ma is szükségünk van. (Műzsák)

Szekér Endre: Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben. Ez már majdnem merészség. Az események lázas kavargása idején egy irodalomtörténész a stílusról elmélkedik, a kifejezés nyelvi finomságait veszi szemügyre. Mintha arra akarna figyelmeztetni, hogy ma, amikor szinte mindenki azt érzi a legfontosabbnak, *mit* mondjon vagy éppen kiáltson, nem illik arról sem megfeledkezni, *hogyan* mondjuk el mindazt.

Ő még makacsul hisz abban, hogy a költők és írók hiteles tanítómestereink. Odahajol hát műveik fölé, s közben arra a sokáig elfeledett bölcsességre tanít, hogy a stílus — maga az ember, a költői nyelvről sosem beszélhetünk használója nélkül, hiszen a kifejezés egyben választás, aki szól, akaratlanul vagy akarva kapcsolatba kerül a hagyománnyal, válogat a szavak erdejéből, gyökeret ereszt a hagyományba, s erőt merít onnan.

Nem vitás, a szavak inflációját is éljük. Szekér Endre könyve azt a nagy igazságot fogalmazza meg, amit Radnóti mondott el: egyetlen szavunk is milyen kényes és szeszélyes, mennyire vigyáznunk kell kimondásakor.

Nem ártana, ha némelyik szónoki hajlamú kortársunk néha, nyugalmasabb óráiban ezt a könyvet is forgatná. Mert erre fel is rejlik a hitelesség erénye. (Tankönyvkiadó)

Szabó Ferenc: Szomjúság-forrás. Megint csak egy író, aki szomjúhozik a hiteles szavakra, de azt is pontosan tudja, hol találhatja forrásukat.

Szabó Ferencet igazán illetlenség volna bemutatni. Inkább arra érdemes figyelnie a műveit ismerő olvasónak — egyre többen vannak ilyenek —, milyen érdekes módon tud megújulni a tehetség, akit kortársai már-már az ismeretterjesztés és -adás szűkös skatulyájába zártak. A tanulmányból kilépett a versbe, anélkül, hogy hűtlen lett volna hozzá. Az ismertetés magával hozta a műfordítást, ez pedig egy nagy hagyomány áramkörébe kapcsolta a rendkívül művelt, nyugtalan érzékenységgű író.

Egy időben Szabó Ferenc esszéi és tanulmányai kilátást adtak a mai világra, s megtanítottak arra, hogyan kell nyomaiból következtetnünk a transzcendentális eszmére. Működésének mai korszakában egy másik ablakot is nyitott, amely a múltra néz, és annak értékeit közvetíti korszerű tanulmányok és kiváló műfordítások révén, s arra is példát mutat, miképp lehet a tanulmányokban

kifejtett eszméket a versek nyelvén egy mélyebb rétegbe nyúlva kifejezni.

Szabó Ferenc életműve a mai magyar irodalom egyik fontos értéke. Meg kellene találni a lehetőséget, hogy munkái — a régebbiek is — megjelenhessenek idehaza. (Róma)

Németh László: Életmű szilánkokban. Erről a könyvről nem itt és nem így illendő szólni. Maga a jelenség azonban ugyancsak nem tanulság nélküli. Az tudniillik, hogy századunk egyik igen jelentős írójának, gondolkodójának nemcsak töredékei és befejezetlen munkái várták a megjelentetést — egy ilyen formátumú személyiségnek minden cettije érdekes —, hanem olyan művei is, amelyeket egyszerűen nem volt módja megjelentetni. Most ne firtassuk, miért, ki miatt, kiknek óvatossága jóvoltából.

A tény tény marad. A magyar kultúra sosem tanul a múltból — pontosabban e kultúra szervezői és irányítói tanulnak igen nehezen —, minden korszaknak megvannak a látványos öncsonkításai, amelyek nemcsak egy író életművét, hanem az egész magyar szellemi élet épségét is károsítják.

Szerencsére és a kiváló Németh-kutató Grezsa Ferenc jóvoltából most együvé kerültek a szilánkok is. De hol vagyunk még a teljességtől? Igazán fölösleges felsorolni, hány műve van még az írónak, amelyet nemhogy meg kellene jelentetni, hanem egyenesen kötelessége is a kiadóknak. Vitathatóak ezek a művek? Nagy gondolkodókkal vitatkozni alighanem többet ér, s hasznosabb is, mint tehetségtelenségekkel egyetérteni. (Magvető—Szépirodalmi)

Újhold-Évkönyv 1989/1. Kinek-kinek megvan a kedvenc folyóirata. Az Újhold-Évkönyv folyóirat is, de több is annál, egy magatartás jelképe, annak a reménye, hogy az irodalom azért fontos dolog, s a legnehezebb korszakokban is adni tud.

Meg lehet tanulni belőle, hogyan kell szerkeszteni. Lengyel Balázs és a többiek magától értetődő természetességgel folytatják a babitsi magatartást: aggályos gondnal hajolnak a művek fölé, fiatalokat indítanak el, elfelejtett dokumentumokat közölnek, s közben makacs kitartással őrzik a színvonalat, pedig a szélirány nem az ő törekvéseiknek kedvez.

Aki könyveket gyűjt, ismeri a reménytelenség érzését. Előbb egymásra kerülnek a könyvek, aztán szégyenkezve hátsó sort nyitunk, a feledésbe száműzve azokat a műveket, amelyeket nem hiszünk igazán maradandóknak.

Az Újhold-Évkönyv impozáns kötetei azonban mindig az első sorban maradnak.

Rónay László

1989
ANNÉE LIV.

vigilia

SEPTEMBRE
SEPTEMBER—SEPTEMBER

Revue mensuelle — Monatsschrift — Rédacteur en chef — Chefredacteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr 25 US dollar

RÉSUMÉ

Ce numéro est consacré à la question de la pauvreté en Hongrie: l'étude d'Elemér Sulyok analyse le sujet de point de vue théologique, celle d'András Máté-Tóth du côté de la théologie de la libération. László Lengyel et László Levendel méditent sur les rapports entre la pauvreté sociale et la pauvreté d'esprit; dans des études suggestives, Anna Jókai et Győző Ferencz font également leurs réflexions sur la question. László Rónay analyse la conception sur la pauvreté de Sándor Márai; György Ferdinandy médite sur le sort des écrivains hongrois vivant en émigration occidentale. Dans le rubrique des belles lettres vous trouverez: des poèmes qui terminent le cycle philosophique de Zsuzsa Beney; le récit poétique récent, d'une actualité politique certaine, de Bohumil Hrabal, auteur dramatique tchécoslovaque. Dans une entrevue faite avec Václav Havel on peut découvrir la carrière théâtrale et politique de l'écrivain, qui médite sur le thème de la justice sociale. L'étude de István Mészáros sur József Mindszenty, ainsi qu'une analyse sur l'européanisme du pape Jean-Paul II. orientent le lecteur dans l'histoire récente de l'Eglise.

INHALT

Unsere Nummer ist der Frage der Armut in Ungarn gewidmet: Elemér Sulyok untersucht vom Gesichtspunkt der Theologie, András Máté-Tóth vom Gesichtspunkt der Befreiungstheologie die Problematik der Armut. László Lengyel und László Levendel meditieren über Zusammenhänge zwischen der sozialen und seelischen Armut. Weitere Beiträge zur selben Thematik von Anna Jókai und Győző Ferencz. László Rónay analysiert die Armuts-Betrachtung des namhaften Schriftstellers Sándor Márai, György Ferdinandy meditiert über das Schicksal ungarischer Schriftsteller im Westen. Im Literaturteil die abschliessende Studie eines philosophischen Gedichtzyklus von Zsuzsa Beney, sowie eine poetische Erzählung von Bohumil Hrabal. Im Vigiliagespräch berichtet Václav Havel, tschechischer Dramatiker, über seine Laufbahn im Theaterwesen und in der Politik; auch er meditiert über die Frage der sozialen Gerechtigkeit. Richtweisend in der neuzeitlichen Kirchengeschichte sind zwei Studien von der die eine, geschrieben von István Mészáros, sich mit dem Kardinal Mindszenty, die andere mit der europäischen Verpflichtung des Papstes, befasst.

CONTENTS

This number is dedicated to the question of poverty in Hungary. Elemér Sulyok examines the question of poverty from the viewpoint of theology and András Máté-Tóth, from the point of view of liberation theology. László Lengyel and László Levendel meditate on the connections between social and mental poverty. Anna Jókai and Győző Ferencz each, in a thought-provoking essay, advance their opinions on this subject. In a study, László Rónay analyses the views of Sándor Márai on poverty. György Ferdinandy meditates on the fate of Hungarian writers living in western countries. In our literary column, we publish the last part of the cyclic poem by the philosopher Zsuzsa Beney, as well as a recent short story by Bohumil Hrabal, a Czech writer, a short story which is also politically of present interest. In an interview with Václav Havel, the Czech playwright, his theatrical and political career is revealed to us; he also meditates on the question of social justice. Concerning the modern history of our Church, a study of the case of Cardinal Mindszenty by István Mészáros provides us with orientation on this subject. He also analyses the Europeanism of the Pope.

